

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серія «Національно безпека». Випуск 10

Б. О. ПАРАХОНСЬКИЙ
Г. М. ЯВОРСЬКА

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ
МІЖНАРОДНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА**

Аналітична доповідь

Київ 2015

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автори:

Б. О. Парахонський, д. філос. н., проф.;
Г. М. Яворська, д. філол. н., проф.

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Парахонський Б. О.

П18 Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – К. : НІСД, 2015. – 100 с. – (Сер. «Національна безпека», вип. 10).

ISBN 978-966-554-250-6

Російська агресія проти України посилила негативні чинники, наявні в міжнародному безпековому середовищі, й запустила додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. У доповіді детально проаналізовано сучасну кризу системи міжнародної безпеки, визначено чинники глобальної й регіональної нестабільності та їх вплив на міжнародну позицію України. Обґрунтовано потребу поновного осмислення засад зовнішньої політики держави та запропоновано концепцію нової зовнішньополітичної доктрини «опору й модернізації». Окрему увагу приділено питанню міжнародних гарантій безпеки, проблемам регіональної політики України й новим аспектам європейської та євроатлантичної інтеграції в умовах агресії.

ВСТУП¹

Міжнародне безпекове середовище поступово втрачає стабільність, стає менш передбачуваним. Безпековий клімат погіршується надзвичайно швидкими темпами. Мало хто очікував, що світовий порядок на сьогодні опиниться у стані глибокої кризи, яку оцінюють як наймасштабнішу з часів холодної війни. Нові вогнища напруження та гарячі точки нині вразили практично всі проблемні регіони в Східній Європі, на Близькому Сході та в Південній Азії. Ці події необхідно розглядати як єдиний процес, що потребує комплексної відповіді світової спільноти.

Російська агресія проти України посилила наявні в міжнародному безпековому середовищі негативні чинники і запустила додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. У разі повернення в умовах глобалізації до «права сили» в міжнародних відносинах (як це намагається зробити Росія, здійснюючи свою реваншистську політику) виникає ризик колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої тягнутиме за собою подальше неконтрольоване примноження загроз.

Обриси змін у системі міжнародної безпеки наразі залишаються невизначеними. Можливою є як суттєва, навіть докорінна, перебудова безпекової архітектури, так і незначні або помірні модифікації інституцій та організацій, що вже існують.

Позиція України на світовій арені протягом останнього року зазнала кардинальних змін, що вимагає осмислення й поновного визначення ключових засад зовнішньої політики нашої держави. Україна потребує чіткої зовнішньополітичної доктрини, підпорядкованої завданню збереження суверенітету і стратегічно спрямованої на відновлення територіальної цілісності, порушеної внаслідок анексії Криму та воєнних дій на території Донбасу.

Специфіка нинішньої безпекової кризи значною мірою полягає в тому, що вона розгортається в умовах глобалізації, тобто кардинального підвищення ступеня взаємної залежності суб'єктів міжнародної політики. Це вимагає підвищення рівня відповідальності від учасників системи міжнародних відносин. Натомість нехтування міжнародними зобов'язаннями, особливо з боку впливових світових держав, призводить до небезпечних наслідків на регіональному та глобальному рівнях, підживляючи можливості сталого економічного й соціального розвитку у світі.

¹ Підготовка матеріалів до публікації здійснювалася протягом липня-листопада 2015 р.

Процеси, пов'язані із закінченням холодної війни, попри сподівання на подолання істотних світових суперечностей, призвели до формування нових викликів у системі міжнародної безпеки. Ліквідація біполярної ідеологічної схеми, що визначала світовий устрій, не скасовує конкуренції більш досконалих осучаснених доктрин і стратегій, спроможних конструювати власні порядки реальності. Загострення боротьби за домінування моделей інтерпретації сучасності призводить до виникнення нових суперечностей, що врешті-решт мають наслідком нові збройні конфлікти.

Неспроможність міжнародних організацій ухвалювати своєчасні й адекватні рішення для вирішення кризових ситуацій свідчить про низьку ефективність наявних глобальних та регіональних безпекових механізмів і ставить на порядок денний питання про їх реформування й адаптацію відповідно до сучасних тенденцій світового розвитку. Останнім часом це стало особливо явним на прикладі Ради безпеки ООН, дії якої виявилися практично заблокованими РФ, що зводить нанівець спроби припинити російську агресію.

Сучасне бачення світового порядку та характеру міжнародних відносин виходить з того, що світовий геополітичний простір поділений не стільки між великими державами із сферами їх впливу, а, швидше, внутрішніми лініями напруженості між зоною стабільності, де панують закон і міжнародне право, де пріоритетними є права людини, і сферою невизначеності, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального гатунку тощо – всім тим, що становить загрозу безпеці, стабільності й розвитку людської цивілізації. На сході Європи лінія цього поділу пройшла територією пострадянських держав, які після холодної війни опинилися в ролі буферних зон між Росією та ЄС.

Процеси глобалізації, які спонукають до дедалі більшого усвідомлення принципів єдності світу та неподільності безпеки, вимагають, щоб місце конфронтаційної моделі міжнародних відносин посіла інша, більш цивілізована система світового порядку, яка будуватиметься не на протистоянні світових потуг, а на їх ефективній взаємодії.

Проте на сьогодні розвиток подій відбувається в протилежному напрямку, і глобалізація іноді виконує роль чинника, що посилює процеси, які спричиняють більший хаос. Російська агресія раніше не мала б такого резонансу, як це відбувається нині, в умовах глобалізованого світу. Як наслідок, система європейської та глобальної безпеки виявилася багато в чому безпорадною й неефективною, поставивши під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на континенті. При цьому Україна опинилася в гарячій точці зіткнення інтересів глобальних сил.

1. МІЖНАРОДНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ

1.1. Криза системи міжнародної безпеки

Криза глобальної та європейської безпеки. В умовах постбіполярного світу економічна стабільність і процвітання країн Заходу були забезпечені наявною системою міжнародної безпеки. Але починаючи з 2011 р. система міжнародної безпеки опинилася під тиском нових загроз і викликів. Події на Близькому Сході та в Північній Африці різко активізували безпекові питання в Європі та світі. Вони виявилися співмірними за масштабами та глобальними наслідками з фінансово-економічною кризою 2008 р. і терористичною атакою 11 вересня 2001 р. у США.

Ці події істотно вплинули на безпекову ситуацію у світі, стали жорстким випробуванням на спроможність міжнародної спільноти діяти разом у протистоянні новітнім загрозам. Однак цей сигнал належним чином не був усвідомлений. У результаті трансатлантична спільнота виявилася не готовою до нових випробувань міжнародної системи безпеки, спричинених діями РФ.

Російська агресія проти України підірвала систему міжнародних відносин, яка вибудовувалася протягом десятиліть, порушила засади регіональної та глобальної безпеки. Ці події поставили під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на Європейському континенті.

Воєнне вторгнення РФ на територію України та анексія Криму порушили військовий баланс сил у регіоні й вплинули на зміну конфігурацій, що склалися після завершення холодної війни.

Російська інтервенція є порушенням багатьох міжнародних угод, що забезпечували підтримку миру і стабільності в Україні та Європі: Заключного Гельсінського акта 1975 р., Будапештського меморандуму 1994 р., Основоположного акта НАТО – Росія 1997 р. Дії Росії суперечать базовому документу Ради євро-атлантичного партнерства, Римській декларації та іншим домовленостям.

У грудні 2009 р. США і РФ підтвердили гарантії безпеки України як без'ядерної держави², проте загалом це не вирішило головної проблеми міжнародних гарантій безпеки – забезпечення їх ефективності та надійності.

² Совместное заявление Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки в связи с завершением срока действия Договора о сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений, 4 декабря 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/6243>

Однак цілі Росії не обмежуються Україною. Не зводяться вони й до перерозподілу сфер впливу на пострадянському просторі. Наслідки підриву РФ системи світового порядку значно масштабніші. **Спираючись на статус ядерної держави, Росія прагне глобального реваншу.**

Непередбачувана поведінка великої ядерної держави, що відмовляється діяти згідно з міжнародним правом і здійснює на свою користь переділ державних кордонів, завдала руйнівного удару світовому порядку, що склався після Другої світової війни.

Такі процеси можуть призвести до формування у світі нової геополітичної реальності, в якій руйнуються усталені міждержавні зв'язки і збалансованість світової політичної системи загалом. **Замість моделі світового порядку створюється модель світового хаосу**, в якому де хто прагне контролювати процеси глобальної дестабілізації.

Крім підриву системи міжнародного права, перерозподілу сил у Європі й світі та створення найбільшої міжнародної кризи з часів холодної війни, дії Росії спричиняють численні додаткові наслідки. Зокрема, інші міжнародні суб'єкти отримують право переглянути власні зобов'язання щодо Росії. Можливості такого перегляду значно перевищують суто правові аспекти, вони охоплюють широке коло стратегічних питань – воєнних, фінансових, енергетичних.

Унаслідок дій Росії, нехтування нею власними гарантіями, наданими Україні за Будапештським меморандумом, режим нерозповсюдження ядерної зброї опинився під загрозою. Оскільки міжнародні гарантії, надані в обмін на відмову від ядерного статусу, не діють, як це засвідчує ситуація в Україні, кожна держава доходить висновку, що вона має покладатися лише на власні сили і що найбільш ефективно захистити себе можна за допомогою такого дієвого важеля стримування, як ядерна зброя. Але маючи таку зброю, держава може піддатися спокусі і нав'язувати власну волю іншим країнам.

Міжнародні структури безпеки виявили свою неготовність до такого розвитку подій. Ключові елементи європейської та євроатлантичної безпеки – НАТО, ЄС, ОБСЄ – перебувають у стані пошуку термінових відповідей на регіональні та глобальні загрози, що виникли внаслідок дій РФ. Зволікання грає на руку агресорові, дедалі більше погіршуючи стан міжнародного безпекового середовища.

Неспроможність міжнародних організацій вжити своєчасних і адекватних заходів для вирішення кризових ситуацій у регіоні свідчить про низьку ефективність наявних глобальних і регіональних безпекових механізмів, ставить на порядок денний питання про їх реформування й адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку. Це стало особливо явним на прикладі Ради безпеки ООН, дії якої виявилися практично заблокованими РФ, що зводить нанівець спроби

врегулювати українсько-російську кризу за допомогою міжнародних механізмів безпеки.

Унаслідок нинішньої кризи виявилася не лише інституційна слабкість РБ ООН, НАТО, ЄС та ОБСЄ. Йдеться насамперед про тактичні і стратегічні прорахунки в оцінюванні та розумінні природи постбіполярного середовища безпеки, яких припустилися як названі організації, так і ключові міжнародні гравці.

Специфіка **безпекового середовища в Європі** донедавна полягала в тому, що загроза виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінювалася як низька, натомість вважалось, що сукупний ефект від дії новітніх, т. зв. м'яких загроз, пов'язаних із процесами глобалізації, міг би мати для континенту руйнівні наслідки.

Світова економічна криза істотно вплинула на формування європейського безпекового середовища, політику провідних держав і міжнародні безпекові структури. Крім очевидних внутрішніх економічних проблем, у низці європейських країн виникла небезпека політичної нестабільності. Тому обсяги державних витрат на потреби безпеки й оборони були помітно скорочені.

Однак уявлення про зменшення ролі «жорстких» загроз, насамперед на Європейському континенті, виявилися передчасними. Через загострення загальної ситуації у світі система європейської безпеки зазнала випробувань. Процес формування розширеної Європи після завершення холодної війни супроводжувався одночасною **появою на континенті нових ліній поділу між простором стабільності та зоною невизначеності**.

Країни ЦСЄ і Балтії одразу після розпаду СРСР остаточно визначилися з напрямками своєї зовнішньої та внутрішньої політики і, отримавши величезну економічну та політичну підтримку, розпочали активний рух у бік європейських та євроатлантичних структур, здійснюючи з їх матеріальною та структурною допомогою внутрішні політичні й економічні реформи. Водночас нові незалежні країни, що утворилися на теренах колишнього СРСР, – країни СНД у Східній Європі, на Кавказі та в Центральній Азії – фактично на два десятиліття опинилися в зоні політичної невизначеності, перебуваючи під постійним тиском з боку РФ або в прямій залежності від неї.

Політика Заходу щодо країн СНД була двоїстою: з одного боку, в них підтримувалися демократичні трансформації, з другого – Захід намагався виробити для цих країн **окремий формат відносин**, фактично зорієнтований на специфіку трансформаційних процесів, що начебто відбувалися в РФ.

Як стало очевидно, країни європейської та євроатлантичної спільноти припустилися серйозної помилки, спираючись на припущення про рух Росії в напрямі західної демократії. Водночас **було недооці-**

нено процеси диференціації на пострадянському просторі, внаслідок чого окремі пострадянські країни з європейськими та євроатлантичними прагненнями, такі як Україна та Грузія, розглядалися у спільній зв'язці з іншими пострадянськими країнами, що мали цілковито протилежну зовнішньополітичну орієнтацію.

Агресивна спрямованість зовнішньої політики Росії навіть після російсько-грузинської війни 2008 р. не отримала належної політичної оцінки міжнародної спільноти. Реакція євроатлантичного суспільства на війну РФ проти Грузії та подальшу окупацію частини її території була непропорційно слабкою. І США, і ЄС у відповідь інтенсифікували політику «залучення Росії», ігноруючи дедалі агресивніші плани та дії Кремля. Проте на сьогодні у світлі подій, пов'язаних із російською агресією проти України, такі уявлення починають змінюватися. ЄС доводиться вибудовувати **нову концепцію відносин із зовнішнім оточенням, особливо що стосується його східних сусідів**.

Криза в системі європейської безпеки не є цілковитим поверненням до ситуації холодної війни. Розклад сил сьогодні є іншим. До 1989 р. головним об'єктом можливої агресії з боку СРСР були країни Західної Європи. Нині потенційна й актуальна агресія Росії спрямована на країни ЦСЄ і Балтії, які зараз є членами ЄС та НАТО, і т. зв. пострадянські країни, що з 1990-х років опинилися в «сірій» зоні безпеки, а саме Грузію, Молдову та Україну.

Прорахунки політики ЄС. Російська агресія висвітлила неефективність і кволість, притаманну Європейській політиці сусідства (*дали* – ЄПС), яка виявилася неспроможною попередити та пом'якшити ризики для Європи як на середземноморському, так і на східноєвропейському напрямках. Події в Україні підтвердили, що замість передбаченого політикою сусідства утворення навколо ЄС «кола друзів» на кордонах Євросоюзу виникло те, що більше скидається на «вогняне коло» збройних конфліктів³.

Агресивна поведінка РФ виявила недостатню ефективність відповідних структур ЄС. Європейський Союз, віддавна сконцентрований на засобах «м'якої сили», виявився не готовим діяти в ситуації застосування засобів «жорсткої сили».

Оборонний складник зовнішньої політики ЄС та його наявний потенціал не передбачають можливості жорстких конкретних дій у подібних ситуаціях. Однак ЄС може виявити активність у напрямі боротьби з нетрадиційними регіональними загрозами, на які спирається тактика РФ у регіоні. Йдеться насамперед про сфери енергетичної та

³ *How to be good neighbours* // The Economist – 2014. – 1 March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/europe/21597948-ukraine-biggest-test-eus-policy-towards-countries-its-borderlands-how-be-good>

економічної безпеки (включно з фінансовою). Наразі ЄС реалізує опір агресору у вигляді економічних санкцій, що поступово посилюються з кожним новим етапом агресії.

Однак у протистоянні агресивній російській дипломатії, спрямованій на закріплення факту окупації Криму, і в протидії її подальшим атакам на суверенітет України ЄС поки що не виявив належної ефективності. Некритичне сприйняття російської пропаганди викривлює картину подій в Україні, що стоїть на перешкоді дипломатичним засобам урегулювання та деескалації кризи.

Окремим питанням є протидія ЄС інформаційним загрозам з боку Росії. Поступово в ЄС та НАТО усвідомлюють важливість цього питання. На саміті ЄС у червні 2015 р. план дій у цьому напрямі був предметом окремого обговорення, хоча чітке бачення ситуації поки що відсутнє⁴. Ефективних засобів протистояння інформаційним загрозам з боку Росії ЄС не має.

Попри те, що для ЄС відносини з державами Східної Європи є важливим напрямом зовнішньої політики, Євросоюз досі не має цілісного стратегічного бачення своєї політики в цьому регіоні. Особливості східноєвропейського напрямку, що вимагають збалансування стратегії відносин із країнами Східної Європи, з одного боку, та з Росією – з другого, становлять серйозний виклик для Європейського Союзу.

Останніми роками до викликів східної політики ЄС додалися відносини деяких країн Східного партнерства з КНР, яка виразно збільшує свою економічну присутність у цьому просторі⁵. Отже, картина геополітичних впливів у Європі, а конкретніше – у просторі східних кордонів ЄС, постійно ускладнюється. Натомість ЄС не має адекватної тактики та стратегії для відповіді на наявні й нові виклики, що стало особливо ясно в контексті російської агресії проти України.

Брак концепції дієвої східної політики дедалі більше дається взнаки. Саміт Східного партнерства в Ризі (2015 р.) це вкотре підтвердив. Сфера дії ініціативи ЄС Східне партнерство, запропонованої 2009 р. у межах ЄПС, охоплює Україну, Грузію, Молдову, Білорусь, Вірменію та Азербайджан і по суті орієнтується на застарілі уявлення про єдність пострадянського простору, попри найочевидніші докази зворотного.

Ризький саміт 2015 р. засвідчив, що **ЄС загалом виявився не готовим прийняти нові геополітичні реалії в Європі**, воліючи залишатися

⁴ *European Union, NATO Try to Counter Russian Propaganda* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ndtv.com/world-news/european-union-nato-try-to-counter-russian-propaganda-759941>

⁵ *European Parliament resolution of 7 April 2011 on the review of the European Neighbourhood Policy – Eastern Dimension* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0153+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>

в полоні звичних схем. Усі ці чинники ускладнюють для України реалізацію євроінтеграційних планів.

Північноатлантичний альянс. Ключовим елементом європейської безпеки нині є і в середньостроковій перспективі вважається НАТО. В умовах необхідності протистояння «жорстким загрозам» НАТО підвищує свою роль основи європейської безпеки. Безпекові структури ЄС, включно з оборонним складником, подальший розвиток яких передбачений Лісабонською угодою (разом із гарантією захисту кожної з країн-членів), мають виконувати функції, що доповнюють діяльність НАТО.

Починаючи з 2001 р. Альянс зосереджував свою діяльність поза межами Європи (Афганістан, Сомалі, Лівія). Через потужну воєнну загрозу з боку Росії переважна зона ризиків, перед якими стоїть НАТО, знову зміщується до Європейського континенту. США як ключова країна Альянсу змушена звернути зовнішньополітичну увагу на Європу і відновлює свою традиційну роль одного з важливих чинників європейської безпеки.

РФ не тільки намагається зупинити європейську та євроатлантичну інтеграцію України, а й має на меті внести розкол між країнами Заходу і зробити недієздатними ЄС та НАТО. Таким чином, спроможність протистояти російській агресії є перевіркою на дівість та життєздатність і Північноатлантичного альянсу, і ЄС.

Агресія Росії проти України виявила слабкі місця в системі оборони Альянсу на сході Європи і спонукає до вжиття невідкладних воєнних та політичних заходів. У гібридній війні інформаційний і смисловий складники використовуються нарівні з військовою силою, спричиняючи реальні руйнівні наслідки, проте досвіду протистояння таким загрозам не існує.

Операція Росії з окупації Криму та подальша поведінка РФ змусили по-новому оцінити спроможність Альянсу в регіоні. Наразі оцінки цих можливостей є, швидше, негативними. Сумарно військовий потенціал НАТО значно перевищує потенціал Росії. Однак порівняно з військовими силами окремих країн ЦСЄ і Балтії російський потенціал є набагато більшим⁶.

Фактично в Європі внаслідок взятих на себе Альянсом обмежень склалася дворівнева стратегічна реальність. Із загального складу військ

⁶ Регулярні війська РФ нараховують 1 млн осіб, натомість найбільша в ЦСЄ армія Польщі – 100 тис., не говорячи вже про Балтійські країни (від 5 до 10 тис. осіб). Загалом регулярні війська країн-членів НАТО в регіоні налічують 290 тис. осіб, тобто втричі менше, ніж у російській армії. У ключовій категорії повітряних сил перевага Росії є разючою: 1793 бойові літаки проти 112 у Польщі і 327 у країнах-членах НАТО в регіоні загалом. Ця диспропорція на тлі збільшення витатків Росії на модернізацію армії і фактичного роззброєння в Європі надалі зростатиме.

країн НАТО (3 млн особового складу та 1,5 млн з них – у Європі) в ЦСЄ та Балтії перебувають менш як 10 % (300 тис.), із 28 баз НАТО 23 розташовано в Західній Європі і лише 5 – у ЦСЄ та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж в усіх країнах – членах ЦСЄ і Балтії разом), з близько 200 одиниць нестратегічної ядерної зброї в ЦСЄ та Балтії немає жодної⁷.

На сході Європи у НАТО виникають проблеми стратегічного характеру в протистоянні новітнім регіональним викликам. Розроблена система стримування не спрацьовує в умовах, подібних до захоплення Криму, коли перша фаза операції є вирішальною: воєнні дії проводяться дуже швидко, є низькоінтенсивними і локалізованими, а також створюють ситуацію «доконаного факту», яку надзвичайно важко змінити.

Далі вступає в дію російська агресивна дипломатія, спрямована на подальше використання створеної ситуації як інструменту тиску для підпорядкування країни–об'єкта агресії нав'язаному Росією порядку денному, політичному та економічному (для України це вимога федералізації, надання російській мові статусу другої державної, фактична відмова від співпраці з НАТО тощо).

Окрему роль відіграє використання засобів залякування, створення непевності й погрози (накопичення російських військ на кордоні з Україною, заяви В. Путіна щодо історичної приналежності до Росії не тільки Криму, а й півдня та сходу України, дозвіл Ради Федерації вводити «за потреби» російські війська на територію України).

Російська агресія унаочнила не тільки оборонну й безпекову вразливість та незахищеність нашої держави, а й слабку захищеність східноєвропейського флангу НАТО. Особливі побоювання Альянсу пов'язані з країнами Балтії, населення яких має у своєму складі російські меншини, щодо яких РФ потенційно може застосувати «право на захист співвітчизників». Для країн–членів НАТО з ЦСЄ і Балтії Крим має слугувати наочним прикладом того, що може статися у них. Ця тактика погроз спрацьовує, західні експерти не виключають можливості розвитку подій за подібним сценарієм насамперед у країнах Балтії.

Загострилися й інші ризики. Ситуація з Україною підкреслила, що НАТО фактично не має засобів ефективного захисту від енергетичної блокади, економічних санкцій та інформаційних воєн, на чому заснована тактика РФ у регіоні.

⁷ Report No. 35: Central European Security After Crimea: The Case for Strengthening NATO's Eastern Defenses 25 March 2014 / E. Lucas, A. Wess Mitchell, Peter B. Doran [et al.]. – P. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csera.org/content/case-strengthening-natos-eastern-defenses>

Виникають нові технологічні виклики, з-поміж яких – пошук країнами Альянсу відповіді на стратегію A2/AD (*anti-access/area denial*), на розвиток якої орієнтується Росія в планах модернізації армії.

Російські морські маневри в Балтійському морі, що збіглися з піком подій у Криму, а також погрозові коментарі російських політиків та експертів, «занепокоєних» становищем росіян в Естонії, сприяють нагнітання ситуації. Польща й Румунія, що мають спільні кордони з Україною, очікують воєнних і гуманітарних наслідків у разі можливо-го російського вторгнення на територію материкової України.

Дії Росії щодо України вивели на поверхню недостатню військово-у забезпеченість країн-членів НАТО в цьому регіоні. За винятком Естонії та Польщі⁸ (остання має одну з найбільш підготовлених армій у Європі), інші країни регіону в умовах економічної кризи значно зменшили видатки на оборону (середній показник у регіоні становить 1,1 % ВВП при встановленому НАТО порозу у 2 %). За необхідності введення в дію гарантій за статтею V Вашингтонського договору (про колективну оборону) ці країни не забезпечені достатніми військовими можливостями.

Вторгнення російських військ на територію України та анексія частини її території змушують **переглянути стратегічні засади політики Заходу, що діяла протягом останніх десятиліть.**

Росія перестала бути партнером НАТО і розглядається нині як його супротивник. Поведінка Росії, яка перетворила її на країну, що є джерелом воєнної, енергетичної, кібернетичної загрози для Альянсу, зумовила потребу термінового перегляду стратегічних засад, на яких базувалася система європейської безпеки до цього часу.

Сподівання Заходу на поступову трансформацію російської влади в бік більш цивілізованої моделі поведінки у відносинах із сусідами виявилися марними. На сьогодні **владні кола РФ, орієнтовані на агресивну імперіалістичну політику, становлять найбільш потужний дестабілізуючий чинник регіональної безпеки.**

Стало очевидним, що досі безпека цих країн – членів НАТО гарантувалася більше довірою до міцності укладених угод, аніж військовими засобами. Нині Росія зруйнувала цю довіру. Країни НАТО у відповідь на незаконне вторгнення Росії на територію України й окупацію Криму змушені були призупинити будь-які види військового і цивільного співробітництва з Росією⁹.

⁸ Польща започаткувала 10-річну програму модернізації армії, вклавши 40 млрд доларів. Після виконання цієї програми ця держава матиме найпотужніші сухопутні війська в країнах НАТО в Європі.

⁹ *Statement by NATO Foreign Ministers, 1 April 2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_108501.htm

В Основоволожному акті НАТО–Росія 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із ЦСЄ і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т. зв. принцип трьох «ні»).

Ситуація, коли Росія перетворилася з партнера на супротивника, підштовхує НАТО до відмови від цих добровільно взятих на себе зобов'язань через нагальну необхідність створити передумови для реалізації гарантій безпеки для країн ЦСЄ і Балтії у разі, якщо через агресивну поведінку Росії у цьому постане потреба. Відмова від принципу «трьох "ні"» стратегічно необхідна для виправлення дисбалансу сил, що склався на сході Європи. Це матиме далекосяжні наслідки як для загального розкладу сил у регіоні та світі, так і для майбутньої діяльності Альянсу.

Як засвідчив саміт НАТО в Уельсі (вересень 2014 р.), Альянс прагне уникнути надмірного загострення ситуації протистояння. Але в НАТО цілком усвідомлюють, що дії Росії потребують багатовимірних відповідей – і у сфері міжнародного права, і на оперативно-тактичному рівні, і в площині пошуку нових концептуальних підходів до підтримки трансатлантичної безпеки. В Альянсі шукають також нові можливості для співробітництва з ЄС у безпековій сфері.

Отже, між Україною та цими організаціями виникає нова сфера спільних інтересів у сфері безпеки, що має життєво важливий характер для більшості європейських країн.

У цілому позиція НАТО щодо **засудження агресії Росії** задекларована гранично чітко. На саміті міністрів закордонних справ країн НАТО 1–2 квітня 2014 р. Україна отримала важливі пропозиції щодо співробітництва в межах програми Особливого партнерства, а також у межах комісії Україна – НАТО, впровадження термінових і довгострокових заходів для посилення Україною спроможності забезпечити власну безпеку. Сформулювати список таких термінових і довгострокових заходів для України необхідно з урахуванням потенційних напрямів змін в Альянсі, з огляду на потребу зміни військових балансів у Європі в протистоянні з Росією¹⁰.

На сьогодні і країни – члени НАТО, і країни – члени ЄС демонструють єдність позицій щодо російської агресії проти України і прихильність до її євроінтеграційних прагнень. Варто віддати належне консолідації європейських держав, які в цілому дотримуються єдиної

¹⁰ Президентом України затверджено Річну програму співробітництва Україна – НАТО на 2015 р., на цей рік заплановано 12 спільних навчань з країнами НАТО, 5 із яких проходять на території України, тощо.

позиції з питань санкцій проти РФ, іноді досить болючих. Але необхідно також наголосити на досить значних коливаннях позицій різних країн ЄС, нерішучості щодо термінів упровадження санкцій, їх тимчасовості й неповноті. **В цілому санкції так серйозно й не вплинули на поведінку агресора, хоча і виконали певну стримувальну роль.**

Позиція європейських держав щодо України стає найбільш важким тестом на їх власну спроможність. 28 країн – членів ЄС мають різні зовнішньополітичні та економічні пріоритети, залежність від економічних і політичних відносин з Росією також відрізняється. Стійкими прибічниками України є Польща, країни Балті та Велика Британія. З-поміж країн, що тією або іншою мірою незадоволені режимом збереження санкцій проти РФ, називають Грецію, Кіпр, Угорщину, Австрію, Італію, Іспанію.

Розбіжності існують не тільки щодо питання ставлення до санкцій. Не менш важливою є єдність позицій у забезпеченні ізоляції режиму В. Путіна. Лідери таких країн, як Угорщина, Італія, Греція, контактуючи з президентом РФ, порушують тим самим єдність ЄС.

На особливу увагу заслуговує позиція Німеччини, що діє як координатор усередині ЄС і сприяє досягненню узгодження позицій у трансатлантичному вимірі – між США та ЄС. Позиція Німеччини є прагматичною, вона ставить питання санкцій у залежність від виконання Мінських угод. При цьому Німеччина зберігає жорстку офіційну позицію щодо окупації Криму. Таким чином, у позиції Німеччини, так само як у позиції ЄС загалом, проглядає певна двоїстість в оцінюванні ролі Росії щодо України. Росію недвозначно визнають агресором у питанні анексії Криму, однак не виявляють такої категоричності в оцінці збройного конфлікту на сході України.

Істотним викликом для наявної системи міжнародних відносин, глобальної і регіональної безпеки стали події, пов'язані з формальним або фактичним визнанням незалежності самопроголошених держав усупереч усталеним нормам міжнародного права. Небезпечним є також декларативне невизнання, а фактично примирення з анексією територій агресором.

Недостатньо жорстка реакція Заходу на агресивні дії з боку РФ зрештою надала останній стимул діяти й надалі ще більш агресивно та нахабно, що вилилося в реальну війну проти України.

Попри доведену участь у цій війні регулярних російських військ та організованих російських найманців, наявність новітньої російської зброї, а також численні інші докази участі Росії як сторони конфлікту на Донбасі, що підтверджують незалежні міжнародні спостерігачі й дані спостережень, у країнах ЄС та в західних ЗМК продовжують говорити про те, що на сході України воюють підтримувані Росією «повстанці», тоді як роль Росії як нападника залишається за кадром.

У цій ситуації Україна вкрай зацікавлена в тому, щоб сформувати в європейських партнерів єдине бачення ролі Росії як агресора – і щодо Криму, і щодо сходу України. Росія однаково виступає як нападник та порушник суверенітету України і під час окупації Криму, і під час збройного вторгнення на територію східних областей.

На сьогодні представники НАТО змушені визнати, що заяви РФ про незгоду з розширенням НАТО на схід, а отже, її протести проти членства в Альянсі України та Грузії, слід переосмислити. Як заявив Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг, це не НАТО розширюється на схід, а країни на сході бажають приєднуватися до НАТО.

У контексті прагнення РФ до глобального реваншу зрозуміло, що будь-які запевнення, що Україна не вступатиме до Альянсу, нічого не вирішують і аж ніяк не можуть задовольнити апетити новітнього агресора. Двері НАТО для України залишаються відкритими, що особливо важливо в контексті вже здійсненої відмови України від позаблокового статусу. За колишню позицію неприєднання до оборонних союзів нам доводиться нині платити дуже високу ціну.

1.2. Чинники глобальної нестабільності

Сучасне міжнародне політичне й безпекове середовище має характер складної багатовимірної системи, в якій панівну роль відіграють потужні силові центри – економічні та геополітичні – у вигляді світових держав і регіональних інтеграційних утворень.

Процеси, пов'язані із закінченням холодної війни, попри надії на подолання істотних світових суперечностей, спричинили формування нових викликів у системі міжнародної безпеки. Ліквідація біполярної ідеологічної схеми, що визначала світовий устрій, не скасовує конкуренції більш досконалих осучаснених доктрин і стратегій, спроможних конструювати власні порядки реальності. Загострення боротьби за домінування моделей інтерпретації сучасності призводить до виникнення нових суперечностей, що врешті-решт мають наслідком і нові збройні конфлікти.

Наявність кількох силових центрів надає можливість визначати характер міжнародної політичної системи як багатополарний. Згідно з цими уявленнями світова політика та міжнародні відносини будуються насамперед як відносини між світовими центрами (полосами). Усе інше – лише проекція їх суперечностей на більш низький рівень і великого значення не має.

Окремі держави, що не мають глобальних амбіцій, у цих уявленнях мають вигляд об'єктів реалізації інтересів великих потуг, і отже, мають задля власного виживання перебувати у фарватері їхніх інтересів,

здобуваючи можливі переваги через гру на суперечностях між цими силами.

Одним із наслідків такої логіки є необхідність розподілу сфер впливів між світовими центрами, що виправдовує домінуючий статус тієї або іншої великої держави в окресленій для неї зоні панування.

Ще донедавна такі однолінійні уявлення могли виглядати більш-менш адекватними. Вважалося, що після руйнування біполярного світу на деякий час встановилася монополярна міжнародна політична система з домінуванням США, яка пізніше поступилася місцем багатополосній із домінуванням кількох світових центрів.

Однак в сучасних умовах унаслідок складних глобалізаційних процесів і макроцивілізаційних зрушень у різних частинах світу, з виникненням новітніх глобальних загроз існуванню і розвитку людства подібні уявлення виглядають як істотне спрощення реальності. Очевидно, що це тільки зручний спосіб відновити стереотипні геополітичні уявлення щодо балансу сил та інтересів з їх логікою конфронтації та боротьби за домінування.

У сучасному світі суперечності між великими державами розгортаються в умовах глобалізації, тобто в умовах зростаючої економічної та політичної взаємозалежності, коли вигоди від прямих воєнних зіткнень і перемоги над ворогом значно поступаються місцем вигодам від взаємного співробітництва.

Міжнародна політична система, так само як і система міжнародної безпеки, дедалі більше обумовлюється процесами глобалізації, які перетворилися на найважливіший чинник впливу на зовнішню й оборонну політику провідних країн світу. Традиційні центри міжнародної політики поступаються місцем новим впливовим потугам у вигляді транснаціональних корпорацій, формалізованих інтеграційних об'єднань або неформальних асоціацій та альянсів.

В умовах глобалізації чинники взаємопов'язаності світу стають настільки потужними, що значною мірою втрачається істотна різниця між великими й малими державами. Цілком реальним стає технологічний та економічний прорив невеликої країни на вістря світового поступу, так само як і поступова деградація держави з глобальними амбіціями до рівня звичайного постачальника сировинних і людських ресурсів.

Таким чином, ототожнювати певну державу або об'єднання держав із деяким «полюсом» світової політичної системи навряд чи правильно. Інша справа, що окремі країни дійсно можуть більш адекватно скористатися перевагами глобалізації, маючи для цього більш відповідну власну соціально-економічну організацію та політичну волю до просування своїх економічних інтересів у світі.

Концентруючи власні можливості на певному напрямі та розвиваючи різноманітні форми власної присутності у глобальних, регіональ-

них або локальних процесах, така держава набуває достатньо значної ваги, щоб позиціювати себе як «центр сили», або «полюс», який може мати як глобальне, так і регіональне значення як певний осередок впливу.

Різні центри мають неоднакову вагу в геополітичному й економічному світовому устрої. Так, геополітична вагомість Японії або ЄС з різних причин значно поступається масштабам їх економічного потенціалу, тоді як геополітичне значення РФ на сьогодні значно вагоміше за її економічні можливості. Такі центри зростання й осередки впливу, як Бразилія або Індія, поки що мають тільки регіональне значення, швидше, економічне, ніж геополітичне. Хоча їх роль може стрімко змінитися в інших умовах.

Світовий політичний процес складається з різноманітних форм взаємодії різних центрів і осередків, що мають різні масштаби і виявляють своє реальне значення в певних ситуаціях. Світ рухається вже не за правилами однолінійної логіки (причина-наслідок), а згідно з формулами багатолінійної логіки. Отже, і політика, яка спрямована на більш адекватне наближення до реальності, має здійснюватися за більш складними схемами, тобто бути багатовимірною.

Глобалізаційні процеси та поглиблення соціально-економічної диференціації світового простору зумовили формування нових проблем у системі міжнародної безпеки, актуалізували новітні загрози людству. Ці процеси надали поштовх перегляду традиційних концепцій міжнародних відносин і безпеки. Нове співвідношення політичних сил у світі порушило попередній баланс сил та інтересів, змінило характер, масштаби і зміст глобальних викликів, загроз та ризиків, які трансформуються на регіональному й локальному рівнях, набуваючи дедалі більш комплексного характеру.

В умовах глобальних змін **посилюється роль силової політики як механізму досягнення власних стратегічних цілей**. Провідні світові потуги беруть на озброєння концепцію «упереджувальної оборони», що передбачає дії поза межами національних кордонів, використання силових структур з метою захисту економічних інтересів, розв'язання завдань постконфліктного врегулювання, боротьби з міжнародним тероризмом.

Україну непокоїть, що воєнні доктрини деяких з цих країн передбачають використання ядерної зброї навіть в умовах звичайного збройного конфлікту або в разі виникнення загрози їхнім інтересам або інтересам їхніх громадян на території інших країн. Загроза ядерного шантажу стає більш очевидною з огляду на небезпечні висловлювання російських політиків і журналістів у ситуації конфронтації РФ із Заходом.

В умовах світової економічної кризи посилюються національний егоїзм і прагнення провідних держав світу вирішувати свої проблеми

за рахунок менш впливових держав, які вважаються слабкими і неспроможними адекватно реагувати на сучасні виклики власній безпеці. Пов'язане з глобальною кризою посилення конфліктності вимагає серйозних корективів у міжнародній політиці та адекватного реагування на динаміку світових процесів.

Посилення войовничості, агресивності та конфронтаційності в поведінці й діях низки провідних держав на міжнародній арені, пов'язаних з просуванням їхніх національних або корпоративних інтересів, недостатня ефективність за цих обставин існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності для молодих демократій реально загрожує розколом еліти, а можливо, й усього суспільства, відволіканням ресурсів держави на внутрішню боротьбу, виснаженням економічного потенціалу країни.

Розвинені держави дедалі гостріше відчувають обмеженість сировинних ресурсів в умовах зростання суспільних потреб, що зумовлює виникнення в них мотивів для застосування різних моделей домінування у світі. Поява нових викликів у цій сфері призводить до **загострення міжнародних суперечностей та активізації боротьби за природні ресурси**, насамперед за контроль над джерелами енергоносіїв і шляхами їх доставки, із застосуванням дедалі більш потужних засобів. У цій боротьбі зіштовхуються національні інтереси різних країн, які намагаються забезпечити собі вільний доступ до енергетичних та інших сировинних ресурсів, що перетворюється сьогодні на один із головних лейтмотивів суперництва світових держав і діяльності міжнародних структур безпеки.

Останні активно переосмислюють енергетичну політику Заходу в напрямі поступової переорієнтації на енергетичні ресурси Близькосхідного та Каспійсько-Чорноморського регіонів, які перебувають у центрі уваги провідних світових гравців. В інтересах Європи забезпечити стабільне і надійне постачання каспійських та близькосхідних енергоресурсів, оскільки без цього європейська економіка не матиме життя.

Україна перебуває в досить небезпечній ситуації залежності від російських енергоресурсів та нав'язаних Росією умов транзиту до європейських споживачів. Упродовж останніх років час від часу Україну та Європу «лихоманить» від постійних скандальних ситуацій у цій сфері, що набувають геополітичних масштабів і значною мірою позначаються на внутрішньополітичних розкладах у самій Україні.

При цьому значно менше уваги приділяється тому факту, що Україна сама володіє значними ресурсами газу і нафти, хоча не завжди дає собі раду в тому, як їх належним чином використати. Зрозуміло, що це є вагомим важелем обстоювання суверенітету держави перед глобальним тиском в умовах загального вичерпання енергоресурсів.

Особливо наочно це виявляється в зростанні напруження довкола формування нових транспортно-енергетичних коридорів з Каспійського регіону, в яких життєво зацікавлена Україна і які конкурують з уже існуючими, що перебувають під контролем певних транснаціональних структур.

Геополітичне суперництво та боротьба великих держав за ресурси мають проекцію на регіональному й локальному рівні у вигляді **стимулювання місцевих конфліктів**. Хоча сучасні конфлікти мають переважно внутрішній характер і в їх основі є міжнаціональні, міжетнічні або міжконфесійні протиріччя, зовнішнє втручання з боку великих потуг дуже часто сприяє не стільки залагодженню, скільки загостренню конфліктів.

У просторі близького оточення нашої держави продовжує існувати загроза виникнення нових та ескалації тліючих міжетнічних і міждержавних конфліктів, які підсилюються внаслідок зацікавленості в них представників тіньового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань. У цьому контексті особливою небезпекою становить відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. Україна розташована в безпосередній близькості до регіонів, з яких походить більшість цих загроз. В умовах російської агресії цей чинник стає особливо небезпечним.

Особливістю сучасних конфліктів є **перехід регіональних і навіть локальних конфліктів на глобальний рівень**. Це можна трактувати як наслідок глобалізаційних процесів, коли взаємопов'язаність держав та регіонів дедалі більше ставить на порядок денний проблеми неподільності безпеки. Глобалізація спричиняє поширення наслідків конфліктних ситуацій на суміжні держави й регіони через посилення міграційних процесів, проблеми біженців, кримінальну експансію, торгівлю зброєю, втягування в конфлікт третіх країн, поширення сплесків міжнародного тероризму на т. зв. центри глобального впливу тощо. Найбільш масштабні конфлікти пов'язані із зіткненням глобальних інтересів світових потуг і мають характер міждержавних. Сюди можна віднести національно-визвольні та антиколоніальні рухи.

Кожний конфлікт має складну природу, яку не можна зводити до зазначених протиріч. Масштабне протистояння розгортається на кількох рівнях, взаємодія яких може сприяти як його гальмуванню, так і його поглибленню. Зародкове ядро конфлікту може виникати на ґрунті соціальних, міжетнічних або міжконфесійних протиріч, які завжди існують у будь-якому суспільстві. У пострадянському просторі або в постколоніальних країнах ці протиріччя накладаються на економічні труднощі та проблеми становлення нових демократичних держав і ще більше їх поглиблюють. Міжконфесійний або міжетнічний складник конфліктної ситуації набуває поширення саме внаслідок невірше-

ності цих проблем, тобто не є вихідним у цьому випадку. Ситуація ускладнюється внаслідок зацікавленості в конфлікті зовнішніх сил, які надають тій або іншій стороні відповідну моральну та матеріальну підтримку.

Найбільш значним конфліктогенним чинником в умовах пострадянського суспільства є не стільки міжетнічний або міжконфесійний, скільки кримінальний, що пов'язано з кризовими процесами в економіці, відсутністю надійних правових гарантій, розвиненого громадянського суспільства, системи соціального захисту тощо.

В іншій площині конфліктність виникає між бідними й багатими як у межах національних держав, так і в міждержавних відносинах. Це має наслідком, зокрема, неконтрольовані потоки міграції, призводить до формування міжнародних кримінальних структур тощо.

У цьому контексті швидке **зростання конфліктного потенціалу Близькосхідного регіону** створює серйозний виклик міжнародній безпеці та стабільності та вимагає дієвих заходів з боку міжнародної спільноти. Нездатність досягти консенсусу з низки питань близькосхідної проблематики між основними регіональними акторами виявила розбіжності їх зовнішньополітичних інтересів у регіоні. Це не тільки заважає пошукові прийнятних шляхів вирішення конфліктів на Близькому Сході, а й створює серйозні приводи для погіршення двосторонніх відносин між впливовими світовими державами, збільшуючи напруженість у глобальному міжнародному середовищі.

Водночас неспроможність міжнародних організацій (насамперед ООН) ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для вирішення кризових ситуацій у регіоні свідчить про низьку ефективність наявних глобальних і регіональних безпекових механізмів та ставить на порядок денний питання про їх реформування й адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку.

Зусилля міжнародної спільноти щодо врегулювання конфліктів глобального або регіонального значення навряд чи можна вважати достатньо ефективними. Проблематика міжнародних конфліктів стає важливим складником формування нового міжнародного порядку і потребує формування політичної системи світу, відповідної сучасним реаліям.

Глобалізація значно посилює і надає новій якості такому феномену, як **інформаційні війни та інформаційні спецоперації**. У системі міжнародних відносин формується нова структура, де панівною елітою стає прошарок людей, що можуть обробляти інформацію і які фактично реалізують інтереси «золотого мільярда» в тих сегментах світової економіки, що здійснюють перетворення інформації. Формується і новий соціальний панівний прошарок глобалізованого світу – т. зв. медіакратія.

Інформаційна революція є також чинником, що змінює безпекове середовище. Як чинник, що впливає на поширення технологій, вона може поглибити «бідність» та зробити її ще очевиднішою. На глобальному медіаринку домінує лише близько десятка ТНК, які є найбільшими корпораціями у світі та які не лише мають свої інтереси в кількох медіасекторах, а й інвестують капітали у стрімко зростаючі галузі «нової економіки»¹¹.

В умовах поширення світової мережі зв'язку збройні конфлікти набувають нової якості, доповнюючись сферою віртуального протистояння на рівні інформаційних операцій. За своїми наслідками (дестабілізація внутрішньої ситуації, втрата державного управління, зниження обороноздатності) інформаційні війни не поступаються традиційним, іноді виходячи на перший план у процесах протистояння. Україна значно програє у веденні інформаційних війн, що позначається на її світових рейтингах та зовнішньому іміджі.

Інформаційні війни починають розглядатися як ключовий складник забезпечення національної безпеки. У світових геополітичних та економічних центрах і державах створюються спеціальні структури для ведення інформаційних війн¹². Інформаційні спеціальні операції здійснюються як урядовими колами певних держав для забезпечення власних інтересів, так і впливовими неурядовими структурами – ТНК, міжнародними кримінальними або терористичними організаціями.

Кожна країна або спільнота країн виробляє власну стратегію поведінки та політики інформаційної безпеки в умовах глобалізації комунікацій. Так, наприклад, для європейської стратегії характерні пошуки рівноваги між контролем держави та стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу¹³. Натомість азіяцька модель пов'язана з утвердженням традиційних цінностей і культури¹⁴.

Мас-медіа використовуються насамперед з метою впливу на масову свідомість для самозбереження та самозахисту, ігнорування елементарних правил особистої і громадської безпеки, насадження відчуття причетності тощо. Медіатероризм вважається особливим різновидом психологічного тиску й полягає у спробах за допомогою спеціальних медіаоперацій зруйнувати знаково-символічну інфраструктуру суспільства, створити в ньому атмосферу громадянської

¹¹ *Зернецька О.* «Імператори» шпальт та ефіру. Медіакратія: генеза та природа влади / О. Зернецька // Політика і час. – 2006. – № 4. – С. 35.

¹² *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси : монографія / О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2003. – С. 39.

¹³ *Макаренко Є. А.* Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – С. 28.

¹⁴ Там само. – С. 30.

непокори, недовіри до дій та намірів влади (особливо її силових структур, покликаних захищати суспільний порядок), а також формувати ксенофобні настрої й підозріле ставлення до «чужинців», якими за певних умов можуть виявитися представники будь-яких меншин.

У світовій геополітичній системі на тлі масштабного розгортання глобалізаційних процесів особливу роль відіграє **міжнародний тероризм**, який з початку ХХІ ст. перетворюється на глобальну руйнівну силу, що загрожує існуванню засад людської цивілізації. Ця загроза стає особливо значною з огляду на непередбачуваність тероризму, його невизначеність, ірраціональність, несистемні зв'язки та впливи. Цей чинник вносить найбільш значний елемент хаосу в систему світового порядку, який, не є досконалим.

Унаслідок глобалізаційних процесів за сучасних умов тероризм зазнає істотних якісних змін і перетворюється на серйозну загрозу не тільки для окремих держав та урядів, а й для регіональної та глобальної безпеки світу загалом. З переходом на міжнародний рівень після 11 вересня 2001 р. змінюються масштаби та цілі тероризму як політичної технології. Знищення Всесвітнього центру торгівлі ставило за мету не просто паралізувати функціонування американського фондового ринку та діяльність світового ринку, а завдати удару символам американського капіталізму та світової глобалізації. Отже, теракти мають і яскраво виражений антиглобалістський характер.

Водночас заслуговує на увагу думка, що пов'язує деякі різновиди міжнародного тероризму з дією ісламського чинника, тобто задіянням аспекту ідентичності та цінностей. Явище сучасного міжнародного тероризму виникає як певна реакція прихильників традиції на глобалізаційні виклики й означає посилення фундаменталістських орієнтацій традиційних суспільств. Яскравим свідченням цієї думки є сучасний Іран, чеченський тероризм або поведінка «Аль-Каїди» та «Ісламської держави». На певну версію православного фундаменталізму прагнуть спиратися й терористичні угруповання ДНР і ЛНР.

У досить віддалених регіонах спостерігається подібність у тому, як це небезпечне явище змінює свої форми. На зміну віртуальним терористичним мережам приходять інакше структуровані угруповання, які намагаються присвоїти собі статус держави. Важливою особливістю новітніх терористичних утворень є захоплення частини території існуючих держав і встановлення над ними жорсткого силового контролю. Натомість мета діяльності цих квазідержавних терористичних утворень залишається тією самою – боротьба зі світовим порядком, глобальною цивілізацією та її цінностями.

Глобальна терористична мережа створює серйозну небезпеку для міжнародної системи та окремих держав. Насамперед це зумовлено

активним прагненням терористичних організацій отримати доступ до новітніх ядерних, біологічних, бактеріологічних, інформаційних технологій, що особливо небезпечно на тлі відкритості сучасного суспільства, надмірної вразливості життєво важливих основ суспільного буття та техногенної насиченості сучасної екосфери.

Загроза міжнародного тероризму залишається актуальною, ситуація хаосу й невизначеності на Близькому Сході (в Сирії та Лівані) приваблює джихадистів, у т. ч. групи, пов'язані з терористичною мережею «Аль-Каїда». Остання разом із спорідненими терористичними угрупованнями діє в Ємені, Сомалі, Малі, поширюючи вплив на країни Африки на південь від Сахари. Масштаби діяльності цього угруповання продовжують створювати безпосередні загрози країнам західної цивілізації, які стосуються не тільки безпеки їхніх кордонів і територій, а передусім безпеки громадян цих країн.

Міжнародний тероризм не є традиційною зовнішньою загрозою, для боротьби з якою створювалися потужні збройні сили. Так само він не є традиційною внутрішньою загрозою, з якою мали б боротися національні елементи військової організації держави. Як свідчать події на сході України, тероризм, підтриманий ззовні, використовує комплексні засоби – від збройного нападу до використання мирних громадян як своєрідного щита або як заручників.

Тероризм інкорпорований у міжнародний простір і використовує можливості глобалізації економічних, політичних, інформаційних процесів. Терористи мають у своєму розпорядженні сучасні зразки зброї і військової техніки, застосовують інформаційні технології та можливості розгалуженої банківської системи. Залишається і небезпека використання терористами зброї масового ураження, передусім хімічної та бактеріологічної. Збільшується небезпека ядерного тероризму в сучасних міжнародних відносинах, що, зокрема, може зашкодити процесам міжнародного співробітництва. Особливо небезпечним може бути також енергетичний тероризм, тобто завдання шкоди енергетичним об'єктам та комунікаціям.

Створення широкої мережі міжнародних терористичних осередків дозволяє говорити про існування своєрідного терористичного інтернаціоналу, який створює загрозу стабільності в окремих державах і міжнародній безпеці загалом.

Боротьба з тероризмом потребує об'єднання зусиль більшості членів світового товариства та визначає інтенсивний розвиток політичного й силового співробітництва в цій сфері. Глобалізація негативних наслідків терористичних актів змушує всіх політичних гравців, міжнародне товариство загалом, окремі держави, владу в цих державах вдаватися до екстремальних дій та неадекватної поведінки, що за певних умов може спровокувати конфлікт регіонального або глобального

рівня. Так, звинувачення Грузії з боку Росії щодо начебто підтримки нею чеченського тероризму були однією з підстав серпневого конфлікту 2008 року.

Правовою основою для боротьби з тероризмом є Міжнародна конвенція для попередження терактів із застосуванням вибухових пристроїв, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1997 р., а також Резолюція Ради Безпеки ООН № 1269 (1999 р.), яка визначає напрями розвитку політичного співробітництва в цій сфері. Після терактів 11 вересня з'являється Резолюція РБ ООН № 1373 (28 вересня 2001 р.) про боротьбу з міжнародним тероризмом, яка передбачала конкретні заходи й активізацію багатостороннього співробітництва.

Світова спільнота розуміє, що жодна країна світу не застрахована від дій терористів, а державні механізми упередження загроз міжнародного тероризму не є досконалими. Визнається глобальний характер загрози міжнародного тероризму, оскільки теракти можуть спровокувати механізми ескалації конфліктів у багатьох гарячих точках світу – на Близькому Сході, у Східній Європі, Балканах, Кавказі, Центральній Азії, оскільки країни, які мають проблеми з тероризмом (або під прикриттям боротьби з тероризмом), можуть активізувати свої зусилля для завдання превентивних ударів своїм супротивникам.

В умовах глобалізації посилюється роль такого потужного механізму глобального протистояння, як володіння ядерною зброєю – знаряддя стримування агресора і водночас шантажу та силового тиску. **Неконтрольоване розповсюдження зброї масового ураження й засобів її доставки** є загрозою для окремих держав, цілих регіонів, а також – за особливих обставин – для всієї системи світового порядку. У цьому контексті Україна з її техногенно небезпечними виробництвами (ядерними, хімічними, ракетно-космічними тощо) потенційно може бути об'єктом активної зацікавленості міжнародних терористів.

Україна як держава, яка відмовилася від ядерної зброї і відчула на собі наслідки Чорнобильської катастрофи, в умовах російської агресії все-таки не має на меті відновлення ядерного потенціалу, а в протидії цим небезпечним тенденціям прагне поєднати зусилля з іншими державами світової спільноти та наполягає на більш вагомих гарантіях власній безпеці з боку ядерних держав.

Проблема ядерного нерозповсюдження в умовах глобалізації набуває особливо небезпечних масштабів. На відміну від ситуації часів холодної війни, коли наявність ядерної зброї у двох супердержав – СРСР та США – підтримувала відносну стабільність біполярного світоустрою, у сучасних умовах нестійкого багатополярного світу цей чинник відіграє переважно деструктивну роль.

Посилення цього чинника, передусім через прагнення низки політичних режимів до розроблення ядерної зброї (або окремих її компо-

ментів) й засобів її доставки, стимулює інтерес до наявних розробок і спеціалістів в інших державах.

Нині ядерні розробки здійснюються не лише офіційно визнаними ядерними державами, до яких приєдналися Індія та Пакистан. А також ще в понад 20 країнах. До числа т. зв. порогових держав, які наблизилися впритул до практичного використання ядерної енергії у військових цілях, можна віднести Аргентину, Бразилію, Ізраїль, Лівію, Іран, КНДР, ПАР та Японію.

Деякі з них свідомо відмовляються від розроблення ядерної зброї (ПАР, Бразилія, Лівія, тощо), інші або приховують власні ядерні амбіції, або не схильні погоджуватися з міжнародним режимом контролю за її розповсюдженням (Іран, КНДР). Наразі про «стратегічне рішення» придбати ядерну зброю в Пакистану і приєднатися до клубу ядерних держав заявила Саудівська Аравія. Не виключено, що це може підштовхнути до аналогічних кроків Туреччину та Єгипет¹⁵.

У глобалізованому світі доступ до ядерної зброї можуть отримати не тільки країни, що мають необхідний для цього технологічний потенціал, а й більш широке коло держав, які мають змогу придбати ядерні технології та знаряддя. Не виключеною є можливість оволодіння небезпечною зброєю і міжнародними терористичними організаціями.

Зниження ефективності міжнародних механізмів контролю за розповсюдженням зброї масового ураження й засобів її доставки призводить до порушення стратегічної стабільності у світі. Потужне сучасне озброєння загрожує людству цілковитим самознищенням. У сучасних умовах будь-яка зброя вже не може залишитися власністю того, хто її розробив і планував застосовувати у своїх цілях, – вона стає загальною власністю і може використовуватися й проти тих, хто її розробляв. Давно постали на часі питання обмеження військового, військово-технічного та військово-економічного розвитку, скорочення збройних сил та озброєнь.

Загроза поширення зброї масового ураження, передусім ядерної, набула в контексті подій в Україні додаткового, вкрай небезпечного виміру. На прикладі нашої держави стало очевидним, що **відмова від ядерного статусу насправді не дає вагомих безпекових гарантій**. Це може підштовхнути порогові країни до пришвидшення створення власної ядерної зброї як інструменту стримування потенційних агресорів.

На цьому тлі нещодавній прогрес, досягнутий у перемовинах щодо Іранської ядерної програми, можна розглядати лише як тимчасове уповільнення, але аж ніяк не зупинення цих небезпечних процесів. Крім

¹⁵ *Harnden T. Saudis «to get nuclear weapons» / Toby Harnden, Christina Lamb [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/news/world_news/Middle_East/article1557090.ece?CMP=OTH-gnws-standard-2015_05_17*

того, ознаки ядерного шантажу, до якого останнім часом вдається РФ, підвищують рівень ядерної загрози у світі і знижують ефективність процесів ядерного роззброєння.

Важливою проблемою, яку необхідно вирішувати міжнародному товариству, є питання формування надійного й ефективного міжнародного механізму, який міг би протидіяти загрозі неконтрольованого продажу озброєнь, ядерних або звичайних. Чинні режими міжнародної безпеки є основою захисту національних інтересів країн і народів, проте гарантувати глобальну стабільність та безпеку вони поки що не спроможні.

Міжнародне товариство в питаннях нерозповсюдження зброї масового ураження і скорочення звичайних озброєнь зосередило свої зусилля на державах – головних суб'єктах міжнародних відносин, але не має можливості контролювати діяльність міжнародних терористичних організацій чи міжнародну організовану злочинність. Інша справа – посилення тиску на держави, які сприяють «чорним» або «сірим» ринкам озброєнь і створюють основу для існування міжнародного тероризму та міжнародної злочинності.

У добу глобалізації весь спектр наявних загроз міжнародній безпеці інтенсивно задіяний у геополітичному суперництві великих держав. Їх існування може використовуватися для маніпулювань з метою досягнення власних стратегічних цілей, хоча, з іншого боку, необхідність збереження світового порядку стимулює великі держави задіювати власні можливості протидії глобальним загрозам.

Сучасна міжнародна система перебуває у трансформаційному процесі, який позначається на відносинах у євроатлантичному, тихоокеанському та євразійському просторах. У світі формуються нові, складні й багатовимірні, моделі міжнародної взаємодії. Унаслідок зміни геополітичних конфігурацій загострюється **суперництво провідних глобальних і регіональних потуг** за перерозподіл сфер впливу, зокрема на пострадянському просторі.

США намагаються дотримуватися стратегії лідерства, формуючи власну модель управління процесами світового розвитку. Своє місце у світовій політичній системі прагне знайти найбільш потужне об'єднання держав – Європейський Союз. Певні амбіції щодо посилення власних впливів у глобальному вимірі має КНР.

У процесах геополітичної трансформації домінуючою є глобальна політика США, скоригована на переформатування відносин з КНР, РФ, ісламським світом та в межах євроатлантичної спільноти, що впливає на вирішення глобальних суперечностей і, відповідно, визначає взаємодію США з іншими державами.

У новому світовому порядку США зберігають провідну роль у світових політичних процесах, але намагаються робити це іншими, гнуч-

кішими, методами, спираючись не тільки на власні можливості, а й на широке залучення інших країн та інтеграційних утворень до спільного виконання тих або інших тактичних і стратегічних завдань.

США концентрують увагу на вирішенні глобальних проблем, намагаючись позиціювати себе, швидше, як арбітра стабільності міжнародної системи, ніж безпосереднього учасника регіональних систем міжнародних відносин.

Протягом останніх років у відносинах між США і РФ, попри оголошену ще в 2009 р. політику «перезавантаження», продовжували загострюватися суперечності, викликані серйозними розбіжностями з низки міжнародних питань, зокрема щодо розширення НАТО, створення системи ПРО США в Європі, сирійської проблеми. США відмовляються також визнавати право РФ на створення зон власних «привілейованих інтересів» на пострадянському просторі.

Загалом зміни в зовнішній політиці США, пов'язані зі зміщенням пріоритетів у бік Близькосхідного та Азійсько-Тихоокеанського регіонів, дедалі більше знижують їх увагу до процесів у регіоні Східної Європи. Це негативно позначається на балансі сил та інтересів (зокрема довкола України), досягнутому в попередні роки.

Європейський Союз перебуває у стані трансформації, що певною мірою гальмує реалізацію стратегії перетворення ЄС на світового геополітичного гравця. Новий етап європейської інтеграції, пов'язаний із Лісабонською угодою, передбачає продовження процесу розширення внутрішньої політичної та економічної консолідації шляхом формування квазіфедеративних засад політичного устрою, впровадження спільної політики у сфері безпеки й оборони тощо.

Усі ці масштабні процеси є своєрідною відповіддю європейських країн на виклики глобалізації. Водночас ЄС переживає певні внутрішні кризи – фінансово-економічну та політичну. У зовнішній політиці ЄС не завжди демонструє спроможність говорити на міжнародній арені «єдиним голосом» (*to speak with one voice*), віддаляючись, таким чином, від заявленої мети – набуття ролі глобального актора. Такі процеси в ЄС стають гальмівним чинником для європейської інтеграції України.

Усередині ЄС досягати єдності позицій стає дедалі важче. Загалом у ЄС спостерігаються певні відцентрові тенденції. Найбільш показовою з цього погляду є позиція Великої Британії, яка залишає для себе можливість вийти зі складу ЄС, що мало б для європейської спільноти величезні негативні наслідки. Суперечлива ситуація склалася довкола Греції. І хоча йдеться нібито про виключно економічні аспекти аж до можливого виходу із зони євро, політичні наслідки в цьому випадку були б важкими, здатними критично посилити відцентрові тенденції.

Процеси розширення й реформування Європейського Союзу є важливим чинником створення нової архітектури європейської безпеки, яка має комплексний характер і різні виміри – економічний, воєнний, політичний тощо. Європейський Союз як один зі світових економічних і політичних центрів має далекосяжні зовнішньополітичні інтереси у сфері безпеки.

Існує тенденція до розширення сфери європейських стратегічних інтересів у східному та південному напрямках. У перспективі це означатиме формування орієнтованого на Європу гео економічного простору з відповідним включенням суміжних країн (зокрема України) до сфери стратегічних європейських інтересів.

Налагодження співробітництва в межах оборонної компоненти Євросоюзу, активна взаємодія з ЄС з питань формування Спільної європейської політики у сфері безпеки і оборони здатні більш чітко окреслити місце України в системі європейської безпеки.

Європейський Союз останніми роками перебуває у стані перманентної фінансової кризи, що гальмує реалізацію стратегії перетворення ЄС на світового геополітичного гравця. Нові міжнародні реалії стимулюють Європу до посилення власної безпекової політики з розрахунком на власний безпековий та військовий потенціал, який на сьогодні не є достатнім. Невизначеність східної політики ЄС створює додаткові виклики для України й регіону Східної Європи в цілому, провокуючи ситуацію нестабільності.

На цьому тлі відбувається **боротьба між РФ та ЄС** за впливи на пострадянському просторі, виявом чого з 2012 р. стала боротьба між двома взаємовиключними інтеграційними проектами, що пропонувалися Україні (Угода про асоціацію з ЄС і Митний союз РФ, Білорусі та Казахстану з перспективою його перетворення на Євразійський союз).

Дії РФ, пов'язані з агресією проти України, істотно порушують логіку існування глобалізованого світу. Зростаюча взаємозалежність країн в умовах світових економічних процесів об'єктивно позбавляє імперіалістичну політику окремої держави будь-якого реального змісту і сенсу. Але в разі її реального впровадження глобалізований світ чинить рішучий опір, і така держава виводиться поза межі цивілізованих взаємовідносин.

Заперечуючи можливість всеохопного домінування США на світовій арені, Російська Федерація широко практикує риторику необхідності формування такого багатополосного світового порядку, де не буде диктату однієї держави чи групи держав. Однак насправді йдеться про закріплення за РФ власної зони домінування у т. зв. євразійському просторі. РФ продовжує вважати регіони близького оточення у просторі СНД зоною свого виключного геополітичного впливу. Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання

«на захист» російськомовного населення в інших державах СНД, що було підтверджено під час російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 р., а також агресії проти України.

За сучасних умов характерною ознакою зовнішньої політики Російської Федерації є намагання утримати геополітичний контроль над ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав.

Основою протистояння, так само як і кризових ситуацій в українсько-російських відносинах, фактично є конфлікт цінностей – системи державницького авторитаризму в РФ та системи демократичних цінностей в Україні. Глобалізаційний складник конфліктного напруження у відносинах полягає у визначенні шляхів інтеграції пострадянських держав у світову макроцивілізаційну систему: безпосередньо – як суверенних держав – або опосередковано – через євразійську регіональну модель під контролем Москви.

Останніми роками продовжує зростати роль **Китайської Народної Республіки** як глобального гравця в сучасній системі міжнародної безпеки, що викликає певне занепокоєння з боку інших впливових світових держав. Китай, маючи значні фінансові та економічні ресурси, використовує їх для посилення свого політичного впливу в різних регіонах світу.

КНР є одним із загальноновизнаних світових політичних та економічних лідерів, роль і значення якого й надалі невпинно зростатиме в усіх сферах міжнародного життя. КНР є другою за абсолютними розмірами економікою світу і відіграє роль одного зі світових та регіональних (азійських) лідерів.

Завдяки збереженню макроекономічної стабільності в умовах глобальної фінансово-економічної кризи й послідовній політиці нарощування своєї присутності в багатьох регіонах світу останніми роками Китаю вдалося суттєво збільшити свій вплив на глобальні політичні та економічні процеси й поліпшити позиції в боротьбі за доступ до світових сировинних ресурсів. Суттєвим складником економічної та політичної експансії Китаю стало стрімке збільшення обсягу інвестицій до інших держав і надання кредитів низці країн, що постраждали від кризи.

КНР традиційно здійснює прагматичну зовнішню політику з добре відпрацьованими методами гри на протилежності інтересів інших держав. Визнаючи зростаючий розрив між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, Китай домагається консолідації на своїй платформі країн «третього світу».

Економічна експансія Китаю ускладнює загальну картину геополітичних впливів у регіоні, що означає збільшення різноспрямованого тиску на Україну з боку ключових міжнародних гравців.

1.3. Зовнішні виклики та загрози безпеці держави

В умовах глобалізації має місце тенденція до **зниження ваги суверенних держав-націй** як основних акторів міжнародних відносин. Межа між внутрішньою й зовнішньою політикою поступово зникає і часто демонструє інші форми й напрями відносин, ніж це було раніше. Глобалізація вже багато в чому поставила під сумнів традиційні функції суверенних держав-націй, насамперед в економічній сфері. У XXI ст., як зазначає В. Горбулін, «глобалізація і зустрічний процес опору, ерозія національних держав, девальвація народовладдя як права народу на державне самоуправління, ліквідація державної монополії на насильство і гуманітарні інтервенції, – ось нові небезпечні тенденції, визначені колишньою побудовою світового порядку»¹⁶.

Поступово формуються умови, коли державний суверенітет підривається наднаціональними організаціями та інститутами, які дедалі частіше втручаються у сферу компетенції держави. Посилюються тенденції до добровільного обмеження суверенітету державами, тобто передачі його частини структурам інтегрованих спільнот, як це відбулося в ЄС. Державні функції перебирають на себе також внутрішні структури громадянського суспільства. Держава втрачає свої monopolіні функції під натиском транснаціональних корпорацій, міжнародних фінансових і виробничих структур.

Нові актори дедалі більше підривають роль держави у сферах безпеки, економіки, комунікацій, зачіпаючи державний суверенітет та монополію на силу. Усе це не може не позначитися на змісті національного інтересу, на основних пріоритетах і на самому його існуванні.

Та все ж закріплення тези про витіснення держави новими суб'єктами, про втрату її суверенітету і нівелювання в міру розвитку глобалізації, значення національних інтересів перед інтересами ТНК виглядає передчасним. Глобалізація набирає темп, але національний та регіональний простори зберігають своє значення. Національні уряди не втратили власні можливості вибору у сферах економічної та соціальної політики.

Насправді у світі не так багато глобальних корпорацій, які планують власні стратегії у світі й мають космополітичну керівну команду. Прихильники ідеї відмови від суверенітету справедливо підкреслюють, що головною дійовою особою та основною рушійною силою глобалізації є транснаціональний капітал. Але це не означає, що глобалізація зводиться лише до вільної гри безособових ринкових сил.

¹⁶ *Горбулін В.* Без права на покаяние / В. Горбулін. – Х. : Фолио, 2009. – С. 294.

Значна частина ТНК, що охоплюють більшу частину світового бізнесу, зосереджена в кількох провідних державах світу, з-поміж яких домінують корпорації США. Прив'язка ТНК до певної держави означає, що вони так або інакше мають зважати на інтереси власної країни і часто виконують функції провідника її інтересів на міжнародній арені.

Більш справедливо вважати, що нові суб'єкти не виштовхують держави з міжнародної політики, а вступають з ними в складні взаємодії, що характеризуються як суперництвом, так і співпрацею. Нездержавні актори, які конкурують з державами, вимагають разом з тим їхньої підтримки.

Крім того, в міжнародних відносинах суверенітет не може бути і ніколи не був абсолютною величиною. Міжнародне право як система обов'язків, добровільно взятих на себе державою, обмежує свободу її дій, звужує внутрішньополітичну автономію. Зберігати суверенітет означає переслідувати свої власні цілі, незважаючи на тиск або використовуючи його у власних інтересах. До цього ж існує не тільки тенденція до відносного зниження традиційної ролі державного суверенітету, а й протилежна тенденція до створення нових незалежних держав, що обстоюють як внутрішні, так і зовнішні вияви свого суверенітету.

З іншого боку, в сучасних умовах більшість держав насправді не спроможні виконувати традиційні функції підтримання військової, економічної й культурної самостійності, а отже, вимушені, вступаючи в різні інтеграційні об'єднання та політичні союзи, коригувати розуміння власного суверенітету. З'являється феномен держав, які не вважають суверенітет необхідною ознакою власного існування.

В умовах глобалізації характерною ознакою світового суспільно-політичного розвитку стають процеси **дезінтеграції і фрагментації національних держав**, активізації етнічного націоналізму й сепаратизму, загострення яких призводить до руйнування багатонаціональних держав. Фрагментація відбувається також і за лінією ідеологічного протистояння несумісних політичних груп. Крайньою формою суспільного розмежування є політичний екстремізм та релігійний фундаменталізм.

Ці загрози посилюються внаслідок непередбачуваної політики авторитарних режимів і «держав-невдах» (*failed states*), діяльність або бездіяльність яких прямо чи опосередковано сприяє формуванню конфліктогенного середовища, сприятливого для розвитку осередків екстремізму та тероризму. Більшість із них не залучені до процесів глобалізації або ж не є спроможними чи не бажають пристосовуватися до сучасних вимог. Через це вони приречені на постійні економічні провали, що призводять до колапсу всього потенціалу державного управління.

У світі досить поширеним є феномен, коли формально (де-юре) деякі держави продовжують існувати на політичній карті світу і залишаються повноправними членами міжнародного співтовариства, хоча реальний контроль у країні (або її частині) здійснює нелегітимне збройне формування або самопроголошений «уряд».

Найбільш яскравий приклад такої держави – Сомалі, яка набула сумнівного значення країни-лідера міжнародного піратства. До держав, що перебувають у статусі занепадаючих, зараховують Колумбію, Гаїті, Судан, Сомалі, Кот-д'Івуар, Руанду, Ліберію. Бурунді, С'єрра-Леоне, Афганістан, М'янму. У цих державах не існує монополії уряду та загальної для всього населення системи культурної ідентичності.

З-поміж держав пострадянського простору, в яких існують проблеми контролю в межах визначених кордонів, можна назвати Молдову, Грузію, Азербайджан, а також нашу країну. Унаслідок зовнішньої агресії на їхніх територіях існують самопроголошені незалежні державні утворення, не визнані міжнародною спільнотою.

Особливо драматично виглядає ситуація в країнах, які є найменш економічно розвиненими та політично нестабільними. Кризові процеси виявляються у виникненні й розширенні зон, що випадають із правового простору держави, зростанні кількості стихійних угруповань і кланів. Існують населені пункти й цілі регіони, у яких діють лише правила, нав'язані населенню кримінальними угрупованнями, що робить його заручником корисливості та політичних амбіцій останніх.

Неспроможність держави врегулювати зародкові протиріччя за відсутності чіткої політичної волі або відповідних механізмів їх подолання уможливорює втручання зовнішніх сил, які при цьому переслідують власні політичні або економічні інтереси. Конфлікт переноситься в площину зіткнення глобальних потуг і набуває міжнародного характеру.

Силове зовнішнє втручання може надовго законсервувати конфліктне протистояння, і його врегулювання стає більш проблематичним (ситуація в Абхазії, Нагорному Карабаху, Боснії, Сербії, Північному Кавказі, Криму і на Донбасі). Отже, вкрай важливо, щоб у разі необхідності зовнішнього втручання існували ефективні міжнародні механізми врегулювання конфліктів, на які не могли б впливати зацікавлені світові потуги, тобто вони повинні діяти під егідою ООН, ОБСЄ або інших систем міжнародної безпеки.

Терористичні квазідержави. Існує явна подібність між утвореннями ДНР/ЛНР на сході України і терористичним угрупованням «Ісламської держави» (*далі* – ІД), що діє на території Іраку та Сирії. Їх тактика полягає в жорсткому насильстві, захопленні територій, намаганні перекроїти наявні кордони держав, у залякуванні та вбивствах мирного населення, яким терористи прикриваються під час ведення

бойових дій, у викраденнях і вбивствах журналістів, встановленні контролю над ресурсами тощо.

Кінцевою метою таких угруповань проголошується створення «держав» на основі штучних, позаісторичних конструктів (нового «халіфату» або міфічної «Новоросії»). В обох випадках маємо справу з принципово експансіоністськими утвореннями, що свідомо ігнорують міжнародні норми і права держав. ІД, крім Сирії та Іраку, планує оволодіти територіями інших країн, «звільнити» Палестину, захопивши Єрусалим. ДНР/ЛНР, контролюючи наразі частину Донецької та Луганської областей, прагнуть до захоплення територій сходу і півдня України, погрожуючи «піти на Київ».

Терористичні квазідержави, з одного боку, прагнуть набути легітимності, а з другого – демонстративно відкидають існуючі міжнародні норми. По суті йдеться про спробу нав'язати світовій спільноті свої правила гри, засновані виключно на праві сили.

Надзвичайний рівень небезпеки, пов'язаний з існуванням таких утворень, змушує міжнародну спільноту до активної відповіді. Про це свідчить, наприклад створення коаліції держав, що розпочали воєнну операцію проти «Ісламської держави». Водночас подібні утворення, що діють на території України, ще не осмислені належним чином як джерело відповідної загрози. Україна наразі всіма силами її стримує, однак досі не вдалося домогтися масштабної допомоги.

Ситуація набуває ще небезпечніших масштабів, коли терористична квазідержава отримує зовнішню підтримку з боку впливової світової держави, яка переслідує власні геополітичні цілі та має можливість блокувати зусилля міжнародної спільноти для протидії тероризму.

Ознакою повноцінної держави та її реального суверенітету є **контроль за власними кордонами**. Втрата Україною контролю над частиною своїх кордонів унаслідок заколоту сепаратистів, російської агресії та анексії частини території переводить її у стан держави з територіально обмеженим суверенітетом. Отже, відновлення контролю над усім периметром кордонів є першочерговим завданням державної політики.

У ширшому контексті для світу, що глобалізується, державні кордони втрачають своє сакральне значення і відіграють здебільшого роль межі між територіями з різними внутрішньоправовими та митними режимами. З боку світової спільноти послаблюється увага до проблем територіальних претензій і правового урегулювання кордонів.

Водночас для молодих незалежних держав питання недоторканості кордонів уявляється одним із ключових в утвердженні їх суверенітету. Зокрема, для України значущими викликами є територіальні претензії з боку радикальних політичних сил інших держав, незавершеність договірно-правового оформлення державних кордонів тощо.

Наслідком неврегульованості питання кордонів держави є посилення загроз геополітичного та глобалізаційного типу. Так, незавершеність договірно-правового оформлення кордонів, нерозвиненість прикордонної інфраструктури, втрата контролю над частиною кордонів залишають можливість для окремих держав втручатися у внутрішні справи України у прикордонних районах, підтримувати сепаратистські тенденції, а також заважають боротьбі зі злочинністю тощо. В економічній сфері це підвищує залежність національної економіки, створює умови для відпливу матеріальних і фінансових ресурсів, поширенню контрабанди, неконтрольованого вивезення капіталу, стратегічної сировини. Подібним чином загрози посилюються і у військовій, правоохоронній, екологічній сферах.

Міграційні потоки. Занадто прозорі кордони сприяють інтенсивності міграційних потоків, зокрема стимулюють нелегальну міграцію. З-поміж головних причин її виникнення і переведення у статус глобальної – нерівномірність світового розвитку, розподіл країн світу на багаті й бідні, прагнення багатих країн закритися від міграційних потоків, що збільшує їх тіньовий складник. Зростанню «міграційного тиску» сприяє розвиток нелегальних схем переміщення людей і торгівлі ними.

Контроль за міграційними потоками є невід’ємним складником зміцнення держави. Нелегальна міграція становить загрозу національній безпеці будь-якої держави, оскільки її наслідком є утворення слабо контрольованих зон із компактним проживанням мігрантів. За рівнем міграційного навантаження Україна посідає одне з провідних місць у Європі. Міграційні хвилі, потоки біженців заливають територію держави, призводять до підвищення криміногенності ситуації в країні.

Збільшенню міграційних загроз сприяє неврегульованість прикордонного режиму України, передусім з РФ. Через своє географічне положення та прозорий кордон з Росією Україна вже протягом тривалого часу виконує роль транзитної країни, через яку проходять шляхи доставки мігрантів з країн Азії до Західної та Центральної Європи.

Унаслідок російської агресії протягом останнього року Україна вперше після Чорнобильської катастрофи і подій 1991 р. зіткнулася з **міграцією всередині країни**, масштаби якої постійно зростають. Кількість внутрішньо переміщених осіб з території окупованого Криму й окремих районів Донецької і Луганської областей сягнула, за даними Міністерства соціальної політики України, 1278,1 тис. осіб¹⁷. Внутрішня міграція породжує і продовжуватиме породжувати у найближчій

¹⁷ Дані на 08 травня 2015 р. (Див.: *Стан* дотримання прав внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=42D0E40CA231CA4522919B0B62C623F2.app2?art_id=172724&cat_id=36392).

та середньострокової перспективах значну кількість нових серйозних викликів безпеці держави.

Боротьба з криміногенним середовищем традиційно належить до функцій держави. В умовах глобалізації потужні міжнародні фінансово-промислові корпорації охоче залишають за державою поліцейські функції. Але водночас окрема держава не завжди виявляється спроможною ефективно протидіяти **міжнародним криміналізованим структурам**.

Україна з її значним транзитним потенціалом є об'єктом зростаючої зацікавленості з боку міжнародних злочинних угруповань з огляду як на характер їх діяльності (незаконна торгівля людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами), так і традиційні методи обробки (корупція, відмивання грошей, дестабілізація фінансової системи).

Для боротьби з організованою злочинністю владних повноважень окремої держави недостатньо. Зазвичай транскордонні кримінальні угруповання обирають безпечні місця базування на території держав, де влада є слабкою або суто символічною. Вони діють, поширюючи впливи на інші країни, нехтуючи державними кордонами і створюючи транснаціональні мережі. Ще однією особливістю транснаціональної організованої злочинності є використання нею діаспорного чинника та етнічних мереж, які полегшують злочинну активність на початковому етапі. Адже відомо, що товариства іммігрантів часто є замкненими й важкодоступними для правоохоронних органів.

Організована злочинність часто активно експлуатує глобалізацію торгівлі, чинники персональної мобільності й сучасні технології зв'язку. Зокрема, лібералізація пострадянськими країнами зовнішньої торгівлі забезпечила злочинним організаціям нові можливості отримання незаконних прибутків, часто закамфльованих під законні. Законна торгівля тут нерідко є лише «дахом» для торгівлі незаконної.

Істотна різниця полягає в тому, що корпорації ведуть переговори з урядами щодо доступу на ринки відповідних держав, тоді як злочинні організації обходять державу, працюючи з тіньовим сектором. На відміну від традиційних «чорних ринків» ці нові ринки є міжнаціональними системними утвореннями. Злочинні організації, які оперують на таких ринках, легко їх змінюють, встановлюючи водночас регулярні зв'язки між постачальниками нелегального товару та його споживачами, долаючи національні бар'єри. Свою роль відіграє і глобалізація фінансової системи з її мережею зобов'язань, фінансових потоків, банків, оптових ринків. Особливий негатив пов'язаний із розвитком офшорних, тобто вільних від оподаткування, зон, які фактично забезпечили можливості затінення джерел надходження незаконних коштів і засоби їх відмивання.

Зусиль однієї держави, яка спробує впровадити закони і правила проти подібного відмивання грошей, недостатньо, оскільки такі заходи лише змушують транснаціональні злочинні організації переміщати капітали з-під юрисдикції однієї держави до іншої. Особливо ж небезпечним є утворення зв'язків між злочинними організаціями й посадовими особами різних рівнів, що стимулює корупцію і підживляє державний механізм.

У добу глобалізації значно зростає роль **сфери контролю за уявленнями як одного з ключових чинників боротьби за домінування у світі**.

Унаслідок інтенсивного розвитку інформаційних технологій, їх вирішального значення для систем ухвалення державних рішень, управління фінансами і банківською системою, енергетикою, транспортом, внутрішніх та міжнародних комунікацій тощо інформаційна сфера стала об'єктом прискіпливої уваги як з боку держав і транснаціональних організацій, що прагнуть домінувати у світі, так і терористичних організацій та деструктивних спільнот, які намагаються створити труднощі в здійсненні суспільно важливих функцій.

Ерозія державності тісно пов'язана з формуванням у світі негативного іміджу країни. Нав'язати всьому світові думку, буцімто такої держави, як Україна, не існує або вона не є життєздатною, означає позбавити її міжнародної підтримки і вже наполовину знищити. Отже, панування в інформаційному просторі може мати навіть більшу вагу, аніж збройні сили та пряма воєнна агресія.

В умовах гібридної війни Росії проти України використання інформаційного і смислового складників набуло безпрецедентного масштабу¹⁸. Інформаційна війна має руйнівну дію, а в контексті гібридної війни інформаційні операції вважають одним із способів ведення воєнних дій. Показово, що в бюлетені НАТО окрему увагу було присвячено проблемам викривлення сприйняття подій у цій війні, під назвою *«Ukraine and Russia: the perceptions and the reality»*¹⁹.

Порівняно з попередніми конфліктами, які вважали гібридними, специфіка інформаційного складника в російсько-українській війні полягає в (1) інтенсивності та широті охоплення аудиторії інформаційних впливів, яка набула глобального масштабу, (2) систематичному й комплексному застосуванні медійних та новомедійних засобів і (3) створенні нового дискурсу війни та ненависті, спрямованого на

¹⁸ Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / Володимир Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 2; 23 січ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyuna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html

¹⁹ NATO Review magazine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/EN/index.htm>

руйнування існуючих і формування нових інтерпретаційних та смислових механізмів сприйняття дійсності.

На рівні наративних концептуальних схем, що визначають розуміння природи конфлікту і формують уявлення (*perceptions*) про необхідність тієї або іншої тактики поведінки, російсько-український конфлікт реалізується наразі в трьох основних контроверсійних версіях: як війна між Росією та Україною, тобто міждержавний конфлікт; як громадянський внутрішньоукраїнський конфлікт; «проміжна» версія, яка по-різному тлумачить анексію Криму та події на Донбасі – окупацію Криму як вияв російської агресії проти України (міждержавний конфлікт), а події на сході України – як внутрішньоукраїнський громадянський конфлікт, підтримуваний і роздухуваний Росією. Перша версія домінує в Україні, друга – в Росії, третя різною мірою поширена в демократичних країнах Заходу.

Ситуація існування контроверсійних варіантів розуміння подій є несприятливим для України когнітивним та інформаційним чинником, особливо в тій частині, що стосується неузгодження української концептуальної моделі з моделлю наших західних союзників, що може призвести до порушень розуміння, створюючи додаткові ризики. Отже, постає завдання поширення в західних медіа і в спілкуванні із західними союзниками аргументів на користь розуміння російсько-української війни як міждержавного конфлікту, фокусуєчись на єдиній ролі Росії як агресора – і в Криму, і на сході України.

Ефективність інформаційних впливів з боку Росії пояснюється також тим, що авторитарні режими більш вільні маніпулювати медіа і здійснювати вплив на громадську думку, у т.ч. й демократичних країн, з якими вони конфліктують. Урядова інформація не може змагатися з пресою у швидкості інформаційних потоків. Через це кожен крок, зроблений демократичною країною задля посилення своєї безпеки, буде розглядатися за пильної уваги преси, а отже, необережні дії держави щодо забезпечення безпеки будуть неефективними.

У демократичних країнах розвиток інформаційних технологій, по-перше, робить суспільство досить вразливим до певних форм терористичних атак, а по-друге, демократичні країни не завжди спроможні ефективно контролювати потоки інформації, оскільки посилення такого контролю означало б фактичну ліквідацію одного з найбільш дієвих елементів демократії – свободи слова.

З огляду на особливу вразливість інформаційно-комунікативних систем держави значну загрозу можуть становити цілеспрямовані заходи з боку деструктивних елементів (хакерів) та іноземних спецслужб, здатних дезорганізувати ключові інформаційні системи урядових інституцій і важливих для національної безпеки сфер приватного сектору, а також спецоперації, спрямовані на несанкціонований доступ до баз

стратегічно важливих даних, дезінформація та маніпулювання масовою свідомістю. Організуються і спеціальні деструктивні медіакампанії та спецоперації, спрямовані на поширення дезінформації, насаджування духу ненависті й нетерпимості щодо певних суспільних груп (етнічних, класових, конфесійних тощо). Досвід сусідніх країн свідчить про те, що такі кампанії разом з актами психологічного терору проти «чужинців» часто передують громадянським конфліктам і війнам.

Сприяючи розвитку позитивних тенденцій глобалізації та органічно пов'язаній з нею інформаційній відкритості, держава водночас має рішуче протидіяти деструктивним процесам десоверенізації в культурно-інформаційній сфері, зокрема експансії іноземних держав і транснаціональних корпорацій у внутрішній інформаційний простір, що може призвести до втрати національної ідентичності й руйнації духовно-моральних підвалин суспільного життя.

Для утвердження позиції України на міжнародній арені особливо актуальною є необхідність протидіяти організації проти неї кампаній дезінформації. Останнім часом нагальною потребою є протидія нав'язуванню світовій спільноті з боку російських медіа спотвореного образу України як «нацистської» держави з «нелегітимним керівництвом» при владі, як «неспроможної держави» тощо. Фактично ця дезінформація є елементом інформаційного складника гібридної війни.

У нинішній ситуації необхідно вжити заходів щодо активного державно-правового регулювання інформаційних процесів і відвернення загроз в інформаційній сфері України, приведення національного інформаційного законодавства у відповідність до норми міжнародного права за умови одночасного захисту національних інтересів в інформаційній сфері.

1.4. Україна в міжнародному середовищі безпеки

В умовах глобалізації Україна, як ніколи раніше, стоїть перед історичним вибором визначення свого майбутнього: або шляхом модернізації та радикальної перебудови суспільно-економічного життя отримати нові можливості для розвитку країни, або, залишаючи суспільно-політичні процеси на самоплив, поступово відходити на периферію світового розвитку і приректи країну на неминучу деградацію. Російська агресія значно ускладнила завдання модернізації і водночас зробила його ще більш нагальним та невідкладним.

Географічне й геополітичне положення України спричиняє особливу вразливість щодо зазначених новітніх і традиційних викликів і загроз, що потребує відповідного переосмислення її місця в Європі та світі.

Процес входження України у світовий простір має спиратися на реальні ресурсні можливості її економічного, соціально-політичного й духовно-інтелектуального потенціалу. Проголошена нею мета – стати стабільною демократичною державою – не тільки не суперечить принципам побудови майбутньої Європи, а й, навпаки, буде найліпшим чином узгоджуватися із засадами європейської безпеки загалом.

Орієнтація національної стратегії розвитку на європейську цивілізаційну модель означає радикальну зміну усталеної політико-економічної системи й перехід до побудови нової економіки – складової частини глобальної економічної системи. Реалізація цих прагнень стимулює інтеграцію України у світове співтовариство завдяки розширенню міжнародних контактів, сприяє зростанню її впливу в різних регіонах світу, розвитку торговельно-економічних зв'язків і виробничої кооперації, пошуку перспективних ринків збуту продукції.

Найважливішим пріоритетом національного інтересу стає включення країни в процеси світового економічного розвитку, оскільки в процесі глобалізації виявилася майже абсолютна закономірність: жодна країна не здатна досягти істотного підвищення добробуту населення без зростаючого залучення у світову економіку.

У структурі національних інтересів на перший план також виходить прагнення до володіння передовими технологіями, що забезпечують сумісність із найсучаснішими засобами інформації, зв'язку і транспорту. Разом з тим глобалізація вносить зміни у сферу національної та міжнародної безпеки, а також визначення засобів протидії сучасним загрозам у будь-якій сфері.

Досі міжнародна кон'юнктура не сприяла реалізації стратегічних завдань України, а внутрішня ситуація в країні перешкоджала виробленню її консолідованої зовнішньополітичної лінії. Значною мірою підірив позицій України у зовнішньому світі спричинений також світовою фінансово-економічною кризою, для подолання наслідків якої держава не спромоглася розробити відповідні антикризові заходи.

Фактично наша держава, понад два десятиліття свого існування сповідуючи принципи багатовекторності та позаблоковості, намагалася стверджувати свою позицію на світовій арені шляхом балансування між різними геополітичними силами, переймаючись, швидше, питаннями власного виживання, аніж стратегічного розвитку. Однак проблема геополітичного вибору була багато в чому нав'язана традиційним способом розуміння світового устрою, яке сформувалося за часів холодної війни.

Якщо ми намагатимемося зорієнтувати наш зовнішньополітичний курс згідно із застарілими уявленнями про біполярний або навіть багатополлярний світовий простір, то є небезпека потрапити в полон колишніх стереотипів. Вибір того чи іншого полюсу як певної точки зов-

нішньополітичних орієнтацій означає або відповідну конфронтацію з іншим полюсом, або необхідність балансувати між різними полюсами, або визнання себе периферійною державою, яка ніколи не спроможеться мати власну зовнішньополітичну лінію.

Отже, метафора «*n*-полярного світу» фактично нав'язує старі стереотипи конфронтаційного мислення, при цьому незважаючи на те, в якій саме площині пролягатиме вісь протистояння. У добу глобалізації реальність міжнародних відносин є значно складнішою, аніж з погляду класичної геополітичної схеми протистоянь.

Очевидно, що Україна наразі не є суб'єктом формування геополітичного простору довкола, а залишається здебільшого об'єктом політики інших держав. Не маючи членства в ЄС і НАТО, Україна не має серйозних можливостей впливати на процеси ухвалення рішень у Європі.

Загострення суперечностей у відносинах ЄС і США з РФ відбувається на тлі численних інших – глобальних та регіональних – чинників. Суперечності між світовими потугами, посилення впливу РФ на європейські процеси, відсутність дієвої східної політики ЄС, проблемні питання в трансатлантичних відносинах створюють нові виклики для реалізації євроінтеграційної політики України.

При цьому досягнення вимушених компромісів у взаємодії з провідними геополітичними потугами не завжди було на користь реалізації національних інтересів держави. Йдучи іноді на досить істотні поступки у відносинах з однією з великих держав, Україна позбавляла себе можливості зовнішньополітичного маневру і таким чином посилювала свою залежність від цієї держави.

Для визначення параметрів української зовнішньої політики, її загальної довгострокової спрямованості первинним комплексним показником є цивілізаційна належність країни. Європейський досвід і стандарти відносин між державами свідчать, що геополітична і цивілізаційна самоідентифікація є неодмінною передумовою органічної інтеграції країни в міжнародну спільноту.

Після Революції гідності в цьому питанні **відбулися радикальні зміни в напрямі самоідентифікації України як європейської держави**. Однак це не усунуло запитань і не розвіяло сумнівів у потенційних партнерів. Відсутність підтвердження європейської перспективи України з боку ЄС, так само як відмова країн Заходу допомогти Україні летальною зброєю у протистоянні з агресором, створюють передумови для формування настроїв розчарування і можуть створити нові потенційні виклики для національної безпеки України.

Порівняльний аналіз практики незалежного існування низки інших європейських посткомуністичних держав змушує дійти висновку, що досі спостерігалось не просто відставання України від її західних сусідів, а якісна відмінність внутрішніх трансформацій. Для України

був характерним брак суспільного вибору та відповідних виразних тенденцій внутрішньої еволюції. Натомість цивілізаційна приналежність залишалася, з одного боку, предметом абстрактних дискусій політиків і науковців, а з другого – найширших маніпулювань масовою свідомістю.

Однак Революція гідності й подальше протистояння в боротьбі з російською агресією принципово змінили ситуацію, і питання європейського вибору було знято з порядку денного через те, що суспільство свій принциповий вибір на користь Європи зробило. Хоча про остаточне подолання усталених стереотипів, успадкованих ще з радянської доби, говорити зарано.

Попри зроблений європейський вибір, в українському суспільстві продовжують існувати розбіжності щодо стратегічного зовнішньополітичного курсу, які приховують відмінності, пов'язані з різними геополітичними орієнтаціями, різними варіантами вирішення питання про місце та роль країни в системі міжнародних відносин і, природно, з різними зовнішньополітичними пріоритетами.

Усталені стереотипи суспільного життя радянської доби, відповідна система цінностей виявилися глибоко закоріненими у свідомості значної частини населення. Пострадянська ментальність містить потужну традицію корупції, побудовану на твердому переконанні, що можна говорити про будь-які високі цінності, але все це – лише засіб здобути гроші та владу. З цією моделлю досі пов'язана значна частина економічної системи держави, нею користується бізнесова, політична та гуманітарна еліта.

Формально євразійську геополітичну модель Україна відкинула вже самим фактом проголошення незалежності. Відокремлення України від величезного геополітичного простору під назвою Російська імперія, а пізніше СРСР, автоматично означало перехід на шлях самостійного входження у світову політичну та європейську субрегіональну систему міжнародних відносин, а отже, здійснення незалежної зовнішньої політики.

Повернення до цього простору у вигляді запропонованих Москвою моделей зближення означало б ні що інше як геополітичну реінтеграцію пострадянського простору, тобто варіант відновлення залежного статусу як у реалізації зовнішньої політики, так і у внутрішніх економічних та соціально-політичних питаннях.

Генеральною лінією української політики у близькій перспективі визначено активну цілеспрямовану *інтеграцію в європейську спільноту* на основі істотних трансформацій соціально-економічного й соціально-політичного типу. Це зумовлено історичним шляхом розвитку Української держави, її географічним розташуванням та закріплено в законодавстві.

До Європейського Союзу входять розвинені демократичні країни, що дотримуються спільної системи цінностей. Таке об'єднання створює ядро тяжіння для інших європейських держав демократичного напрямку розвитку, які прагнуть увійти в європейський економічний, політичний та безпековий простір.

Привабливість інтеграційної моделі, яку демонструє Європейський Союз, полягає в досить оптимальному для глобалізованого світу співвідношенні національних інтересів окремої держави й інтересів спільноти загалом. Стратегічні рішення тут ухвалюються на основі об'єднання системи прийняття рішень або (для зовнішньої політики) на основі принципу консенсусу; а якщо існують суперечності, вони долаються шляхом переговорів і компромісів.

Євроінтеграційна модель загалом демонструє пришвидшене просування до європейських стандартів життя й високого рівня економічного розвитку. Водночас реальне просування України шляхом європейської інтеграції потребує глибоких політичних та економічних трансформацій, тобто перетворення її на європейську державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності й безпеки.

Стратегія європейської інтеграції не викликає особливих заперечень з боку основної частини української політичної та економічної еліти. Питання полягає лише в особливостях тактичних кроків на цьому шляху, що залежить від політичної кон'юнктури. Водночас внутрішні політичні суперечності, зволікання з необхідними соціально-економічними реформами й відповідністю демократичним стандартам виявилися значним гальмівним чинником для створення умов ефективного прориву на європейському напрямку.

Крім того, варто зважити, що через відсутність позитивних сигналів з боку ЄС щодо наявності в Україні перспективи стати повноправним членом цієї організації у суспільстві може почати наростати розчарування в системі цінностей, прийнятих у ЄС. Посилити цю тенденцію може відсутність реформ та відчутних успіхів у боротьбі з корупцією.

У цій ситуації не можна виключати небезпеку наростання всередині країни антизахідних настроїв. Імовірною може стати зовнішньополітична орієнтація на відмову від повноцінної участі в інтеграційному європейському проекті з обмеженням інтеграції економічним складником з наголосом на збереженні традиційних національних цінностей. Цей варіант розвитку подій може бути підтриманий тенденціями змін усередині ЄС, який нині стоїть на порозі значних політичних трансформацій.

Україна розташована в Європі географічно, вона є елементом масштабних процесів, що розгортаються на Європейському континенті, але цього недостатньо, щоб забезпечити країні право приєднатися

до ЄС. Поки що Україна не має достатньо розвинутого сучасного економічного потенціалу, що значно стримує розвиток паритетних відносин і активізацію зусиль у цьому напрямі. Водночас підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС включно із зоною вільної торгівлі і процесом лібералізації візового режиму створює міцну основу для європейської інтеграції, стане важливим кроком вперед у послідовному європейському поступі.

Інтенсивне долучення до євроінтеграційних процесів не тільки не заважає, а й значною мірою сприяє підвищенню рівня зовнішньополітичної активності в інших частинах світу.

Позиція України визначається її спроможністю бути самостійним суб'єктом у процесі трансформації міжнародної системи, що зумовлено ініціативністю держави та вмінням взаємовигідно співробітничати з іншими державами світу, забезпечуючи таким чином формування зовнішніх умов, сприятливих для реалізації національних інтересів та поступального розвитку України, її ствердження як впливової регіональної держави.

Самостійність у впровадженні зовнішньополітичного курсу найбільше відповідає статусу незалежної держави і сприяє зміцненню її суверенітету. Але в умовах глобалізації самостійність не може бути абсолютизована, на чому наполягають певні національно-радикальні сили, які заперечують необхідність європейської інтеграції та залучення до системи колективної безпеки НАТО. Разом з тим прагнення до самостійності декларували і прихильники т. зв. позаблоковості, що на практиці означало політику «неозброєного» нейтралітету, а пізніше призвело до поразок у протистоянні із зовнішнім агресором.

Вадою надмірної самостійності є й певна самоізоляція, що може привести країну на узбіччя світових процесів розвитку, у стан маргінальної держави. Не маючи надійних союзників і потужних реальних стратегічних партнерів, країна навряд чи спроможна подолати шлях модернізації без відчутних втрат або самотужки забезпечити власну безпеку. Для реалізації такого проекту необхідно бути великою і економічно розвинутою державою або мати підтримку з боку іншої світової держави, що знову ж таки узалежнює країну від останньої.

Намагаючись дистанціюватися від реінтеграційних процесів у СНД і значно поступаючись західним європейським сусідам за темпами економічного розвитку, Україна має в обох регіонах периферійне становище. Самозаспокоєння за допомогою міркувань, буцімто Україна зможе виступити в ролі моста або з'єднувальної ланки між євразійською та європейською спільнотами і таким чином отримати впливове місце у новітній міжнародній політичній системі, що охоплюватиме обидва простори, виглядає досить сумнівним. Статус «моста», попри всю важливість цієї конструкції, не має самостійного значення. Це не

підвищує суб'єктність держави. «Міст» не належить до жодної зі сторін, які він поєднує, ним лише користуються. Очікувати, що Україна в ролі «моста» може отримати право голосу, тобто бути суб'єктом, – нереалістично.

Вихід із геостратегічної ізоляції можливий насамперед завдяки структурній модернізації економічного потенціалу України, поглибленню євроінтеграційних процесів і масштабній цілеспрямованій експансії в напрямі взаємодії з новими центрами світового зростання. Орієнтуючись на європейську модель розвитку, Україна позиціонує себе як європейську державу, спроможну зробити вагомий внесок у розбудову європейської економічної, політичної та безпекової систем.

Асоціація з ЄС не означає автоматичної гарантії виходу України з безпекової «сірої зони», у якій вона перебуває нині (особливо в сучасних складних умовах фактичної війни). Україна лише отримає нові можливості, використання яких залежатиме від волі та бачення українського керівництва. Україна не є членом ЄС і не має наразі юридично підтвердженої перспективи такого членства, а тому позбавлена реальних важелів впливу на процеси ухвалення рішень у Європі.

Європейський вибір означає також **входження України в систему колективної безпеки Західної цивілізації**, тобто вступ до НАТО як повноправного члена. Система європейської і трансатлантичної безпеки – за будь-яких умов і при створенні будь-яких нових конфігурацій – будуватиметься на базі існуючих структур. І роль НАТО залишатиметься тут ключовою. Якщо Україна має на меті бути активною частиною системи безпеки в Європі, нам необхідно вже зараз визначитися, на яке місце в цій системі вона претендуватиме.

Однією з **безпосередніх цілей російської агресії проти України залишається недопущення інтеграції нашої держави в НАТО.** Це означає, що кожний конкретний крок України в напрямі наближення до європейських і євроатлантичних структур може спровокувати ескалацію насильства з боку РФ. Очевидно, що РФ і надалі використовуватиме силові, інформаційні, політичні, енергетичні, економічні та інші методи гібридної війни для посилення впливу на розвиток ситуації в Україні й недопущення її європейської та євроатлантичної інтеграції.

2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА УКРАЇНИ

Зовнішня політика є складовою частиною загальної стратегічної політики держави, спрямованої на соціально-економічний і демократичний розвиток, зміцнення суверенітету та національної ідентичності, захист національних інтересів і цінностей, забезпечення безпеки країни та її громадян.

Зовнішня політика нашої держави визначена Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України», який позиціонує нашу країну як європейську державу, що здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур. Однак Закон лише встановлює загальні принципи зовнішньополітичної діяльності держави. На кожному етапі свого розвитку ці принципи мають втілюватися у життя відповідно до умов, що складаються у світі, та конкретних завдань і цілей, які стоять перед державою. **Сукупність офіційно прийнятих засад зовнішньої політики, сформульованих у вигляді чітких положень та регулятивних настанов, має характер зовнішньополітичної доктрини.**

Так, на початку існування Українська держава дотримувалася доктрини «розлучення», оскільки головним імперативом держави у зовнішній політиці був вихід із тіні Росії, яку вважали спадкоємицею СРСР і з якою фактично ототожнювали інші пострадянські республіки. Ствердження свого суверенітету та іміджу незалежної держави значною мірою полягало в процесах дистанціювання від РФ та прагненні зменшити залежність від колишніх усталених економічних зв'язків. Разом з тим відбувалося інтенсивне формування дипломатичного корпусу, встановлювалися зв'язки з іншими державами світу, здійснювався пошук альтернативних торгових партнерів та можливих союзників у вирішенні проблем безпеки й розвитку. Зокрема, можна згадати ідею «НАТО-біс» щодо створення балто-чорноморського альянсу держав. Ідея Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) на той час також формувалася як певна альтернатива європейській інтеграції.

На зміну цій доктрині наприкінці 1990-х років прийшла політика «багатовекторності», за якої встановлювався певний баланс інтересів та зовнішньополітичної активності за трьома основними напрямками – російському, європейському і східному (чорноморський регіон та країни Азії). Певна рівновага відносин у різних векторах дозволяла

зберігати деяку динаміку розвитку відносин з тією або іншою групою країн за декларативного домінування євроінтеграційної риторики. Така політика була найбільш до вподоби українській політичній і бізнесовій еліті, оскільки дозволяла зберігати певну цивілізаційну невизначеність, коли жоден блок держав – європейських, євразійських та інших – не міг вважати Україну повністю «своєю» країною, але не міг також вважати її і зовсім «чужою». Проте стан невизначеності не міг тривати довго, і хитка рівновага векторів рано чи пізно під дією зовнішніх та внутрішніх чинників мала бути зруйнована.

Після Помаранчевої революції 2004–2005 рр. був проголошений курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію, що загалом означало порушення «багатовекторної рівноваги», і зовнішня політика зосереджувалася на питаннях досягнення згоди НАТО та ЄС на вступ України до цих організацій. Але **доктрина євроінтеграції** не мала на той час відповідного внутрішньополітичного та економічного підґрунтя і наштовхувалася на шалений опір як з боку внутрішньої опозиції, так і з боку Російської Федерації, яка вже тоді почала плекати плани щодо повернення України в інтеграційну геополітичну модель під своїм домінуванням. Ці чинники, а також брак політичної волі у керівництві мали наслідком більше імітаційний характер втілення цієї доктрини в життя, тоді як справжній зовнішньополітичний курс реалізовувався під впливом суперечностей між різними гілками влади і не міг бути достатньо послідовним.

Зміна політичного режиму в 2010 р. мала наслідком у зовнішньополітичному вимірі проголошення **доктрини позаблоковості** – фактично відмови від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні популярного в населення курсу на інтеграцію до Європейського Союзу. Практична реалізація такої доктрини означала руйнування всіх досягнень на європейському напрямі, у т. ч. щодо питання безпеки. При цьому відмовляючись від можливості отримати надійні зовнішні гарантії безпеки у вигляді членства в НАТО, керівництво держави аж ніяк не дбало про оборонний потенціал країни, а швидше, спричинювало його руйнування. У зовнішній політиці України дедалі більше втрачала риси суверенної держави і майже повністю йшла у фарватері зовнішньої політики РФ.

Після перемоги у 2014 р. Революції гідності на часі вироблення нової цілісної стратегічної зовнішньополітичної доктрини Української держави, яка могла б отримати підтримку переважної більшості українського суспільства та різних політичних сил, що є запорукою її ефективного здійснення. Зовнішня політика має відповідати цілям давно назрілої модернізації соціально-економічного життя відповідно до вимог глобалізації і спрямовуватися на забезпечення сприятливих зовнішніх умов внутрішнього розвитку. Водночас в умовах зовнішньої

агресії стрижнем зовнішньої політики Української держави є організація міжнародної підтримки для опору агресії. На наш погляд, цілком слушним буде твердження, що зовнішньополітична діяльність Української держави на сучасному етапі має керуватися **доктриною модернізації і опору**.

На сучасному етапі головним змістом суспільно-економічного розвитку України є загальна, глибока й послідовна модернізація усіх сфер життя суспільства задля її перетворення на сучасну, ефективну, розвинену державу європейського типу.

У системі міжнародних відносин Україна повинна стверджувати свій статус як рівноправного суб'єкта, надійного партнера у вирішенні питань міжнародної політики та безпеки, особливо щодо країн близького оточення. Це зумовлено її потенціалом як великої європейської демократичної країни, значної регіональної держави, яка має свою частку відповідальності за мир, стабільність і розвиток регіонального геополітичного простору.

Зорієнтована на виконання цих завдань, зовнішня політика української держави має відповідати принципам послідовності та передбачуваності, а також бути достатньо гнучкою, тобто здатною адекватно змінюватися відповідно до глобальних процесів, нових можливостей, що з'являються, або загроз, що виникають.

2.1. Зовнішньополітичний складник національної безпеки

Зовнішні чинники загалом недооцінюються в політичному середовищі України, хоча їх вплив на внутрішню ситуацію в державі є очевидним. Значна частина політичної еліти, зайнята кон'юнктурними цілями, не переймаючись стратегічними питаннями, звично нехтує міжнародним глобалізаційним контекстом існування країни, який стає дедалі складнішим.

За роки незалежності України зовнішньополітичні й зовнішньоекономічні пріоритети держави більше відображали характер зовнішніх загроз, аніж орієнтувалися на наявні та потенційні можливості. Склалася навіть певна традиція «кон'юнктурності» української зовнішньої політики, яка у практичній діяльності, швидше, виходила з реакції на зовнішні чинники, аніж із чітко визначених власних довгострокових цілей і пріоритетів стратегічного характеру.

Протягом останніх років значення України для розвитку системи міжнародних відносин у Європі та світі суперечить тій фактичній ролі, яку вона відіграє в цій системі. Йдеться про певну девальвацію міжнародної суб'єктності нашої держави, яка внаслідок дії низки внутрішніх і зовнішніх чинників втрачала можливості впливати на проце-

си ухвалення рішень у міжнародних політичних справах та питань міжнародної безпеки.

Тривалий час зовнішню політику України визначали спроби грати на суперечностях між Заходом та Росією. В основі української політики багатовекторності, попри зовнішню суперечливість вимоги одночасного руху в різних напрямках, зрештою, лежала необхідність жорсткого вибору на користь одного з двох варіантів – «проросійського» або «прозахідного». В умовах формування новітнього міжнародного середовища, позначеного істотним ускладненням характеру відносин між провідними світовими акторами, така зовнішньополітична стратегія виявила свою неефективність.

Виникає потреба заново сформулювати довгострокові стратегічні пріоритети держави на основі переосмислення загальної концепції міжнародних зв'язків України в напрямі розроблення засад нової багатовимірної зовнішньої політики, що має динамічний характер і передбачає поєднання різних аспектів міжнародної взаємодії. З-поміж стратегічних пріоритетів для України на нинішньому етапі ключовими є два: входження у світовий простір соціально-економічного розвитку та формування сприятливого міжнародного середовища безпеки.

Стратегічна мета України – **увійти повноправним членом у світовий економічний та політичний простір**, ефективно реалізуючи при цьому свої власні інтереси, до головних з яких слід віднести, зокрема, необхідність глибокої технологічної модернізації, масштабне залучення інвестицій, розвиток зовнішньоекономічних відносин.

Для відновлення власної міжнародної суб'єктності в сучасних умовах глобальної та регіональної конкуренції Україна має послідовно розбудовувати нову, більш диференційовану та багатоаспектну систему відносин з ключовими міжнародними акторами та країнами-сусідами, виходячи з власних національних інтересів.

Залучення України до повноправної участі в міжнародних механізмах ухвалення рішень, насамперед шляхом поступу у євроінтеграційних процесах, є необхідною передумовою досягнення цієї мети.

У системі функціонування будь-якої держави питання забезпечення національної безпеки завжди мають пріоритетне значення. Важливість цієї функції ще більш зростає через необхідність реагування на комплекс нових глобальних викликів.

Для Української держави важливим є створення **системи національної безпеки, особливо у її зовнішньополітичному вимірі**, адекватної масштабам і значенню глобалізаційних загроз і викликів. Це є також одним із найголовніших пріоритетів, що гарантують її виживання і розвиток в умовах глобалізації.

Без розбудови такої системи входження країни як повноправного суб'єкта у світовий політичний та економічний простір, залучення до

існуючих систем міжнародної безпеки стає проблематичним. На національному рівні це означає посилення внутрішніх спроможностей щодо протидії глобалізаційним викликам і загрозам, на міжнародному – формування кооперативних та інтеграційних систем співробітництва.

Розбудова державності і її системи національної безпеки має здійснюватися таким чином, щоб виключити можливість виникнення загроз національним інтересам з боку інших країн. У цьому процесі в інтересах України формування стабільного та безпечного міжнародного середовища.

В умовах глобалізованого світу і змін параметрів міжнародної безпеки питання щодо системи пріоритетів зовнішньої політики та способів їх впровадження потребує чіткої і зрозумілої відповіді. Її брак призводить до появи сумнівів у надійності України як суб'єкта міжнародних відносин та упередбачуваності її зовнішньополітичного курсу.

Відсутність міцної довіри у відносинах з міжнародними партнерами створює додаткові виклики національній безпеці, стає на перешкоді вирішенню не тільки зовнішньо-, а й внутрішньополітичних проблем, заважає досягненню мети модернізації нашої держави.

На ситуацію, що склалася у сфері зовнішньополітичної безпеки України, впливають чинники, пов'язані із загальним перерозподілом сил у Європі та світі, зміною характеру головних викликів і загроз міжнародній безпеці, а також зі специфікою геополітичного розташування України, особливостями її відносин із провідними світовими потугами.

Україна веде виснажливу воєнну та дипломатичну боротьбу за збереження суверенітету і виживання як держави. Від результатів цієї боротьби залежить не тільки її доля, а й подальша доля світового устрою.

За роки незалежності в Україні не вдалося досягти суттєвих успіхів у формуванні та реалізації ефективної політики національної безпеки. Кризові явища, що існують у всіх сферах життя країни і зовнішніх відносин, об'ємно свідчать про відсутність довгострокової національної стратегії розвитку та стратегічного менеджменту в діяльності владних інститутів.

Україна потребує чіткої зовнішньополітичної стратегії, одним із основних завдань якої є збереження суверенітету і яка спрямована на відновлення територіальної цілісності держави, порушеної внаслідок анексії Криму та бойових дій на території Донбасу.

Для України подолання негативних наслідків дії сучасних загроз власними зусиллями є вкрай проблематичним. Більш адекватною відповіддю на сучасні виклики могло б бути її пришвидчене входження до колективної системи безпеки в Європі шляхом євроатлантичної і європейської інтеграції. Але наразі у просуванні цих процесів перед державою постають значні ускладнення.

Нейтралізація зовнішніх загроз, а також участь у нейтралізації внутрішніх і транскордонних загроз є завданнями системи національної безпеки держави і мають здійснюватися в координації різних силових структур країни, а також із відповідними органами інших держав, з якими є такі домовленості.

Усвідомлення національних інтересів, їх розуміння та зведення до злагодженої несуперечливої системи має здійснюватися за умови обов'язкового врахування сучасної геополітичної ситуації. Тільки тоді можливе чітке визначення національно-державних цілей, обґрунтування пріоритетних завдань, правильного співвідношення питань стратегії і тактики у межах обраного політичного курсу.

Для України є життєво необхідним залучення до певних моделей та систем забезпечення національної безпеки. Загальна структура такого залучення має бути багатовимірною і комплементарною для того, аби кожен з рівнів доповнював один одного та зміцнював загальну ефективність національної безпеки, а всі вони узгоджувалися з єдиним стратегічним напрямом і не суперечили між собою.

Прийняття сучасної моделі безпеки є необхідною передумовою входження України до світової цивілізації на рівноправних засадах, основою здійснення самостійної внутрішньої і зовнішньої політики. На сьогодні відповідність такій моделі є для України питанням її існування як суверенної держави, нагомість брак такої моделі у сучасному світі спричиняє зневажливе ставлення до країни, змушеної йти у фарватері політики інших держав і посідати те місце, яке їй буде відведено.

Реагування на сучасні виклики та загрози в сучасних умовах боротьби з російською агресією і за відновлення територіальної цілісності, а також здійснення необхідних внутрішньополітичних демократичних перетворень потребує формування принципово нової системи національної безпеки. Вона має відповідати масштабам існуючих загроз та бути дієво інтегрованою в систему міжнародної і регіональної безпеки.

При цьому зростає значення комплексних, системних підходів до вирішення питань розвитку та реформування сектору безпеки з урахуванням нагальних потреб безпекової політики ХХІ ст.

У середньостроковій перспективі відсутність дієвої протидії новітнім загрозам і викликам, пов'язаним із глобальною кризою, призводить до вилучення країни з процесів формування нової, післякризової системи міжнародного порядку та витіснення її у маргінальний стан об'єкта реалізації інтересів зовнішніх потуг. У стратегічній перспективі це може спричинити значні втрати держави в можливостях захисту її національного суверенітету й територіальної цілісності. Для України цей ризик на сьогодні має життєво важливе значення.

В умовах кризи міжнародної безпеки питання щодо пріоритетів зовнішньої політики та способів їх впровадження потребує чіткої і зрозумілої відповіді. **Протидія російській агресії та іншим глобальним і регіональним деструктивним силам є найважливішим пріоритетом нашої держави.** Згідно з цим вибудовується й система наших зовнішньополітичних орієнтирів, здійснюються пошуки партнерів та союзників, формуються різні виміри зовнішньої і безпекової політики.

Водночас Україна зберігає спадковість зовнішньої політики, зміцнюючи стратегічне партнерство зі США та Канадою, відносини з країнами ЦСЄ і Балтії, а також ключовими країнами ЄС – Німеччиною, Францією, Великою Британією. Наша держава продовжує також здійснювати пошуки нових можливостей на світових ринках, реалізувати потенціал співробітництва із впливовими центрами економічного розвитку – КНР, Японією, Індією, країнами АСЕАН тощо.

2.2. Міжнародні гарантії безпеки України

Агресія Росії катастрофічно погіршила безпекове середовище навколо України і в регіоні. Водночас Україна отримала значну міжнародну підтримку, як на рівні ООН, так і у співпраці з ЄС, ОБСЄ та НАТО. Взаємодія із цими структурами створює фундамент для побудови зовнішньополітичного виміру національної безпеки України і сприяє відновленню дієвості й довіри до міжнародних безпекових організацій, що нині похитнулася.

На сьогодні Україна не є самодостатньою в забезпеченні власної зовнішньополітичної безпеки і як фактично позаблокова держава **не має жодних ефективних міжнародних гарантій, а також позбавлена союзницької підтримки в ситуації серйозного зовнішнього конфлікту.**

У реалізації свого зовнішньополітичного курсу Україна змушена коливатися між інтересами РФ, США та ЄС щодо неї, а загалом втрачає можливості самостійного актора на міжнародній арені. Шанси України на вступ до НАТО та ЄС, що б надало більш надійні гарантії її зовнішньої безпеки, усе ще виглядають непевними.

В умовах ведення бойових дій та руйнування існуючої моделі національної безпеки Україна має перейти до про-активної, такої, що діє на випередження, зовнішньої політики, спрямованої на створення ефективної **системи міжнародних гарантій національної безпеки**, яка відповідатиме масштабам існуючих загроз і буде дієво інтегрована в систему глобальної та регіональної безпеки.

Така система не обмежується міжнародними угодами та домовленостями, якими держави-партнери, як виявилось, можуть знехтувати, якщо це їм здається вигідним. Вона містить **широкий комплекс узгоджених між собою різних заходів, взаємодій, ініціатив та процесів,**

яких наша держава має підтримувати у міжнародній безпековій політиці. З-поміж найбільш важливих чинників системи міжнародних гарантій можна виокремити такі:

- міжнародна допомога Україні в модернізації її системи оборони та безпеки на основі сучасних технологій, комунікацій і менеджменту, створенні високоефективних збройних сил, оснащених сучасними видами озброєнь;

- забезпечення дієвої міжнародної підтримки дій держави, спрямованих на захист національних інтересів, суверенітету й територіальної цілісності (підтримка міжнародних організацій, запровадження режиму санкцій проти агресора, міжнародна ізоляція останнього тощо);

- формування гнучких альянсів, постійних або тимчасових систем партнерства на рівні союзницьких відносин з державами, зацікавленими у протидії спільним загрозам;

- інтегрування оборонного та безпекового потенціалу української держави в існуючу систему колективної безпеки – європейську й трансатлантичну, а в перспективі входження до єдиної оборонної системи євроатлантичної спільноти;

- формування сприятливого інформаційного середовища та міжнародної системи протидії інформаційній агресії, дезінформації з боку країни-агресора і викривлення реальної картини подій у світових ЗМІ та комунікативних мережах.

Україна виходить з того, що однією з найважливіших гарантій її суверенного розвитку та підтримання системи колективної безпеки в європейському і трансатлантичному просторі є розвинена кооперація в політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та військовій сферах.

Підґрунтя для такого співробітництва створюють процеси глобалізації економічних відносин, а також посилення тенденцій взаємовпливу, необхідності узгодження позицій усіх зацікавлених сторін з питань можливого застосування військової сили в ситуаціях, пов'язаних із забезпеченням тривалого миру у громадянських, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктах.

Україна чутливо реагує на ерозію міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки, на відсутність надійних міжнародних гарантій безпеки нашої держави. Не маючи надійних міжнародно-правових і практичних гарантій безпеки, Україна життєво зацікавлена в узгодженій та скоординованій підтримці міжнародної спільноти. Для цього необхідно активно використовувати як наявні міжнародні структури й організації, так і можливості створення нових гнучких альянсів на підтримку України.

Формування комплексної системи міжнародних гарантій національної безпеки нашої держави має здійснюватися у стислі строки, з

максимально можливою інтенсивністю залучення усього креативного потенціалу українського суспільства (інтелектуального, дипломатичного, військового, технічного тощо) та потужних фінансово-економічних ресурсів.

Геостратегічне розташування перетворює Україну на інтегральну частину системи колективної безпеки в Європі. За сучасних умов активізації глобалізаційних процесів дуже важко, якщо взагалі можливо, забезпечити позицію силами самої держави, а отже, Україні необхідно й надалі розвивати активну співпрацю з міжнародними безпековими структурами.

Посилення співпраці з міжнародними безпековими організаціями. Національна безпека не може бути гарантована без тісної співпраці із впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, регіонального, трансрегіонального та глобального рівня. Дбаючи про свою безпеку, кожна держава або група держав має більш інтенсивно долучатися до процесів підтримання світового міжнародного порядку, розбудови дієвих механізмів стабільності, розцінюючи це як важливий компонент власної національної безпеки. Система міжнародних гарантій національної безпеки нашої держави має включати активну підтримку з боку впливових міжнародних організацій з питань безпеки, таких як РБ ООН та ОБСЄ.

Російська агресія проти України, анексія Криму та спровокований і підтримуваний РФ збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях стали для системи безпеки в Європі і світі масштабним випробуванням на міць. Ціна збереження безпеки різко зросла. В умовах силового перерозподілу кордонів у Європі та воєнного конфлікту в центрі Європейського континенту роль міжнародних безпекових організацій виходить на перший план.

Генеральна асамблея ООН одразу після анексії Криму, 27 березня 2014 р., більшістю голосів прийняла резолюцію «Про підтримку територіальної цілісності України». Далі неодноразово скликалися засідання Ради безпеки ООН щодо подій на сході України, проте жодна резолюція не була прийнята через блокуючий голос РФ, яка як постійний член Ради безпеки має право вето на ухвалення будь-яких рішень.

Діяльність Ради безпеки ООН протягом останнього року виразно засвідчила потребу здійснення інституційної реформи в цій організації. Ключовим питанням для реформи РБ ООН є право вето, яким користуються 5 її постійних членів (США, Франція, Велика Британія, Китай, Російська Федерація – до розпаду Радянського Союзу це місце належало СРСР).

У 1945 р., коли країни – переможці у Другій світовій війні створювали Хартію ООН, постійне членство в РБ і процедура накладання вето відображали тодішні реалії. Відтоді геополітичні реалії у світі за-

знали кардинальних змін, дедалі більше зростає дисбаланс між загальною кількістю країн – членів ООН та кількістю членів Ради безпеки. Попри збільшення кількості непостійних членів РБ з 6 до 10 в 1965 р., диспропорція й надалі постійно зростає. Численні дискусії щодо збільшення кількості членів РБ до 25, а також питання збільшення кількості постійних членів досі не мають практичних результатів.

Водночас, як засвідчили події, пов'язані з російською агресією в Україні, право вето у Раді безпеки ООН не тільки непропорційно збільшує вплив 5 країн на ситуацію в ООН загалом, а й створює – і вже не вперше – неприйнятну ситуацію, коли країна-агресор ефективно протидіє будь-яким спробам світової спільноти зупинити агресію.

Нинішня ситуація в РБ ООН відтворює ситуацію часів холодної війни, коли Рада безпеки була не в змозі прийняти резолюції щодо вторгнення країн Варшавського пакту під проводом СРСР в Чехословаччини та СРСР в Афганістан. Наразі роль РФ у РБ ООН не тільки стоїть на заваді прийняттю резолюції РБ щодо подій в Україні, а й може стати перешкодою під час ухвалення рішення щодо відправлення миротворців у зону конфлікту на сході України та справляти негативний вплив на зміст мандату в разі позитивного рішення з цього питання.

Характер сучасних викликів є таким, що з ними неможливо ефективно боротися в межах окремої держави, а отже, зростає роль міжнародного співробітництва. Усвідомлюючи це, протягом 1990-х років Україна стверджувала себе як відповідальний член ООН, у т.ч. посідаючи у 2000–2001 рр. місце непостійного члена Ради безпеки ООН. Наша держава залишається одним із найактивніших учасників миротворчих операцій у світі.

Механізми ООН щодо протидії агресії виявилися недостатньо ефективними, особливо в ситуації, коли агресором є один із постійних членів із правом вето. Водночас майже одностайна підтримка України та осуд анексії частини її території з боку держав – членів ООН має вагомe значення для створення довкола агресора клімату міжнародної ізоляції, а також формує бар'єр для поширення потоків дезінформації і брехні з боку агресора.

Останнім часом роль РБ ООН була знову підважена через дії РФ. Йдеться про проблему створення міжнародного трибуналу за наслідками розслідування збитого над Донбасом у липні 2014 р. пасажирського боїнга 777 рейсу МН 17, внаслідок чого загинуло 298 осіб. Проти створення трибуналу на засіданні Радбезу очікувано проголосувала Росія, що дедалі більше загострило проблему неефективності цієї надважливої глобальної міжнародної структури.

Ключовими елементами в архітектурі європейської безпеки є НАТО, ЄС, ОБСЄ, діяльність Ради Європи також має безпековий ви-

мір. Усі ці організації, кожна з яких має свою компетенцію, задіяні в процесі врегулювання збройного конфлікту на сході України. У його вирішенні бере участь і Організація Об'єднаних Націй, яка покликана забезпечувати спокій у глобальному масштабі. Зв'язки між цими складниками міжнародної безпеки є багатовимірними й не завжди добре скоординованими, що в умовах російської агресії стало особливо помітним.

Як активний член міжнародної спільноти Україна має тісні відносини з названими організаціями, хоча і взаємодіє з ними в різних форматах – наша держава є одним із засновників і членом ООН, державою – членом ОБСЄ та Ради Європи. Україна співпрацює з НАТО як партнер Альянсу, а також у форматі асоціації взаємодіє з ЄС.

Водночас російська агресія унаочнила, що попри широку й розгорнуту систему входження до архітектури міжнародної безпеки, Україна, яка не є членом Північноатлантичного альянсу і Європейського Союзу – організацій, що надають своїм країнам-членам гарантії колективної оборони у разі зовнішнього нападу, – опинилася перед обличчям воєнної агресії у безпековому вакуумі, поза надійними гарантіями безпеки.

Міжнародно-правові безпекові гарантії, зафіксовані в низці міжнародних угод, було зруйновано Росією, натомість **зобов'язань щодо колективного захисту територіальної цілісності й суверенітету України міжнародні організації перед нашою країною не мають.**

Ситуацію ускладнило й те, що РФ, попри очевидні докази участі в конфлікті на Донбасі, дотепер не визнає себе стороною конфлікту. У цьому контексті будь-які дії міжнародних безпекових інституцій, спрямовані на руйнування фальшивої неучасті РФ, є виявом практичної підтримки України.

Діючи в межах своєї компетенції, міжнародні безпекові організації виявили принципову єдність позиції у підтримці України в її боротьбі з агресором, не визнавши анексію Криму та засудивши збройне проникнення на схід України як протизаконне. З боку НАТО, ЄС, ОБСЄ, ПАРЄ та ООН було вжито численних заходів, спрямованих на врегулювання конфлікту.

Впливовою міжнародною організацією, що традиційно опікується вирішенням спірних питань, потенційних та заморожених конфліктів у Європі, вважається **ОБСЄ** як форум для обговорення проблемних питань, що можуть виникати між державами-учасницями. ОБСЄ, створена для подолання конфронтації часів холодної війни, може виконувати достатньо позитивну функцію у стримуванні агресивних дій за допомогою спостережних місій у зоні конфлікту та донесення до світової спільноти правдивої інформації про реальний стан справ. Також організація може виступати в ролі арбітра під час врегулюван-

ня конфліктів. Проте нинішня ситуація та оцінка потенціалу ОБСЄ й ефективності цієї структури не є однозначними.

Системна криза в ОБСЄ у зв'язку з суперечностями в позиціях між РФ та низкою інших країн-членів починаючи з 2003 р. істотно позначилася на ефективності діяльності організації у військово-політичному вимірі. Так, РФ неодноразово демонструвала небажання виконувати вимоги ОБСЄ, зокрема щодо виведення російських військ із Грузії і Придністров'я відповідно до Стамбульських домовленостей 1999 року, звинувачуючи організацію у використанні «практики подвійних стандартів» і «небажанні враховувати реалії й особливості окремих держав» та погрожуючи припинити членство в ній.

Російське розуміння воєнно-політичного виміру міжнародної безпеки ще перебуває в полоні старих стереотипів мислення, згідно з якими військово-політична діяльність є особливою сферою, відокремленою від гуманітарних питань. Фактично для російських політиків «захист населення» – це інформаційне гасло для прикриття агресивних воєнних дій. На думку російського президента, військові мають прикриватися цивільним населенням як «живим щитом». На Заході, навпаки, домінує позиція, за якою військова сила та її використання мають бути підпорядкованими цілям захисту прав людини, слугувати цінностям свободи і демократії, задля чого можуть бути здійснені за потреби і т. зв. гуманітарні інтервенції.

З липня 2007 року РФ запровадила односторонній мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Наразі консенсусу щодо вирішення цього питання не досягнуто. Відсутність такого контролю «сприяла успіху» російської агресії у Криму та зосередженню численних угруповань російських військ на східних кордонах України.

Суперечність мотивацій, суперництво за поширення й посилення впливів, а також неспроможність погоджувати зовнішньополітичні стратегії детермінує широко міжнародну кооперацію, вироблення окремих механізмів та втягування міжнародних організацій у геополітичну гру. Сплеск зацікавленості в конфліктах пов'язаний з тим, що в міжнародному політичному процесі реанімується практика активного використання застарілих конфліктних ситуацій як зовнішньополітичних інструментів втілення власних інтересів.

Наявність тіншової сторони мотивування діяльності тієї чи іншої міжнародної структури, у т.ч. ООН, утім, не позбавляє міжнародні організації їх формальних ознак та призначення, яке базується на поєднанні геополітичних аспектів світової політики та формального права міжнародного права.

Ефективність міжнародних організацій доречно оцінювати за двома критеріями: 1) потенційна або реальна спроможність міжнародної організації впливати на політику сторін конфлікту та 2) можливість ефективно забезпечувати інтернаціоналізацію процесу врегулювання в умовах, коли важелі впливу на сторони є недостатньо дієвими.

Окремі держави, які регулярно є об'єктом зауважень з боку ОБСЄ (насамперед РФ, Білорусь та деякі інші країни пострадянського простору), взагалі демонструють політику ігнорування, протидії та міжнародного знецінення цієї структури. У розрізі можливостей інтернаціоналізації врегулювання конфліктів ОБСЄ також має низький потенціал.

Представники ОБСЄ здійснюють політику спостереження, зауважень і рекомендацій, проте, це не має серйозних наслідків для успішного вирішення проблем. Істотні зміни в ефективності діяльності ОБСЄ можливі лише за умови докорінної реструктуризації цієї організації, розширення її мандату, суттєвої підтримки з боку ключових міжнародних гравців та інших організацій/структур.

Співпраця України з ОБСЄ завжди була активною, у 2013 р. Україна головує в цій організації, однак унаслідок несприятливої внутрішньополітичної ситуації і революційних подій зими 2013–2014 рр. поставлені під час головування цілі не вдалося виконати в повному обсязі.

Розуміючи складнощі й суперечності в діяльності ОБСЄ, для України, втім, можна сформулювати кілька важливих позицій стратегічного характеру, що мають бути також враховані під час формування зовнішньої регіональної політики держави, політики Чорноморського партнерства та інтеграції, розвитку регіональних і міждержавних відносин, позиціонування в процесах врегулювання конфліктів.

ОБСЄ, що надіслала в Україну спеціальну моніторингову місію для контролю за виконанням мирних Мінських домовленостей, відіграє значну роль у врегулюванні збройного конфлікту на сході України. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила спеціальну резолюцію, в якій визнала присутність регулярних російських військ в Україні і вказала на незаконність анексії Криму.

Російська агресія проти України, що розпочалася в березні 2014 р., підірвала ідею загальноєвропейської безпеки, на якій побудована ОБСЄ, а також звела нанівець одне з головних досягнень, що було покладено у фундамент ОБСЄ: підписання 1 серпня 1975 р. Заключного акту Гельсінських угод, у якому задекларовано такі міжнародні принципи, як повага до суверенітету, відмова від використання сили або погрози силою, визнання непорушності кордонів та територіальної цілісності держав, мирне врегулювання суперечностей, невтручання у внутрішні справи, повага до прав і свобод людини, рівноправ'я країн

та право народів розпоряджатися власною долею, співробітництво між державами, дотримання зобов'язань згідно з міжнародним правом.

Анексувавши Крим і здійснивши збройне проникнення на сході України, РФ порушила правові підстави існування ОБСЄ. На сьогодні представники ОБСЄ беруть активну участь у врегулюванні конфлікту, досягненні миру в рамках Мінських угод. На початку березня 2015 р. лідери Німеччини, Франції та РФ дійшли згоди щодо звернення до ОБСЄ про допомогу в імплементації останніх домовленостей стосовно припинення вогню.

Велике значення під час конфлікту має співпраця України з НАТО, Північноатлантичний альянс виконує свої зобов'язання як партнер України. Дії Альянсу, спрямовані на посилення оборони території країн-членів з Центральної Європи та Балтії, відіграють також роль стримування агресора, запобігаючи подальшим діям Росії з ескалації конфлікту. Велике значення має і роль ЄС, який активно використовує дипломатичні заходи врегулювання конфлікту в Україні, а також поступово, але неухильно активізує свою діяльність з економічного тиску на агресора і з питань інформаційної безпеки. І все-таки цих дій виявляється недостатньо.

Час, що минув від початку агресії Росії проти України, засвідчив **недостатню ефективність існуючих міжнародних безпекових структур, їхні організаційні та функціональні вади**. Очевидною є їх неспроможність зупинити агресора, швидко поновити світовий порядок, заснований на принципах міжнародного права, повазі до державного суверенітету й непорушності кордонів. Характер руйнувань, заподіяний міжнародній безпековій системі внаслідок свавільних дій Росії, виявився надто значним, а можливості міжнародних безпекових організацій діяти у відповідь – обмеженими.

Україна завжди виконувала всі свої міжнародні зобов'язання як активний контрибутор європейської та світової безпеки. Найбільш очевидним є внесок України до процесу ядерного роззброєння, її відмова від третього за розміром ядерного арсеналу у світі. Цей крок у новітній історії був і залишається унікальним; Україна сприяла підвищенню безпеки у світі, відвівши людство на кілька кроків назад від ядерної катастрофи.

Здійснивши цей хід, Україна діяла також відповідно до цілей і завдань ООН як організації, що є універсальним механізмом з контролю над озброєнням. Однак, як відомо, надані Україні Будапештським меморандумом гарантії провідних ядерних держав не спрацювали. Дії РФ та заяви російських офіційних представників засвідчили, що Росія свідомо порушила свої зобов'язання, сформульовані в Меморандумі, а інші країни-гаранти не змогли запобігти порушенню територіальної цілісності України й агресії РФ на сході України, що триває.

Склалася ситуація, коли, маючи всебічну політичну підтримку з боку світової спільноти, Україна опинилася сам на сам у воєнному протистоянні з агресором. Україна не може розраховувати на допомогу НАТО в питаннях оборони своєї території, адже вона не є членом Альянсу. На нашу державу не поширюється дія статті V Вашингтонського договору, на якій тримається система колективної безпеки Альянсу і яка передбачає, що напад на будь-яку країну – члена Альянсу вважатиметься нападом на всіх, а отже, кожна з країн-членів зобов'язана надати допомогу стороні або сторонам, які зазнали нападу, у т.ч. із застосуванням збройної сили.

Певні гарантії колективної безпеки мають і країни – члени ЄС, включно з кількома, що не є членами НАТО. Лісабонська угода, яка регулює функціонування ЄС, містить як один із ключових пункт про взаємну оборону (т. зв. клаузула солідарності), що зобов'язує надати допомогу й підтримку в разі, коли «територія країни – члена ЄС стане жертвою військової агресії» (цей пункт нагадує статтю V Вашингтонського договору, хоча й не копіює її).

Водночас багаторічна роль України як активного контрибутора міжнародної безпеки надає нашій державі право не тільки просити допомоги в обороні своєї території і в заходах встановлення миру на Донбасі, а й всі підстави розраховувати на те, що допомогу буде надано. Адже Україна не тільки відмовилася від величезного ядерного арсеналу, а й постійно брала участь у миротворчих місіях ООН та ЄС. За період незалежності України понад 38 тис. українських військово-службовців узяли участь у 28 миротворчих операціях.

Україна потребує активної міжнародної допомоги в боротьбі з небезпечним агресором, який має величезний потенціал. У цій ситуації ухвалене рішення закликати світове товариство до введення миротворців для врегулювання збройного конфлікту і поновлення контролю над державним кордоном. Такий крок має сприяти залагодженню конфлікту згідно з Мінськими домовленостями шляхом їх неухильного виконання.

Із закликом надіслати миротворців Україна звернулася до ООН та ЄС. Міжнародний мандат для миротворців мав би передбачити їх розташування вздовж лінії українсько-російського державного кордону, сприяння виведенню з території України регулярних збройних формувань російських збройних сил, так само як і російських найманців. Водночас неприйнятною для України була б участь російських миротворців у можливій миротворчій місії в Україні, оскільки Росія як країна-агресор зацікавлена не у врегулюванні конфлікту, а в його постійній підтримці й ескалації.

Формування систем стратегічного партнерства та гнучких альянсів для протидії агресії. Новітні виклики міжнародній безпеці

мають транскордонний характер і потребують спільних зусиль міжнародної спільноти. За цих умов на перший план виходить завдання побудови гнучкої та диференційованої системи відносин України з ключовими міжнародними акторами, яка відповідатиме викликам глобалізованого світу і сприятиме посиленню ролі нашої держави на світовій арені.

У цьому контексті пошук найбільш адекватної безпекової моделі для України – і на міжнародному, і на національному рівнях – є першочерговим завданням. Одним з ефективних механізмів формування такої моделі є стратегічне партнерство, потенціал якого досі залишається нерозкритим для нашої країни.

Система зовнішньополітичного партнерства нашої держави формується згідно з обраним Україною стратегічним курсом на модернізацію країни відповідно до сучасних викликів глобалізованого світу. У низці випадків характер цих відносин може набувати життєво важливого значення для існування й розвитку нашої держави.

Міцність стратегічних відносин випробовується в умовах посилення глобальної та регіональної конкуренції, загострення боротьби за ринки збуту, наростання негативних тенденцій у фінансовій сфері. Перерозподіл сил у світі, стрімкий розвиток нових глобальних потуг на тлі виявів рецесії в Європі та США створюють додаткові виклики для консолідації дій країн-партнерів і водночас можливості для формування нових конфігурацій міжнародного партнерства.

Відносини України зі стратегічними партнерами становлять одну із засад її зовнішньополітичної діяльності. Вхідження України до системи стратегічних відносин з провідними державами світу засвідчує значущість нашої країни як міжнародного актора. Водночас пріоритетним завданням стає доведення власної спроможності бути ефективним партнером, адекватно приєднуючись до схеми розподілу функцій у системі міжнародних відносин та безпеки. **Однак на сьогодні головним завданням механізмів стратегічного партнерства є міжнародна допомога Україні в протистоянні основній загрозі національній безпеці – російській агресії.**

Поряд зі зміцненням відносин у межах наявних структур України доцільно ініціювати створення тимчасових союзів, які складатимуться з країн, найбільш вразливих до порушень у системі міжнародного права. Перевага таких гнучких союзів держав полягає в тому, що вони можуть створюватися швидко під вирішення тих або інших конкретних завдань.

Україна може розраховувати на своїх природних союзників, до яких на сьогодні, можна сподіватися, належать Польща та країни Балтії, здобувати більш вагому підтримку низки впливових європейських держав, насамперед Німеччини, Франції, Великої Британії, а також

діяти в трансатлантичному вимірі, спираючись на своїх стратегічних партнерів – США та Канаду.

Розвиток відносин стратегічного партнерства України з Польщею, Румунією, Туреччиною та низкою інших країн є принциповим для забезпечення стабільності в Центральній і Східній Європі та Чорноморському регіоні. Підстави для спільного протистояння новітнім загрозам, спричиненим російською агресією, існують у Грузії та Молдові, суверенітет яких також порушений і які так само мають угоди про асоціацію з ЄС.

Крім того, Україні важливо діяти в напрямі зміцнення відносин з тими державами СНД, які насправді не поділяють агресивної поведінки РФ і можуть за певних умов підтримати нашу державу. Такі країни, як Білорусь та Казахстан, що мають на своїй території численні анклави «російськомовних» громадян, уже занепокоєні непередбачуваною поведінкою свого декларованого союзника.

Відносини України з кожним із глобальних партнерів мають свою специфіку, при цьому увага акцентується на конкретних напрямках співробітництва для вирішення чітко окреслених стратегічних завдань.

Посилення міжнародних гарантій безпеки для України, збереження її суверенітету та територіальної цілісності є одними з ключових завдань стратегічних відносин із глобальними державами, поміж яких найбільше значення для нашої держави мають відносини із США.

У протидії агресії Україна прагне спиратися на наявні домовленості зі **Сполученими Штатами Америки**, зокрема на Хартію стратегічного партнерства, та повною мірою використовувати інструменти інтенсифікації міждержавного діалогу, активно пропонувати нові напрями співпраці, що мають на меті залучення України до глобальних процесів на правах повноправного актора.

Стратегічний формат двосторонніх відносин України і США започаткований Спільною заявою президентів від 4 квітня 2005 р.²⁰ і надалі зафіксований у *Хартії про стратегічне партнерство* від 19 грудня 2008 р.²¹. Цей документ закріпив принципи двосторонніх відносин, підтвердив важливість гарантій безпеки України від 1994 р. і визначив шляхи посилення співпраці у сферах оборони та безпеки, зокрема енергетики, економіки і торгівлі, демократії, контактів між людьми та

²⁰ *Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership*, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>

²¹ *Хартія Україна-США про стратегічне партнерство*, 19 грудня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140

культурних обмінів, а також містив положення щодо реалізації програми посиленого безпекового співробітництва.

У зв'язку із стрімкими змінами глобальної геополітичної обстановки протягом останнього десятиліття США коригують зовнішньополітичний курс на користь домовленостей і багатосторонніх компромісів з питань міжнародної безпеки і стабільності, намагаючись відмовитися від політики домінування та протистояння з іншими ключовими світовими гравцями.

США поважають право української держави на самостійний вибір системи забезпечення своєї національної безпеки. Водночас у ставленні до України США враховують позицію Росії як потужної ядерної держави з небезпечною реваншистською політикою, що іноді може означати певне зниження рівня американської підтримки української зовнішньополітичної стратегії.

2.3. Європейська та євроатлантична інтеграція в умовах агресії

Сенс входження України до колективних структур безпеки на Європейському континенті полягає в можливості бути активним учасником системи європейської безпеки й отриманні реальних безпекових гарантій. Україні важливо реагувати на ерозію міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки та відсутність надійних міжнародних безпекових гарантій, яка поставила нашу країну в ситуацію «вакууму безпеки». Водночас, як засвідчила російська агресія проти України, надії на дієвість «буферних зон» у Європі, сформованих з країн пост-радянського простору, виявилися примарними.

Європейському простору необхідний ефективний міжнародний контроль за виконанням уже досягнутих угод у сфері безпеки, чіткі домовленості щодо заходів забезпечення та передусім підвищення рівня довіри між усіма країнами європейського простору, незалежно від їх входження в певні оборонні об'єднання.

Однак дії Росії проти України засвідчили, що ситуація розвивається в протилежному, деструктивному напрямі. Якщо незмінність основних принципів і механізмів забезпечення європейської безпеки вдасться зберегти, єдиним реальним варіантом має стати реформування та вдосконалення наявних інститутів. Проте не можна виключати, що за умови негативного розвитку подій в Україні й ескалації військових дій з боку Росії безпекові інститути в Європі та світі зазнають радикальних перетворень.

У визначенні стратегічного зовнішньополітичного курсу важливо взяти до уваги зміни, що відбулися у змістовому наповненні пріоритетного напрямку зовнішньої політики – європейської інтеграції. Єв-

ропейська інтеграція залишається безумовним зовнішньополітичним пріоритетом, однак маємо усвідомити, що останнім часом радикально змінився і зовнішній, і внутрішній контекст для його реалізації.

Конкретні практичні завдання, спрямовані на інтегрування з європейськими та євроатлантичними структурами, набули для України життєво важливого значення. Однією з головних цілей зовнішньої політики України на цьому напрямі відтепер є забезпечення стабільної підтримки з боку ЄС у реалізації положень, передбачених УА.

Замість політики балансування між Заходом та Росією імперативом зовнішньої політики України стає вимога здобути максимальну підтримку Заходу в протистоянні російській агресії.

На перешкоді цьому стоїть низка ризиків і внутрішнього, і зовнішнього характеру. З-поміж внутрішніх ризиків слід назвати високий рівень корупції та слабкість демократичних інституцій, для подолання яких необхідна реалізація передбачених реформ. Тут багато залежить від політичної волі керівництва держави й міжнародної допомоги, яка, своєю чергою, залежить від рівня довіри міжнародної спільноти. Що ж стосується зовнішніх ризиків – їх подолання залежить від значної кількості чинників, більшість із яких є слабо контрольованими.

Досягнута єдність членів ЄС щодо санкцій проти Росії, солідарна підтримка України могли б виявитися важливими чинниками зміцнення єдності всередині цього інтеграційного об'єднання, кроком на шляху створення реальної спільної зовнішньої політики ЄС, підтвердженням того, що Європа здатна мати узгоджену позицію в зовнішньополітичній сфері. Однак національно-егоїстичні економічні інтереси, тиск Росії на окремі країни ЄС робить досягнутий консенсус досить крихким. Прихильники політики умиротворення агресора мають значний вплив на ухвалення рішень в ЄС.

Відхід від єдності позиції щодо України залишається можливим. Поступове зняття санкцій з Росії, якого прагнуть окремі країни Європейського Союзу, по суті, означало б фактичне погодження з боку ЄС із фактом порушення територіальної цілісності нашої держави внаслідок російської агресії. Можлива «відмова від України», безумовно, матиме для Євросоюзу негативні наслідки у вигляді посилення кризових процесів усередині ЄС і досить виразних відцентрових тенденцій, що призведе до зменшення привабливості Європейського Союзу як центру інтеграційного тяжіння.

У разі масштабної військової ескалації на сході України та поширення воєнних дій на країни ЄС сценарій розвитку подій є набагато більш негативним. Оскільки одним із засадничих принципів ЄС і метою його існування є унеможливити повторення війни на Європейському континенті, це означатиме фактичне припинення Європейського проекту.

Негативний вплив на реалізацію українського курсу має відмова з боку ЄС визнати європейську перспективу України. Україна заплатила і продовжує платити за здійснений європейський вибір надто високу ціну – ціну людських життів, кількість яких постійно зростає. В українському суспільстві може розпочатися поширення настроїв розчарування щодо позиції ЄС.

Досвід Туреччини як країни, що надто довго плекала «європейські прагнення», при цьому маючи, на відміну від України, формальну перспективу членства, свідчить, що в разі відсутності видимих успіхів на шляху європейської інтеграції справа може дійти до зниження значущості загальнодемократичних цінностей на користь ідеї національної окремішності.

На сучасному етапі головним завданням євроінтеграційного курсу України є виконання положень Угоди про асоціацію, формування ефективної зони вільної торгівлі з ЄС за неухильного збереження орієнтації на демократичні цінності й розбудову демократичних інститутів держави.

При цьому необхідно враховувати, що мета набуття членства України в ЄС є довгостроковою, а можливі зміни в ЄС на тлі загальної невизначеності міжнародного порядку не дозволяють на сьогодні чітко визначити майбутній вигляд реалізації Європейського проекту.

Україна вже тривалий час є **надійним партнером ЄС у безпековому співробітництві**. Визнання Євросоюзом важливості участі України у формуванні європейської безпеки може й має бути використаним як суттєвий важіль просування українських національних інтересів у відносинах із ЄС.

Співпраці в безпековій сфері сприяло підписання 13 червня 2005 р. «Угоди про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання кризових ситуацій» та рамкової «Угоди про безпекові процедури обміну інформацією з обмеженим доступом». У 2005 р. Україні надано право приєднуватися до заяв та виступів від імені Євросоюзу з регіональних і міжнародних питань до моменту їх оприлюднення в межах спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

За останнє десятиліття ЄС спромігся суттєво розвинути свій військовий складник як важливу ланку ЄПБО. Зокрема, створення й розвиток військових контингентів дозволили Євросоюзу взяти на себе виконання миротворчих місій і на Європейському континенті, і поза його межами. Україна завжди демонструвала готовність брати участь у заходах ЄС з урегулювання криз, наша держава була безпосереднім учасником Поліцейських місій ЄС у Республіці Македонія та в Боснії і Герцеговині. Однак коли постало питання про можливість надання допомоги Україні в ситуації на Донбасі в межах поліцейської місії ЄС, виникли значні перешкоди, які поки що не вдається подолати.

Головним завданням у сфері європейської інтеграції на сьогодні є *імплементація Угоди про асоціацію Україна – ЄС*. Ця угода, включно з передбаченою нею Зоною вільної торгівлі, забезпечує перехід відносин України з ЄС на принципово новий рівень, уможливує значну інтенсифікацію торговельних, політичних, соціальних, культурних зв'язків, а також активізацію та поглиблення співробітництва у сфері безпеки. Угода про асоціацію, формалізуючи поступові та послідовні кроки в напрямі інтеграції з ЄС, забезпечує Україні, як можна сподіватися, реальну, а не декларативну можливість після виконання всіх передбачених Угодою вимог правомірно поставити на порядок денний питання про членство України в ЄС.

Спільним стратегічним інтересом для України та ЄС є *енергетична безпека*. Як імпортери енергоносіїв Україна та Євросоюз спільно зацікавлені в надійному й безпечному постачанні енергоресурсів. Нагально необхідним є пришвидшення здійснення реформ в українському газовому секторі та збереження Україною своєї провідної транзитної ролі в Європі. Роль України в забезпеченні енергетичної безпеки в Європі посилює її вагу як контрибутора безпеки на Європейському континенті. Крім цього, Україна як потужний транзитер енергоресурсів має всі підстави для закріплення своїх прав у Енергетичній хартії.

Угода про асоціацію передбачає можливість часткової інтеграції України з безпековими структурами ЄС, що може не тільки підвищити рівень національної безпеки, а й надати позитивну динаміку розвитку безпекового сектору. Передбачена можливість конвергенції України з безпековими структурами ЄС підвищує роль України в архітектурі європейської безпеки і зміцнює перспективу формування системи взаємних зобов'язань у цій сфері, а отже, відкриває шлях для отримання реальних гарантій безпеки для нашої держави. Інтеграція України в ЄС у майбутньому є запорукою надійного рівня безпеки держави.

Пріоритетне спрямування на інтеграцію в структури ЄС має допомогти уникнути небезпеки розпорошення зовнішньополітичних зусиль, слугуючи своєрідним системно-організуючим чинником у складному просторі зв'язків України з міжнародним середовищем. Поступ у напрямі європейської інтеграції в перспективі забезпечить Україні реальну участь у міжнародних процесах ухвалення рішень, надасть можливість активно впливати на формування сприятливого для себе міжнародного безпекового середовища. Розширення економічних зв'язків із країнами ЄС, зокрема у спосіб створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, надаватиме Україні додаткові гарантії безпеки.

Однією з найбільш перспективних можливостей (що передбачає також і окремі ризики) для України на європейському напрямі є ство-

рення зони вільної торгівлі між ЄС та США. Об'єднання регіонів західного світу в один торговельно-економічний простір, фактично єдиний макроцивілізаційний регіон, не лише збільшить темпи економічного розвитку його учасників, а й створить найбільшу у світі економічну систему з об'єднанням понад 800 млн населення держав західного світу, найсучасніших технологій та інновацій.

Невід'ємним складником євроінтеграційного процесу є **курс України на євроатлантичну інтеграцію**, який посилює й розширює політичну та економічну взаємодію з ЄС. Згідно зі Стратегією національної безпеки, *«виходячи з довгострокової цілі приєднання до загальноєвропейської системи безпеки, основу якої складає НАТО, Україна поглиблюватиме співробітництво з Альянсом з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації»*²².

Співробітництво з Альянсом у зовнішньополітичній сфері, спрямоване на спільну протидію безпековим викликам і загрозам, має на меті сприяти стабілізації безпекового середовища в Європі та світі й підтримати демократичні реформи в Україні. **Водночас питання можливого вступу України в Альянс залишається невирішеним.**

Варто визнати, що офіційно зафіксований 2010 р. позаблоковий статус України, відмова від попереднього курсу на набуття членства в НАТО не тільки значно посилили вразливість країни перед внутрішніми та зовнішніми загрозами, а й зумовили підривання довіри і з боку наших партнерів, країн – членів НАТО, і з боку структур Північноатлантичного альянсу. І хоча після Революції гідності й обрання нової влади курс на позаблоковість було закономірно скасовано, це не забезпечило й не могло забезпечити автоматичне відновлення довіри. Це стало додатковим чинником, що ускладнює наш курс на євроатлантичну інтеграцію.

Відмовившись від позаблокового курсу, Україна отримала визнання наявності в неї *євроатлантичних прагнень*, проте для постановки питання про перспективу вступу маємо – крім негативного впливу підірваної довіри, вкрай несприятливий зовнішньополітичний контекст. До того ж завдання досягнення сумісності із силами Альянсу потребує часу та значних зусиль для його виконання.

На сьогодні для реалізації курсу на євроатлантичну інтеграцію доцільно врахувати досвід посилення взаємодії з НАТО таких нейтральних країн – членів ЄС, як Швеція та Фінляндія. Перебуваючи разом з країнами Балтії (які є членами НАТО) ледь у не найбільш вразливій позиції з погляду ризику можливої військової загрози з боку Росії й не підпадаючи як нейтральні країни під дію статті V Вашингтонської

²² *Стратегія національної безпеки України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/documents/19521.html> уточнити посилання

угоди про гарантії колективної оборони в разі агресії, Швеція та Фінляндія значно зміцнили відносини особливого партнерства з НАТО. На саміті Альянсу в Уельсі (вересень 2014 р.) із цими країнами було підписано угоди про військову та цивільну підтримку НАТО в разі загроз безпеці, катастроф тощо (*Host-Nation Support*). Зазначені угоди уможливають проведення операцій Альянсу за межами колективних безпекових зобов'язань статті V²³. Важливо, що в разі неможливості за тих чи інших обставин укладання угод типу *HNS* (а Фінляндія вела переговори про підписання цієї угоди протягом 10 років²⁴) існують інші, гнучкіші форми взаємодії для посилення партнерства.

Затверджена Указом Президента Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО на 2015 рік передбачає певні заходи в цьому напрямі (опрацювання «питання щодо укладання поглибленої Угоди між Україною та Організацією Північноатлантичного договору у сфері безпеки» тощо), які доцільно проводити з урахуванням досвіду угод *HNS* зі Швецією та Фінляндією.

За час протистояння російській агресії в Україні сформувалася боєздатна армія, хоча цей чинник, здається, ще не повною мірою усвідомлений нашими західними партнерами. Це посилює подальшу роль України як контрибутора безпеки в Європі.

Варто очікувати, що в разі успішного протистояння російській агресії і стримування та обмеження реваншистських намірів Кремля Північноатлантичний альянс згодом повернеться до питання членства України в НАТО. Хоча не можна цілковито виключати, що Захід може обрати щодо Росії відому з часів холодної війни стратегію «мирного співіснування», що означало б фактичну згоду на право мати «зони впливу», яке відстоює РФ. Водночас у такому разі рівень довіри до надійності НАТО був би значно підірваний, і його роль у підтримці безпекового середовища зменшилася б. Для України (а також для Грузії) такий перебіг подій означав би неможливість набуття членства в Альянсі.

Нагадаємо, що Північноатлантичний альянс позиціонує себе як союз, заснований на спільних інтересах та спільних цінностях. І хоча досягнення критеріїв членства ще попереду, однак головних загальних передумов для вступу наша держава вже досягла: безперечно, маємо з НАТО спільні інтереси в захисті безпеки в Європі та водночас довели, що сповідуємо з членами Альянсу спільні демократичні цінності.

²³ *NATO Logistics Handbook*. Chapter 12: Host Nation Support/HNS Planning for Non-Article 5 Operations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/logi-en/1997/lo-1213.htm>

²⁴ *Finland, Sweden edge closer to NATO host nation status*. – 27.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yle.fi/uutiset/finland_sweden_edge_closer_to_nato_host_nation_status/7435332

На сьогодні Україна активно використовує формат стратегічного партнерства у відносинах з НАТО. В умовах російської агресії Альянс надає допомогу Україні в модернізації її системи оборони та безпеки на основі сучасних технологій, комунікацій і менеджменту, бере активну участь у забезпеченні дієвої міжнародної підтримки України.

Зважаючи на провідну роль Північноатлантичного альянсу в сучасній системі безпеки на Європейському континенті, Україна виходить з необхідності всебічного поглиблення відносин особливого партнерства з НАТО на засадах, визначених у Хартії про особливе партнерство та інших документах.

Посилення присутності структур НАТО на території країн Східної Європи, створення сил швидкого реагування та інші подібні заходи не тільки зміцнюють оборонні можливості Альянсу, а й працюють на стримування агресора, перешкоджаючи масштабній ескалації на сході України.

Політична та військова співпраця з Альянсом є для України життєво необхідною. Нинішня спрямованість НАТО на захист своїх кордонів у східній Європі надає Україні надзвичайно важливий шанс для приєднання до діяльності Альянсу, розвитку секторальної співпраці з Польщею та країнами Балтії.

Процес інтеграції в НАТО в умовах російської агресії та збройного конфлікту на сході України сприяє формуванню «гнучких альянсів», постійних або тимчасових систем партнерства на рівні союзницьких відносин з державами, зацікавленими в протидії спільним загрозам.

Поряд з військовими, Україні необхідно запропонувати й узгодити з Альянсом заходи з енергетичної, економічної та інформаційної безпеки. Доцільно окремо поставити питання про заходи протистояння дипломатичній агресії Росії, відмову від нав'язуваного Росією політичного порядку денного для України у спосіб підготовки чітко сформульованих з позиції України питань, що підлягають обговоренню в дипломатичному вимірі врегулювання ситуації. Йдеться про потребу сформулювати власні вимоги, сфокусовані довкола проблеми збереження національного суверенітету і принципів зовнішньої політики нашої держави.

Спільно з НАТО Україні доцільно працювати на формування сприятливого інформаційного середовища та міжнародної системи протидії інформаційній агресії, протидії дезінформації з боку країни-агресора й викривленню реальної картини подій у світових ЗМІ та комунікаційних мережах.

У середньостроковій перспективі Україна повинна працювати над інтеграцією оборонного й безпекового потенціалу держави в існуючу систему колективної безпеки – європейської й трансатлантичної, що має надалі завершитися входженням до оборонної системи євроатлантичної спільноти.

Водночас, перебуваючи поза членством в ЄС та/або НАТО, Україна не бере повноцінної участі в системі європейської безпеки. Відносини партнерства з НАТО та ЄС принципово не вирішують проблеми ефективного протистояння новітнім загрозам. У цій ситуації Україна хоча й співпрацює із цими організаціями, але не отримує гарантій власної безпеки.

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента від 26 травня 2015 р., є важливим кроком у цьому напрямі, вона окреслює необхідну рамку для виконання зазначених завдань і подальшого стратегічного планування. У документі особливо підкреслено важливість співробітництва з НАТО для протистояння спільним викликам та загрозам і проголошено за мету досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в Альянсі.

Однак приєднання до загальноєвропейської системи безпеки є довгостроковою метою. На сьогодні, попри позитивні рішення НАТО, яке неодноразово декларувало перспективу майбутнього вступу України до Альянсу, цілком реальним залишається можливе **вилучення України з активної участі в системі колективної європейської та євроатлантичної безпеки** в умовах зволікання з приєднанням України до ПДЧ та відсутності графіка кроків, спрямованих на досягнення критеріїв членства в Альянсі. Відносини з ЄС, що не передбачають перспективи членства України, також принципово обмежують можливості участі України в нових безпекових структурах Європейського Союзу.

2.4. Регіональна політика України

Регіональна політика України є комплементарною до її євроінтеграційних прагнень і має на меті створення дієвих механізмів долучення держави до світового політичного та економічного простору у спід створення локальних схем співробітництва.

Головним пріоритетом зовнішньополітичної діяльності держави визначено курс на європейську інтеграцію. Така стратегія істотно впливає на весь спектр зовнішньополітичних пріоритетів, зокрема на формування нової моделі національної безпеки. Розвиток наших відносин з іншими державами та групами держав має узгоджуватися із цим основним курсом і будуватися таким чином, щоб дії на всіх зовнішньополітичних напрямках сприяли євроінтеграційним цілям, а не перешкождали їх досягненню.

Різні регіони мають неоднакову вагу в зовнішньополітичних пріоритетах нашої держави, так само як і різні держави, відповідно до розташування, історії та рівня розвитку відносин.

За характером регіональної політики найбільше значення для національної безпеки України має простір «близького сусідства», сформований із центральноєвропейського простору, країни якого залучені

до євроінтеграційних процесів, та країн чорноморсько-каспійського ареалу – зі специфічними проблемами, конфліктами й моделями співробітництва.

Сюди також входить і східноєвропейський регіон (євроазіатський), до якого належать Російська Федерація, Білорусь та Казахстан, але регіональні моделі співробітництва і партнерства тут підпорядковані геополітичним амбіціям Москви, а отже, мають другорядне, несамостійне значення.

Активізація пошуку нових ринків збуту вітчизняної продукції, зокрема на африканському та азійському напрямках, диверсифікація джерел і маршрутів постачання енергоносіїв, залучення коштів міжнародних організацій та приватних інвесторів до проектів у сфері енергозбереження тощо сприятимуть зниженню економічної залежності України від РФ.

Потенціал регіонального співробітництва на всіх рівнях – від двосторонніх форм взаємодії до багатосторонньої співпраці в межах міжнародних організацій – за умов його більш повного розкриття надає Україні додаткові важелі протидії новітнім загрозам та викликам у складних і неоднозначних процесах глобалізації.

Водночас вияви політичної нестабільності в різних регіонах світу викривають глибоку структурну кризу існуючих систем як міжнародної, так і національної безпеки. Тривожним результатом цієї ситуації є зниження рівня керованості міжнародними процесами, що за умови зростання регіональної нестабільності дедалі тісніше пов'язує національну безпеку з міжнародним безпековим виміром.

Регіональне безпекове середовище нашої держави позначається негативними тенденціями **подальшої ескалації «заморожених» конфліктів (Придністров'я, Кавказ). В умовах економічної кризи зростає активність тіншового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань.**

Криза регіональної безпеки в Чорноморському просторі. Сучасні процеси у сфері безпеки та співробітництва в Чорноморському регіоні зазнають значних змін і створюють підґрунтя для формулювання нових підходів до забезпечення стабільності в регіоні.

Регіональні позиції України послаблені внаслідок неоднозначних процесів у сфері безпеки Чорноморського регіону. Україна фактично відсторонена від процесів урегулювання конфліктних ситуацій у регіоні, а її регіональні ініціативи «зависли в повітрі».

Проблеми регіону значною мірою зумовлені характерною для пострадянського й посткомуністичного світу конкуренцією різних світоглядних систем цінностей: демократичних, підтриманих Заходом, та авторитарно-репресивних, взятих на озброєння в РФ і низці інших пострадянських країн. Разом з тим ситуація обтяжена зіткненням у регіоні геополітичних інтересів країн Заходу та РФ.

Для світової спільноти стає дедалі більш очевидним, що збройні конфлікти, які відбувалися в регіоні протягом останніх 25 років, **мають спільний знаменник у вигляді зовнішнього силового втручання з боку РФ**. Остання зберігає військову присутність в усіх гарячих точках регіону й підживлює т.зв. заморожені конфлікти, всіляко перешкоджаючи їх мирному врегулюванню.

Фактично конфліктні ситуації, природа яких зазвичай трактувалася як міжетнічне протистояння, насправді мають вагомий геополітичний складник у вигляді російської присутності, що має на меті реалізацію головного принципу імперського мислення – «Розділяй та володарюй!».

Російська інтервенція проти України під ілюзорними гаслами «захисту російськомовного населення» унаочнила агресивну природу російського імперіалізму, яка вже неодноразово виявлялася в регіональних процесах: вторгнення в Грузію у 2008 р., підтримка напруження в Придністровському конфлікті, маріонеткового режиму в начебто «незалежній» Абхазії, не говорячи про чеченські війни.

Російська окупація частини територій України, Грузії, Молдови супроводжується вилученням цих зон з нормального економічного й політичного життя, а населення фактично стає відрізнаним від світових глобалізаційних процесів.

Так, ще нещодавно квітучий Крим з розвинутою курортною інфраструктурою та економікою в умовах російської окупації перетворюється на закриту мілітаризовану зону з ухилом на обслуговування потреб російських збройних сил. Поступове просування демократичних цінностей у політичне життя півострова різко припинено. Розпочато зворотний рух до закритого суспільства й тоталітарно-репресивної моделі його побудови. Посилюється російська асиміляція української національно-етнічної меншини, тоді як кримськотатарський етнос поставлено на межу виживання.

З огляду на спосіб мислення сучасної російської влади можна стверджувати, що захоплення Криму, крім усього іншого, переважно має на меті перетворення півострова на величезну військову базу, за допомогою якої буде встановлено геополітичний контроль над Чорноморським регіоном загалом з певними амбіціями щодо просування своїх впливів на Балканах та в країнах Близького Сходу.

Російська окупація Криму й агресія проти України кардинально змінюють геополітичний ландшафт регіону. Маючи потужні збройні сили в Криму з можливим розміщенням ядерної зброї та посилюючи свій військовий флот, **Російська Федерація отримала незаперечне геополітичне домінування в регіоні**, зокрема можливість блокування морських шляхів і створення різноманітних загроз державам Чорноморського простору, якщо останні не підкоряться російському диктату. Це полегшує просування впливів РФ на країни Близького

Сходу і встановлення контролю над чутливими для Європи шляхами постачання енергоносіїв.

Разом з тим посилення агресивної поведінки РФ викликає і зворотний ефект: зростання відчуття небезпеки в країнах регіону та їх тяжіння до пошуків моделей взаємної підтримки та співпраці, до створення балансу російському домінуванню. Загалом регіональна підсистема міжнародних відносин зазнає відчутних змін і має тенденцію до перетворення на конфронтаційну модель часів холодної війни.

За таких обставин зростає військово-політична напруженість у регіоні, коли, з одного боку, проводять військові навчання країни НАТО, а з іншого – російські збройні сили в Криму і поблизу кордонів України. Високий рівень занепокоєності поміж країн НАТО і ЄС викликають постійні погрози з боку РФ використати свій ядерний потенціал, елементи якого заплановано розмістити також у Криму.

Моделі співробітництва в Балто-Чорноморському просторі. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС (*дали* – УА) відкриває перед Україною можливість посилити власні позиції в регіональному вимірі й надати їм нової якості. Насамперед це зумовлено тим, що Україна розпочинає процес реального входження в європейський інституційний, політичний та економічний простір, що відіграватиме стабілізуючу роль. Європейський Союз починає трактувати Україну як частину власного цілісного європейського простору, що певною мірою збалансовує тиск на нашу державу з боку інших регіональних і глобальних гравців.

Наявність УА між Україною та ЄС гостро актуалізує потребу в новій політиці у сфері безпеки щодо регіону й основних гравців у ньому, передусім ЄС, РФ, Туреччини. Наміри Російської Федерації повернути Україну (та інших членів «Східного партнерства» – Молдову та Грузію) в політичну та економічну площину своїх впливів і надалі створюватимуть постійні безпекові ризики в регіоні.

Пришвидшення євроінтеграційних процесів також відкриває перед Україною можливість посилити власні позиції в регіональному вимірі та надати їм нової якості. До євроінтеграційних процесів активно залучено й інші країни близького оточення України, що робить їх нашими природними партнерами.

Важливим напрямом євроінтеграційної політики України є розвиток добросусідських відносин із безпосередніми західними сусідами України. Із розширенням ЄС впритул до кордонів нашої держави відносини з такими країнами – новими членами НАТО та ЄС, як Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, істотно змінюються, оскільки значною мірою розвиваються під впливом Брюсселя.

За сучасних умов двосторонні відносини із цими країнами значною мірою втрачають самостійне геополітичне значення. Їх роль набуває ваги в питаннях підтримки інтересів України у взаємодії з ЄС

чи НАТО або у випадках, коли належність до цих структур наші країни-сусіди прагнуть використовувати для просування своїх інтересів у відносинах із нашою державою. Отже, двосторонні відносини переходять, швидше, у площину економічної співпраці та прикордонного співробітництва.

Найбільш впливова поміж наших західних сусідів *Польща* традиційно відіграє роль головного лобіста України в реалізації її євроінтеграційних устремлінь. Польща має амбіції щодо статусу регіонального центру впливу у просторі Східної Європи, провідної країни ЄС у формуванні європейської політики на східному напрямку.

У широкому регіональному контексті особливої актуальності набуває формування *Балто-Чорноморської системи співробітництва* на основі поглибленого партнерства центральноєвропейських країн – членів ЄС (Балтійські держави та країни Вишеградської групи), а також країн – учасниць програми «Східного партнерства» ЄС (Україна, Молдова, Грузія). Потенційними партнерами України на цьому шляху можуть виступати Балтійська асамблея та Балтійська рада міністрів. Налагодження зв'язків із зазначеними структурами дозволить використати досвід прибалтійських держав у євроінтеграційному процесі.

Разом з тим варто очікувати, що реалізація Балто-Чорноморської ідеї наштовхуватиметься на спротив з боку РФ, підвищить ризики російського тиску на ці держави для перешкодження просуванню інтересів і впливів ЄС на пострадянському просторі, який РФ традиційно вважає зоною своїх інтересів.

Польща й Литва посідають особливе місце в реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави. Ці країни добровільно взяли на себе низку моральних зобов'язань перед Україною щодо захисту її інтересів у межах ЄС, підтримки суверенітету, територіальної цілісності та євроінтеграційних прагнень. У практичній площині на цьому напрямі створено спільний українсько-польсько-литовський батальйон для реагування на безпекові виклики в регіоні.

Запуск механізму регулярних консультацій на рівні міністрів закордонних справ, а також президентів України, Польщі й Литви зможе не лише поглиблювати тристоронні відносини, а й закріпити за цими державами статус східноєвропейських країн – промоутерів українських інтересів у ЄС, які перебуватимуть на першій лінії врегулювання українсько-російського конфлікту. Натомість у разі послаблення уваги європейських країн до ситуації в Україні Польща й Литва зможуть акцентувати увагу на нових підходах у допомозі Україні та стримуванні Росії.

Україна зацікавлена в посиленні співпраці з країнами **Вишеградської групи (В-4)** – Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною, які одноставно заявили про свою готовність працювати разом з Україною

для використання повною мірою потенціалу «Східного партнерства» і створення необхідних політичних умов для подальшої євроінтеграції України.

Євроінтеграційний досвід країн Вишеградської групи є нецінним для нашої держави. Крім того, вони мають спільні з Україною довгострокові інтереси у сфері енергетики, оборони та безпеки. У перспективі Україна має намір приєднатися до Вишеградської групи, що дозволить їй долучитися до участі в низці важливих європейських регіональних проєктів.

Активне партнерство з В-4 дає змогу Україні успішно розвивати енергетичне співробітництво з ЄС завдяки диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Газовий реверс через ГТС Польщі, Угорщини і Словаччини вже є дієвим інструментом у боротьбі з політизацією «Газпромом» газових відносин з Україною.

Румунія рішуче стала на бік України в умовах російської агресії та надає їй усіляку підтримку в міжнародних колах. Румунія зацікавлена в посиленні присутності військових контингентів інших країн НАТО на своїй території, зокрема військ США, справедливо вбачаючи в цьому гарантію власної безпеки. На тлі російської агресії втрачає значення звична для двосторонніх відносин конкуренція України та Румунії, яка особливо виявилася в ситуації довкола о. Зміїний. За нинішніх умов просування спільних інтересів у європейському напрямі для обох країн більшої ваги набувають спільні інтереси співробітництва й партнерства.

У Молдові дедалі більше відчують реальність загрози російської агресії у зв'язку з перебуванням російського військового контингенту в Придністров'ї. «Застаріла зона» російської окупації може миттєво стати джерелом нового вогнища напруження та збройних зіткнень. Недарма в планах Кремля – створити коридор нестабільності від Донбасу до Придністров'я. Це можливо з огляду на потужне проросійське лобі в Молдові.

На молдавському напрямі важливо забезпечити перебіг переговорних процесів щодо придністровського врегулювання відповідно до інтересів України. Суміжні цілі для України в цьому питанні – розробити й запровадити ефективні механізми запобігання контрабанді на всьому периметрі українсько-молдовського кордону, остаточно вирішити питання демаркації міждержавного кордону й передачі Україні території в районі с. Паланка, посилити українську присутність в інформаційній сфері Молдови, активно залучати молдовські та придністровські органи місцевого самоврядування до прикордонного співробітництва.

Нові перспективи може відкрити тристоронній формат відносин України, Румунії та Молдови. Початок покладено під час жовтневої 2014 р. домовленості президентів трьох країн щодо співпраці в питан-

нях енергетики, транскордонного співробітництва, протидії нелегальній міграції та контрабанді.

Керівництво трьох держав демонструє прагнення координації позицій у сфері безпеки, економічного співробітництва, особливо з урахуванням можливостей відносин асоціації України та Молдови з ЄС. У березні 2015 р. на зустрічі в Києві президентами України й Румунії досягнуто домовленостей про співпрацю стосовно відновлення контролю Молдови на території Придністров'я, а також щодо модернізації системи безпеки в Чорноморському регіоні.

Унаслідок складної безпекової ситуації, що склалася в регіоні, вкрай утрудненою є реалізація низки спільних проектів у межах **Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**, зокрема створення зони вільної торгівлі, будівництво кільцевої автомагістралі навколо Чорного моря, розбудова транспортної інфраструктури, встановлення режиму безперешкодного проїзду в регіоні тощо.

Водночас варто враховувати, що регіон розташований у сфері домінування взаємозв'язків більш потужної загальноєвропейської системи, яка зміцнилася з розширенням ЄС за рахунок Болгарії та Румунії, а в перспективі через механізми «Східного партнерства» дедалі більше втягуватиме у свою орбіту проєвропейськи орієнтовані держави регіону.

ОЧЕС у стратегічній перспективі може бути окреслена як структура, компліментарна до ЄС, на яку можуть бути покладені завдання щодо вирішення регіональних проблем, а також допомоги в реалізації важливих для ЄС проектів з розбудови інфраструктури шляхів, що ведуть на Схід, і транспортно-енергетичних маршрутів.

Розвиток транспортно-комунікаційних мереж регіону найбільш сприятиме його інтеграції у світову економічну систему, а також посилюватиме внутрішні регіональні інтеграційні процеси. Зацікавленість у цьому виявляє і Європейський Союз, який підтримує програму *TRACECA* («Новий великий шовковий шлях»).

Вирішенню регіональних проблем сприяє також ініційована ЄС «*Чорноморська синергія*», яка впроваджується у співпраці зі структурами ОЧЕС і має на меті головним чином двосторонні відносини ЄС із країнами Чорноморського регіону з пріоритетними напрямками у сфері енергетики, транспорту, екології, міграції, боротьби з транскордонною злочинністю.

У цьому ж контексті з'являється можливість надання **об'єднанню ОДЕР-ГУАМ** (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) нової якості, пов'язаної з процесами поглиблення інтеграції з ЄС. Новий формат взаємодії країн ГУАМ з ЄС не лише сприятиме поживленню торговельно-економічних відносин у регіоні, а й створюватиме умови для формування консолідованої позиції в питаннях урегулювання конф-

ліктів та протидії різним виявам агресивної поведінки з боку РФ. Саме на основі стійких механізмів регіональної солідарності в майбутньому вимальовуватимуться контури безпекового устрою в Чорноморському просторі.

Одну з провідних позицій в українській регіональній політиці посідає **Туреччина**, яка залишається важливим регіональним партнером нашої держави. Попри особливий характер відносин цієї країни з РФ, вони мають здебільшого суто прагматичний характер.

Маючи масштабні плани розвитку співробітництва з РФ у газовій сфері й певною мірою дистанціюючись від подій в Україні, Туреччина все-таки намагається дотримуватися певного балансу у відносинах зі своїми північними сусідами. Вона підтримує територіальну цілісність України, не визнає анексії Криму й надає сприяння захисту прав українських громадян і кримськотатарських громад на півострові.

Одним з пріоритетів у двосторонніх відносинах є пришвидшення підготовки до впровадження зони вільної торгівлі, співпраця у сфері енергетики тощо, про що йшлося, зокрема, під час офіційного візиту Президента Туреччини Р. Т. Ердогана до Києва в березні 2015 р. Значні перспективи в розвитку відносин пов'язані зі співробітництвом у космічній галузі.

Реконструкція чорноморської безпеки. У світлі цих подій і небезпечних процесів у регіоні надзвичайно актуалізується увага міжнародної спільноти до проблем розбудови системи чорноморської безпеки як невід'ємного складника загальноєвропейської системи безпеки. Виникає нагальна потреба в колективному розробленні стратегічних ініціатив у сфері регіональної безпеки, реалізація яких сприятиме встановленню упорядкованої й стабільної моделі відносин між державами регіону на основі довіри та взаємної вигоди.

Під час розроблення моделі безпеки Чорноморського регіону як інтегрального складника комплексної системи загальноєвропейської безпеки важливо враховувати весь спектр *загроз і викликів національній безпеці держав регіону*, зокрема:

- застосування РФ нового типу агресії, що має латентний характер, задля підриву внутрішньої стабільності у спосіб економічного тиску, експорту тероризму, масованої інформаційно-пропагандистської кампанії тощо;
- наявність у регіоні заморожених конфліктів, можливість дестабілізації ситуації на територіях із невизначеним статусом з подальшим переростанням у збройне протистояння;
- відсутність ефективних механізмів урегулювання регіональних конфліктів, неможливість існуючих міжнародних структур безпеки оперативно реагувати на кризові ситуації;
- відсутність єдиної позиції країн регіону щодо протидії виявам агресії з боку РФ;

- нерівномірний розвиток економік країн регіону, низка з яких і досі перебувають під впливом відсталих економічних моделей, різний ступінь розвитку демократичних процесів у цих країнах, що є значним гальмівним чинником процесів чорноморської інтеграції, зокрема у сфері безпеки;

- поширення транснаціональних загроз у просторі регіону (нелегальна міграція, торгівля людьми, поширення зброї масового ураження, нелегальна торгівля зброєю, контрабанда наркотичних речовин, вияви міжнародного тероризму, діяльність транснаціональних злочинних організацій, забруднення навколишнього середовища, надмірне споживання енергетичних, водних та інших ресурсів);

- ускладнення, пов'язані з розбудовою регіональної транспортної інфраструктури (зокрема, створення єдиного транспортного кола навколо Чорного моря) через регіональні суперечності й конфлікти, неможливість забезпечити безпеку транспортних комунікацій;

- відсутність надійних механізмів гарантування безпеки постачання каспійських енергоресурсів до України і країн ЄС, що є важливим для диверсифікації джерел постачання енергоносіїв та енергетичної безпеки регіону та Європи загалом.

Поміж загроз безпеці регіону найбільш значущими є невіршені конфлікти та їх деструктивний вплив на реалізацію внутрішньо- й між-регіональних проектів, особливо в економічній, насамперед, в енергетичній і транспортно-комунікаційних сферах. Тенденція до визнання самопроголошених держав (Косово, Абхазія, Південна Осетія), явне чи приховане (за фактом) визнання анексії Криму підриває основи міжнародної системи безпеки, заснованої на ялтинсько-гельсінських принципах, а також унаочнює неефективність існуючих міжнародних організацій з питань безпеки.

Міждержавні конфлікти стримують розвиток економічного співробітництва в регіоні та становлять значну загрозу регіональній стабільності. Процеси врегулювання регіональних конфліктів на сьогодні залишаються далекими від завершення. Зусилля міжнародних організацій і низки впливових держав, спрямовані на подолання конфліктів, виявилися малоефективними.

Реалізація транзитного потенціалу та забезпечення безпеки транспортних комунікацій у регіоні неможливі без нейтралізації конфліктів, якщо брати до уваги високу ймовірність терористичних атак, пошкодження та блокування роботи транспортної інфраструктури.

Розвиток транспортно-комунікаційних мереж регіону сприятиме його інтеграції у світову економічну систему, а також посилюватиме внутрішні регіональні інтеграційні процеси. Інтенсивний розвиток транспортно-енергетичних комунікацій та відповідної інфраструктури на шляхах, що поєднують Європу й Азію, актуалізує також питан-

ня їх безпеки. Проте в умовах агресивної політики РФ щодо України можливість реалізації цього напрямку ставиться під сумнів, що спричинено виникненням загрози поширення тероризму й інших дестабілюючих впливів, зокрема через окуповану територію Криму.

Торгівля енергоносіями є одним зі складних і найбільш важливих питань сучасної геополітики. За контроль над джерелами видобутку та шляхами постачання енергоносіїв ведуть жорстку конкурентну боротьбу великі світові держави, могутні транснаціональні корпорації.

Зацікавлена в контролі над шляхами постачання енергоресурсів та використанні «газової» зброї в геополітичних цілях, владна верхівка РФ час від часу провокує «енергетичні війни». Україна, з огляду на вимоги диверсифікації, шукає вихід на інші джерела.

Внутрішня політична нестабільність або наявність авторитарних тенденцій роблять зовнішньополітичну поведінку деяких країн регіону слабо передбачуваною та непрозорою.

На тлі подій, пов'язаних із російською агресією проти України, стає наочним системний характер усього комплексу загроз регіональній безпеці, оскільки їх деструктивну дію посилює імперська політика російської влади.

РФ фактично підтримує дії терористів на території сусідніх країн, намагається викликати нестабільність політичних режимів «неслухняних» країн регіону, а за необхідності сприяє поживленню заморожених конфліктів. Це, своєю чергою, зумовлює міграційні потоки із зон лиха.

Отже, вирішення проблем безпеки регіону неможливе без урахування «російського питання», тобто без нівелювання агресивної природи російського імперіалізму. Таким чином, вимальовується модель регіональних взаємовідносин, побудована на конфронтаційних стереотипах, у якій головну роль відіграватиме баланс сил та військова присутність держав у регіоні.

У нових геополітичних умовах, з огляду на регіональні процеси та інтереси демократичного світу, є очевидним, що **система чорноморської безпеки має будуватися на жорсткій протидії імперським амбіціям Російської Федерації**, що передбачає створення гнучкого альянсу широкого кола демократичних держав та їх об'єднань, впливових міжнародних організацій та інституцій для припинення російської агресії та знешкодження деструктивних впливів з боку РФ.

Реалізація масштабних проектів співробітництва, безумовно, пов'язана з формуванням загальної системи безпеки і стабільності в Чорноморському регіоні. Разом з тим держави регіону стикаються з протиріччями, що мають високий потенціал конфліктності. Подолання протиріч і недопущення розгортання конфліктів має бути побудо-

ване на засадах формування субрегіональних структур безпеки, які б утворили спільну платформу для співробітництва в цій сфері з максимальним урахуванням інтересів усіх держав регіону.

Завдяки припиненню дестабілізуючих дій та поверненню російської влади до цивілізованих форм відносин із сусідами стає можливою неконфронтаційна модель взаємодії країн великого простору від Балтики до Чорного моря. Зрозуміло, що передумовою її формування є беззастережне виведення російських військових контингентів з окупованих територій України, а також з інших зон регіональних конфліктів.

Урегулювання українсько-російських відносин як головна передумова подолання кризи і стабілізації геополітичної ситуації на регіональному рівні має базуватися на домовленості великих держав – гарантів суверенітету й територіальної цілісності нашої держави та міжнародних організацій, відповідальних за стан безпеки в регіоні.

Україні доцільно вимагати комплексного вирішення всього спектра проблем щодо **відновлення територіальної цілісності, не розділяючи питання анексії Криму та фактичної російської окупації Донбасу**, оскільки це ланки одного ланцюга російської агресії.

Маючи на увазі саме неконфронтаційну модель побудови регіональної підсистеми міжнародних відносин, Україна підтримує комплексний підхід, що передбачає формування системи взаємодії регіональних структур Чорноморсько-Балтійського простору для вирішення наявних проблемних питань у сфері політики, економіки та безпеки регіону загалом.

У його межах має бути чітко визначено роль ЄС і НАТО у зміцненні безпеки та підтриманні стабільності в регіоні. Доцільно розробити напрями взаємодії ОБСЄ із цими організаціями у сфері безпеки, а також визначити механізми реалізації зазначених напрямів на перспективу.

Ефективна зовнішня політика України в регіоні у стратегічному плані дозволить зміцнити політичну підтримку нашої країни, інтенсифікувати економічні відносини, а також залучити регіональних партнерів України до формування нової архітектури безпеки, політичних та економічних відносин, що стане актуальним після ліквідації наслідків російської агресії.

Євразійська політика. Після розпаду СРСР чітко окреслюються процеси розмежування пострадянського простору приблизно на три цивілізаційні різномірні частини відповідно до історичних центрів тяжіння – європейського, євразійського та ісламського просторів, кожен з яких побудований на домінуванні певної системи цінностей, глибоко вкорінених у повсякденне життя народів, які ці простори населяють. До європейського кола відразу долучилися країни Балтії, до ісламського світу – центральноазійські республіки. Доля решти пострадянських

держав, у т. ч. РФ, мала визначатись у процесах соціально-економічних та політичних трансформацій, що й відбулося протягом двох десятиріч.

На європейський шлях розвитку після тривалої внутрішньої боротьби стають Грузія, Молдова, Україна, тоді як у євразійському колі опинилися Казахстан і Російська Федерація, яка спочатку вважалася двигуном демократичних перетворень. До євразійського простору політично залучена Білорусь, яка, втім, має значне європейське підґрунтя, та Вірменія, яка загалом орієнтована проєвропейськи, але геополітично і у військовому плані прив'язана до РФ.

Власне, *євразійська політика України* має на увазі держави Митного союзу та проголошеного майбутнього Євразійського Союзу. Вона деякою мірою різниться відповідно до розвитку відносин з тією або іншою державою, але враховує геополітичну прив'язку країн до інтересів Москви, тобто певну несамостійність їх зовнішньої політики.

Цивілізовані рівноправні відносини України з *Російською Федерацією* могли б стати одним із вагомих чинників європейської стабільності й безпеки. Але це можливо лише за умови відмови останньої від власних імперських амбіцій та агресивних намірів щодо сусідніх пострадянських держав. Російська позиція та агресивні дії проти України на сьогодні практично унеможливають стратегічний формат відносин з РФ, а отже, Україна вимушена будувати їх відповідно до політичної ситуації та кон'юнктури міжнародного політичного процесу.

Унаслідок російської агресії декларовані відносини стратегічного партнерства двох держав фактично перетворилися на *відносини стратегічного протистояння*, що вимагає переосмислення й оновлення всього комплексу українсько-російських відносин.

Щодо РФ, то зважаючи на її амбіції, маємо амбівалентну ситуацію: об'єктивна необхідність співробітництва стимулює зближення обох держав, але цей процес гальмується претензіями політичної еліти РФ на домінування її інтересів у пострадянському просторі.

Відтоді як Україна й Росія обрали власні траєкторії суверенного розвитку, минуло понад два десятиріччя. Навіть за історичними мірками цього часу мало б вистачити для того, щоб не тільки унормувати взаємні міждержавні відносини, а й вийти на таку їх конструктивну модель, яка б дозволила максимально задіяти величезний потенціал співробітництва наших країн і народів.

Модель відносин, побудована на визнанні суверенного статусу обох держав у межах існуючих кордонів, взаємної поваги до інтересів іншої сторони, була б більш життєздатною, аніж модель наростаючого протистояння.

Протягом усього періоду розвитку українсько-російських відносин склалося кілька вузлів протиріч, які актуалізуються відповідно до змін зовнішньополітичних реалій і внутрішньополітичної ситуації в державах. З-поміж них можна виокремити територіальні претензії,

економічні проблеми, енергетичні питання, гуманітарні закиди, інформаційний тиск тощо.

У контексті російської геостратегії Україна має увійти в інтеграційне формування на пострадянському просторі під домінуванням Росії, що суперечить стратегічному курсу Української держави на європейську інтеграцію як умови збереження незалежності та суверенітету, динамічного й поступального розвитку країни.

Негативні процеси в двосторонніх відносинах посилюються через значну політизацію ключових питань взаємодії, унаслідок чого ускладнюється перехід до конструктивної співпраці навіть у тих сферах, де обидві сторони мають практичний інтерес і готові досягати конкретних домовленостей.

Разом з тим розвиток рівноправного партнерства з РФ та іншими країнами СНД є для нашої держави вагомим знаряддям розвитку та підтримання стратегічної стабільності в регіоні. Співробітництво у цьому напрямі можливе тією мірою, яка не суперечить пріоритетному інтеграційному вектору України – європейському.

Збереження діалогу й розбудова взаємовигідних рівноправних відносин з Російською Федерацією на основі поваги до принципів міжнародного права, суверенітету та національних інтересів обох сторін залишається пріоритетним завданням зовнішньої політики України.

Для досягнення позитивних результатів у двосторонніх відносинах українсько-російський діалог має бути деполітизовано та переведено у площину практичної взаємодії з тих питань, що об'єктивно становлять інтерес для обох сторін, зокрема нормалізації двостороннього співробітництва в торговельно-економічній сфері. Зростання прагматичного складника у відносинах також може бути запорукою стримування агресивних політичних кіл РФ.

Варто зважити, що РФ має власне потужне лобі в низці європейських країн і використовує свої впливи для реалізації власних цілей щодо України. Фактично РФ практикує формування власних «гнучких альянсів» поміж країн НАТО і ЄС, особливо під час ведення енергетичних та інформаційних війн.

У відносинах з РФ за умов збереження існуючого режиму принципів питанням залишається ситуація стратегічного протистояння з цією країною і політика всебічної протидії агресії на всіх рівнях – воєнному, політичному, економічному, гуманітарному, інформаційному тощо.

Певною гарантією стримування агресивних дій з боку російської влади може бути переведення відносин у суто прагматичну площину, позбавлену ідеологічно-ціннісних мотивів, тобто виключно на основу вигідного економічного співробітництва за різними напрямками. При цьому важливо сприяти поступовому зменшенню різних форм економічної залежності від агресора.

Крім того, Україні важливо діяти в напрямі зміцнення відносин з тими державами СНД, які насправді не поділяють агресивної поведінки РФ і можуть за певних умов підтримати нашу державу. Такі країни, як Білорусь і Казахстан, що мають на своїй території численні анклавні «російськомовних» громадян, уже занепокоєні непередбачуваною поведінкою свого декларованого союзника.

Системна криза українсько-російських відносин поставила на порядок денний необхідність опрацювання нових форматів подальшої взаємодії України з країнами *Співдружності незалежних держав*. Російська агресія унеможливує перебування України у складі інституцій СНД як організації, що перебуває під повним російським контролем і не виконує покладених на неї функцій. Отже, Україна має переводити відносини з країнами СНД переважно у двосторонній формат. Поміж країн – членів СНД основними нашими партнерами залишаються Білорусь і Казахстан.

Білорусь входить до п'ятірки найбільших торговельних партнерів України. Саме ця країна, попри її членство у спільній з РФ Союзній державі, Митному союзу, ОДКБ, стала медіатором у відновленні діалогу з Росією, фактично замороженого з початком російської агресії проти України. Це, а також чинник спільного кордону, історичної та культурної близькості робить Білорусь привілейованим партнером України в СНД. Для зміцнення відносин важливо вирішити суперечливі питання, зокрема про облаштування спільних ділянок українсько-білоруського кордону.

Водночас залежність від політики Кремля призводить до несамостійності білоруської влади в низці складних для країни ситуацій. Зокрема, Білорусь не наважується піддати осуду брутальну анексію Криму та більшою мірою долучитися до моделей співробітництва з європейськими країнами за програмами «Східного партнерства».

Казахстан є пріоритетним партнером України на пострадянському просторі й осердям її інтересів у Центральній Азії. Цьому сприяють взаємодоповнюваність індустріально-аграрних комплексів, спільні інтереси в аерокосмічній, видобувній, машинобудівній галузях, значна українська діаспора. У межах Митного союзу Казахстан демонструє певну автономність у зв'язках з Україною. Завдання України зміцнювати ці тенденції з перспективою на майбутнє.

Більш гнучка позиція керівництва Білорусі й Казахстану, які, маючи подібні проблеми у відносинах з РФ, не схильні беззастережно підтримувати агресивні дії Росії проти України, може відкрити широкий потенціал розвитку ефективних двосторонніх політичних та економічних відносин.

Східна політика. Важливим для нашої держави регіоном є насамперед Близькосхідний – країни Передньої і Центральної Азії (Вели-

кий Близький Схід), де відбуваються процеси та події, що справляють достатньо вагомий вплив на нашу державу, і в якому Україна демонструє значну політичну й економічну зацікавленість.

Багатовимірною системою міжнародних відносин, що склалася на світовій арені на межі тисячоліть, значною мірою вплинула на зміну пріоритетів зовнішньої політики України. Стрімкий розвиток регіональних моделей інтеграції в різних частинах світу, асиметричне зростання впливу держав – нових лідерів як регіонального, так і світового рівня, позиції та інтереси яких дедалі більше впливають на розгляд світовою спільнотою питань глобального розвитку, – усе це принципово нові чинники міжнародного життя, з яким стикається нині Україна.

Східні регіони не обтяжені значними конфронтаційними проблемами, пов'язаними з Україною, і мають великий потенціал для розгортання активних дій нашої держави на міжнародній арені. Об'єктивним підґрунтям для цього є значні можливості взаємовигідної торгівлі та реалізації масштабних економічних проєктів.

Україна зацікавлена в стабільності й розвитку держав Сходу, оскільки таким чином відносини з ними набувають стабільного та довгострокового характеру, а також у створенні ефективних структур безпеки в регіонах близького оточення, що могли б формувати необхідний баланс стримування впливів великих держав. Посилення зовнішньополітичної активності на Сході сприятиме поліпшенню соціально-економічної ситуації в межах країни, оскільки надає нові можливості для економічного розвитку.

У перспективі важливо, щоб східний вектор отримав значення однієї з фундаментальних парадигм зовнішніх орієнтацій України. Завдяки активним діям у південно-східному напрямку з урахуванням сучасних реалій і можливостей можна досягти відчутних результатів, що сприятимуть поліпшенню міжнародного іміджу України.

Разом з тим Україна може виступати посередньою ланкою в економічних зв'язках Європи зі Сходом. Розгортання взаємовигідних відносин з країнами Сходу сприятиме підвищенню рівня економічної та політичної присутності України, зростанню її міжнародного авторитету.

Політика України на Близькому Сході. Регіон Близького Сходу на сьогодні є місцем найбільшої активності великих держав та впливових регіональних держав. Через свою істотну стратегічну, безпекову, енергетичну, торговельно-економічну та культурно-релігійну цінність цей регіон характеризується постійною присутністю й боротьбою інтересів великої кількості позарегіональних держав, які значною мірою визначають розвиток міжнародних відносин на Близькому Сході.

Після закінчення холодної війни та розпаду СРСР у регіоні розпочалася активна зміна архітектури міжнародних відносин, яка сьогодні

увійшла у свою кульмінаційну фазу. Сучасні політичні та воєнні конфлікти, які є невід'ємним складником цих процесів, призвели до появи нових світових і регіональних загроз, головною з яких нині вважається загроза міжнародного тероризму.

Географічна близькість, залежність від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв, великий транзитний потенціал, потреба в залученні іноземних інвестицій, наявність значної мусульманської громади, а також суттєвий потенціал України як впливової регіональної держави об'єктивно роблять Близький Схід зоною стратегічних інтересів України.

Близькосхідний напрям зовнішньої політики України є дуже перспективним у політичному та економічному вимірах. Важливість поглиблення співробітництва України з державами Близького Сходу пояснюється низкою об'єктивних чинників: географічною близькістю і зручністю транспортних комунікацій, економічною та політичною вагою країн регіону, можливістю отримання Україною нафти й газу з метою диверсифікації джерел енергопостачання, взаємодоповнювальним характером економічних комплексів України та держав регіону.

Близький Схід, особливо арабські країни Перської затоки, залишаються одним із найбільших у світі резервуарів вільних капіталів і, відповідно, потенційних інвестицій для України. Це зумовлює зацікавленість України в тому, щоб бути залученою до виробничої, валютно-економічної та торговельної діяльності в регіоні. Національним інтересам України відповідає активне підключення до регіональних політико-економічних структур. При цьому існують певні передумови практичної участі України в транснаціональних проєктах, особливо у сфері видобутку нафти й газу та їх транспортуванні.

Зовнішньополітична діяльність України у близькосхідному напрямку має будуватися відповідно до її стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів і завдань, у тісному взаємозв'язку з іншими головними векторами зовнішньої політики. У зв'язку з цим проголошений Україною курс на євроінтеграцію зумовлює необхідність більш тісних та активних контактів між Україною і ЄС, спрямованих на створення спільного простору миру, безпеки та стабільності на Близькому Сході.

Більшість країн Близького Сходу, зі свого боку, також зацікавлені в розвитку відносин з Україною. Утвердженню нашої країни в регіоні Близького Сходу сприяє сучасна глобальна політична кон'юнктура, коли низка близькосхідних країн, уникаючи залежності від наддержав, шукають нових політичних та економічних партнерів, у т. ч. поміж держав СНД.

У політичній сфері Україні вдалося встановити та розвивати політичні контакти з керівництвом близькосхідних країн, а також започат-

кувати створення нормативно-правової бази, яка б забезпечувала нормальні міждержавні відносини. Однак українська політика щодо країн Близького Сходу ще далеко не відповідає об'єктивному потенціалу та можливостям України в розвитку такого співробітництва.

Значною мірою це пояснюється відсутністю чіткої та виваженої самостійної стратегії поведінки України на Близькому Сході, яка раніше здійснювала переважно епізодичну двосторонню і часто непослідовну політику, без належного врахування специфіки регіону та нової архітектури міжнародних відносин на Близькому Сході.

Такі дії України своєю чергою можна пояснити особливостями попереднього політичного режиму в Україні і, як наслідок, перманентним напруженням у відносинах із західними країнами, що ускладнювало та нівелювало важливість реалізації Україною самостійної системної політики на Близькому Сході.

Україна є поміж найбільших світових експортерів продукції військового призначення, здійснюючи продаж радянської зброї, продукції національного оборонно-промислового комплексу, а також ремонт і модернізацію військової техніки. Регіон Близького та Середнього Сходу є сьогодні одним із пріоритетних для України з погляду розвитку військово-технічного співробітництва (ВТС). Непослідовність, яка значною мірою підірвала довіру до України як надійного партнера в такому важливому й чутливому сегменті міждержавних відносин, як ВТС, дуже ускладнювала та суттєво знижувала можливості нашої держави щодо реалізації свого потужного потенціалу в цій сфері і використання належної їй частки близькосхідного ринку озброєнь. Ці негативні моменти є наслідком відсутності обґрунтованої стратегії експансії українського ВПК на близькосхідний ринок озброєнь, а також послідовної системної державної підтримки.

Ще одним пріоритетним напрямом політики України на Близькому Сході, який не був належним чином реалізований, незважаючи на його життєво важливе значення для української економічної безпеки, є її енергетичний складник. Можливості та перспективи постачання й реекспорту енергоносіїв з регіону Близького Сходу, на який припадає 70,1 % розвіданих світових покладів нафти та 35,6 % запасів природного газу, періодично обговорюються на політичному та науковому рівнях, але питання досі не вирішено.

Суттєвою перешкодою процесам диверсифікації є штучно підтримувана монопольна залежність від російських енергоносіїв і тиск з боку РФ на українську політичну еліту. Для успішної реалізації енергетичного складника своєї близькосхідної політики Україна має сконцентруватися на розробленні науково обґрунтованої стратегії цієї політики та забезпеченні належного політичного лобіювання у її реалізації.

Складність політичних процесів у регіоні Близького Сходу й залучення до них впливових держав вимагає від України створення відповідної стратегії, що дозволить більш повно реалізовувати ці інтереси. Україна має дуже вигідне геополітичне розташування між економічно розвиненими країнами Західної Європи та багатим на енергоносії регіоном Близького Сходу. Україні об'єктивно необхідно розвивати й поглиблювати відносини з близькосхідними країнами, що своєю чергою збільшить вагу та значення України для країн ЄС і буде позитивно впливати на активізацію її євроінтеграційних процесів.

Україна як цивілізована європейська держава має дотримуватися загальних міжнародно визнаних стандартів зовнішньополітичного мислення й поведінки. Це є головним важелем забезпечення її інтересів у міжнародних відносинах. Але зрозуміло також, що Україна має враховувати наявні реалії і здійснювати гнучку зовнішню політику відповідно до обставин, не втрачаючи своїх стратегічних інтересів.

З огляду на розвиток партнерських відносин із низкою близькосхідних країн та за підтримки ЄС Україна має шанс приєднатися до середземноморського діалогу як близька до регіону чорноморська держава. Отже, йдеться про можливе об'єднання периферійних економічних зон європейської сфери тяжіння, що в перспективі можуть бути більш інтегрованими між собою, зокрема внаслідок «Політики сусідства» ЄС.

Необґрунтовано пасивно залишається позиція України щодо країн Перської затоки. Проте цей регіон має для України винятково важливе значення як з погляду можливостей диверсифікації джерел енергопостачання та можливості участі в нафтовидобувних та нафтопереробних, металургійних і транспортних проектах, так і з позиції освоєння перспективних ринків для поставки озброєнь та військової техніки. Регіон Перської затоки – джерело потужного інвестиційного капіталу, отже, за умови привабливого інвестиційного клімату в Україні залучення цього капіталу може бути цілком реальним.

До Великого Близького Сходу зараховують і країни Центральної Азії, з якими наша держава має важливі спільні економічні та політичні інтереси, що вимагає свідомого і послідовного формування стратегії української зовнішньої політики в цьому напрямі. Продуктивність її розроблення залежить від реалістичного уявлення щодо політичного становища та інтересів держав регіону.

Країни регіону ще перебувають під значним впливом РФ, але зберігається вплив на ситуацію в регіоні і США, дедалі більш відчутним стає політичне та економічне проникнення до нього КНР. Підвищення геополітичного значення регіону для України пов'язане не лише з переструктуруванням політичного протистояння в Євразії, а й з його природними багатствами, зі зміщенням транспортних маршрутів у межах Старого світу.

Основним вектором зовнішньополітичної активності України є входження до європейських структур, натомість країни Центральної Азії посилюють зв'язки з країнами ісламського Сходу та АТР. Але попри начебто протилежні спрямування, країни Центральної Азії та Україна природно входять також до спільного чорноморсько-каспійського простору, стрижневою структурою якого стає транскавказький транспортно-енергетичний коридор.

Центральна Азія має значні природні ресурси і є також великим ринком для українських товарів споживчої та промислової сфери. Потреба в модернізації і диверсифікації країнами Центральної Азії власної економіки, яка раніше мала риси колоніальної, побудованої на монокультурах, посилює їх активність у пошуках рівноправних і вигідних партнерів.

Українська політика щодо країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). В економічному вимірі для нашої держави стрімко набуває великого значення Азійсько-Тихоокеанський регіон, який перетворився на один із трьох світових центрів зростання. Потенціал економічного співробітництва України з КНР, Японією, Південною Кореєю та іншими державами – «азійськими тиграми», далеко не вичерпаний, а для країни, що перебуває у стані модернізації, надає величезний простір для пошуку нових ринків і створення різноманітних моделей кооперації. Такі міркування цілком прийнятні й щодо регіонів Південної Азії, Південної Африки й Південної Америки, Австралії та Океанії, хоча це для нашої держави становить більш далекую перспективу.

Співробітництво з країнами АТР є винятково перспективним для України. З огляду на інтенсифікацію процесів економічної і технологічної модернізації України перед нашою державою постає завдання концептуального оновлення стратегічної політики у відносинах з азійськими державами, які є світовими центрами зростання. Це дозволить більшою мірою скористатися можливостями та перевагами, що виникають у річизі провідного тренду світового розвитку, – зміщення центру тяжіння глобальних процесів до АТР.

Україна розглядає **Китайську Народну Республіку** як головного партнера в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та безсумнівний пріоритет своєї зовнішньої політики. Згідно з положеннями Спільної декларації про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною і КНР, укладеної 20 червня 2011 р., Китай підтвердив Україні гарантії безпеки як країні, що відмовилася від ядерної зброї. Це стало помітним кроком у напрямі зміцнення міжнародних гарантій безпеки нашої держави.

Велике політичне значення має започаткування сторонами відносин стратегічного партнерства, що створюють для України значні можливості розвитку двосторонніх відносин з Китаєм та реалізації

транзитних можливостей України як сполучної ланки між Китаєм і європейським простором.

Стратегічне партнерство з КНР відкриє нові можливості для співробітництва, проте може спричинити нові обмеження внаслідок передбачених стратегічним партнерством взаємних зобов'язань. Крім того, важливо оцінити, як може позначитися активізація відносин з Китаєм на євроінтеграційних перспективах України, а також на її відносинах із США та іншими глобальними центрами.

Пріоритетність китайського напрямку для зовнішньої політики нашої держави визначається передусім великою політичною та економічною вагою Китаю у світі, можливістю впливу КНР на міжнародні події в глобальному й регіональному масштабах, певною сумісністю економік і технічних стандартів обох країн у багатьох галузях, перспективністю китайського ринку для широкого асортименту вітчизняних товарів.

Позиція КНР щодо російської агресії проти України відіграє роль потужного стримувального чинника російських амбіцій. КНР підтримує територіальну цілісність та суверенітет України, виступає проти анексії територій. Разом з тим як країна-гарант за Будапештським меморандумом КНР ще не вичерпала потенціал можливої підтримки України в кризовій ситуації зовнішньої агресії.

У просторі АТР нині зосереджуються основні економічні, фінансові та демографічні процеси. Традиційні для України партнери ЄС, США і РФ активно співпрацюють з новими азійськими центрами розвитку, які є одними з головних їхніх економічних партнерів. Упродовж останніх кількох років Китай та Індія перетворилися на потужних міжнародних інвесторів, фактично наздогнавши Японію, активно долучилися до боротьби за контроль над природними ресурсами і промисловими активами в різних регіонах світу.

Розбудова взаємовигідних відносин з країнами АТР, передусім із державами Східної та Південно-Східної Азії, має стати одним із стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів України. Це зумовлено як переліченими факторами, так і наявністю в АТР містких ринків збуту, менш вибагливих і більш доступних, ніж північноамериканський та європейський ринки, а також технологічною сумісністю української господарської системи із системами низки країн регіону.

Загалом економічні й політичні інтереси України в регіоні можна звести приблизно до таких аспектів:

- налагодження та розвиток відносин з тими країнами АТР, які своєю діяльністю сприяють зміцненню регіональної і міжнародної стабільності;
- участь у роботі ЕСКАТО, міжнародних конференцій з питань економічного співробітництва та забезпечення регіональної безпеки;

- пришвидшення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з Китаєм, Японією, країнами – членами АСЕАН та іншими державами, що входять до КТЕС і АТЕС;

- залучення коштів для інвестування в промисловий та аграрний сектори економіки України з фінансових центрів регіону – Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, які мають значні валютні резерви і є чистими кредиторами та експортерами капіталу;

- створення сприятливих правових і соціально-економічних умов для діяльності на теренах України СП з державним, приватним та змішаним капіталом промислово розвинених і неоіндустріальних країн Східної Азії;

- сприяння взаємній передачі високих технологій, залучення провідних країн регіону до програм перепрофілювання та диверсифікації воєнноорієнтованих підприємств України.

Важливо наголосити, що Україна, з погляду азійських країн, має істотні переваги, з-поміж яких її в цілому позитивний імідж, приналежність до європейського простору, а також гнучкість підходів до т. зв. чутливих питань, що часто ускладнюють відносини азійських держав із США та ЄС.

Політичний імідж України в країнах АТР ще формується. Тут діє низка позитивних чинників, головними з яких є те, що Україна не несе на собі тягар статусу «наддержави», не має з жодною з країн АТР будь-яких спірних політичних проблем. Свого часу як країна – засновниця ООН Україна зробила значний внесок в утвердження політичного суверенітету й незалежності багатьох країн регіону, а частка України в загальносоюзному обсязі економічного співробітництва з країнами АТР подекуди становила до 50 % і більше.

Найбільш оптимальним і перспективним способом активізації присутності України в Азійсько-Тихоокеанському регіоні є розбудова й розвиток двосторонніх відносин України з країнами регіону. При цьому пріоритет варто надавати розбудові відносин з передовими в технологічному та могутніми у фінансовому аспекті країнами АТР або з тими, що демонструють найвищі темпи економічного зростання (Японія, КНР, Республіка Корея, Сінгапур, Індонезія, Таїланд, Малайзія тощо).

Перспективними напрямками взаємодії з цими країнами можуть стати: залучення інвестицій з цих країн для реконструкції і технічного переобладнання вітчизняних підприємств промислового та аграрного сектору й конверсії українського ОПК, співробітництво у мирному освоєнні космосу та ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. У перспективі Україні доцільно розпочати налагодження широкомасштабного співробітництва у вищезгаданих сферах не лише на двосторонньому рівні, а й взаємодіяти із субрегіональними і регіональними об'єднаннями в

межах АТР. Перспективною була б участь нашої держави в багатонаціональних проєктах під егідою АТЕС, АСЕАН тощо.

Зазначимо, що представники «елітарного азійського клубу» виявляють чималий інтерес до деяких вітчизняних технологій, зокрема у сферах металургії, машинобудування, цивільного літакобудування, суднобудування, а також до нашої військово-технічної продукції.

Суттєвими економічними перевагами азійських держав є наявність у них значних інвестиційних ресурсів, гнучкість системи ухвалення господарчих рішень великими державними і приватними компаніями, велика місткість ринків та наявність інтересу до українських технологічних можливостей в окремих галузях (авіаційній, космічній, військово-технічній).

Підвищену увагу варто приділити і закріпленню на містких ринках тих азійських країн, які виявляють значну зацікавленість до продукції вітчизняного машинобудування, металургійної, хімічної та деяких інших базових галузей індустрії (Індія, Бангладеш, Пакистан), що викликано їх певною прив'язаністю до радянських технічних стандартів, надійністю і порівняною дешевизною нашої продукції.

Головним пріоритетом для України у сфері торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва з країнами Азії має стати зміна характеру економічних відносин: збільшення в українському експорті частки готової продукції та збільшення частки співпраці, що відбувається в межах проєктів з виробничо-інвестиційної кооперації, здійснюваних як на території України, так і на території азійських держав.

Принципово важливим з погляду далекоглядних підходів є залучення до України китайських та індійських інвестицій, пов'язаних з виробництвом товарів і наданням послуг, орієнтованих на європейські ринки, а також залучення інвестицій для реалізації в Україні проєктів з розвитку транспортної інфраструктури, спрямованої на забезпечення транзиту товарів між Азією та Європою. Іншим, не менш важливим, напрямом має стати реалізація в Індії і країнах АСЕАН спільних виробничих проєктів із залученням українських технологій, які все ще мають там значний попит.

Збільшення обсягів торгівлі з країнами Азії потенційно може дозволити Україні знизити залежність від макроекономічних коливань ринків західних держав та диверсифікувати свій експорт. З цього погляду певною метою розвитку торгівлі з Азією може стати виведення відповідних обсягів на рівень торгівлі України з державами ЄС.

З-поміж загроз, які зазвичай згадуються, коли йдеться про торговельно-економічне та науково-технічне співробітництво з країнами Азії, можна назвати незбалансованість торгівлі (від'ємне сальдо вже сьогодні є значною проблемою співпраці з Китаєм, Японією та Пів-

денною Кореєю), втрату контролю за використанням українських технологій, посилення конкурентного тиску на українських виробників з боку азійських експортерів, можливе формування політичної залежності від рівня економічної співпраці. Зазначені загрози спонукають Україну до пошуку більш оптимальної моделі економічної співпраці з країнами Азії.

ВИСНОВКИ

Міжнародне безпекове середовище перебуває в стані глибокої кризи. Специфіка нинішньої кризи полягає в тому, що вона розгортається в умовах глобалізації, тобто кардинального підвищення ступеня взаємної залежності суб'єктів міжнародної політики. Агресія Росії проти України підштовхнула процес руйнування міжнародної безпекової архітектури. Цей процес потребує від світової спільноти комплексної відповіді, аби запобігти колапсу міжнародної системи.

Водночас криза сама по собі не є катастрофою, але вона може призвести до катастрофічних наслідків, якщо відпустити події на самоплив. Криза є свідченням серйозного дисбалансу у функціонуванні системи. Отже, виявлення та аналіз причин такого дисбалансу відкриває шляхи для подолання кризи. Ефективною відповіддю має бути оновлення системи або повна її заміна на нових засадах. За таких умов криза не призводить до катастрофи, а стає етапом розвитку.

Вторгнення РФ на територію України та анексія Криму порушили військовий баланс сил у регіоні й вплинули на зміну конфігурацій, що склалися після холодної війни, порушили засади регіональної та глобальної безпеки. Ці процеси можуть призвести до формування у світі нової геополітичної реальності, в якій руйнуються усталені міждержавні зв'язки й порушується збалансованість світової політичної системи загалом.

Неспроможність міжнародних організацій вжити своєчасних та адекватних заходів для вирішення кризових ситуацій у регіоні свідчить про низьку ефективність існуючих глобальних і регіональних безпекових механізмів, ставить на порядок денний питання про їх реформування.

Слід визнати, що НАТО та ЄС, як і вся міжнародна спільнота, виявилися неготовими до дій Росії, спрямованих проти України. Найбільш небезпечним є те, що остаточні наміри Росії досі залишаються неясними. А без цього неможливо виробити ані тактику, ані стратегію протидії агресії.

Ключові елементи європейської та євроатлантичної безпеки – НАТО, ЄС, ОБСЄ – перебувають у стані пошуку відповідей на загрози, що виникли внаслідок дій РФ. В умовах протистояння «жорстким загрозам» роль НАТО стає провідною. Нинішня спрямованість НАТО на захист своїх кордонів у східній Європі створює для України надзвичайно важливий шанс для приєднання до Альянсу. Політична та військова співпраця з Альянсом є для України життєво необхідною.

Країни європейської та євроатлантичної спільноти припустилися серйозної помилки, спираючись на припущення про рух Росії у напрямі західної демократії і недооцінюючи процеси диференціації на пост-радянському просторі. По периметру РФ сформувалася «сіра зона безпеки» з набором «заморожених» конфліктів, а згодом – появою відкритих збройних протистоянь. До цієї зони потрапила Україна.

Унаслідок нехтування Росією власними гарантіями, наданими Україні за Будапештським меморандумом, режим нерозповсюдження ядерної зброї у світі опинився під загрозою. Приклад України свідчить, що відмова від ядерного статусу не створює твердих безпекових гарантій. Це може підштовхнути т. зв. порогові країни до створення власної ядерної зброї як інструменту стримування потенційних агресорів, що підвищує рівень ядерної загрози у світі і зменшує шанси для процесів ядерного роззброєння.

Глобалізаційні процеси та поглиблення соціально-економічної диференціації світового простору спричинили появу нових проблем у системі міжнародної безпеки, актуалізували новітні загрози людству. Ці процеси надали поштовх перегляду традиційних концепцій міжнародних відносин і безпеки. Нове співвідношення політичних сил у світі порушило попередній баланс інтересів, змінило характер, масштаби та зміст глобальних викликів, загроз і ризиків, які трансформуються на регіональному та локальному рівнях, набуваючи дедалі більш комплексного характеру.

В умовах глобальних змін посилюється роль силових політики. Провідні світові потуги беруть на озброєння концепцію «упереджувальної оборони», що передбачає дії поза межами національних кордонів, використання силових структур для захисту власних інтересів. В умовах глобалізації спостерігається тенденція до зниження ваги суверенних держав-націй як основних акторів міжнародних відносин. Межа між внутрішньою і зовнішньою політикою поступово зникає. Характерною ознакою світового суспільно-політичного розвитку стають процеси дезінтеграції та фрагментації національних держав, активізації етнічного націоналізму й сепаратизму, загострення яких призводить до руйнування держав. Значно зростає роль сфери контролю за ув'язненнями. Ерозія державності тісно пов'язана з формуванням у світі негативного іміджу країни. Панування в інформаційному просторі може мати навіть більшу вагу, ніж збройні сили та відверта воєнна агресія.

Процес входження України у світовий простір має спиратися на реальні ресурсні можливості її економічного, соціально-політичного і духовно-інтелектуального потенціалу. Орієнтація національної стратегії розвитку на європейську цивілізаційну модель означає радикальну зміну усталеної політико-економічної системи й перехід до розбудови нової економіки – складової частини глобальної економічної

системи. Реалізація цих прагнень стимулює інтеграцію України у світове товариство у спосіб розширення міжнародних контактів, сприяє зростанню її впливу в різних регіонах світу.

Після Революції гідності відбулися радикальні зміни у напрямі самоідентифікації України як європейської держави. Однак відсутність підтвердження європейської перспективи України з боку ЄС, так само як відмова допомогти Україні летальною зброєю у протистоянні з агресором з боку країн Заходу, створюють передумови для настроїв розчарування і здатні сформувати нові потенційні виклики для національної безпеки України.

Події останнього року, російська агресія зняли для України з порядку денного ще донедавна цілком реальну можливість приєднання до євразійського економічного й політичного простору, який формується під управлінням Москви. Курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію відтепер стає єдиною можливістю зовнішньополітичним вектором цивілізаційного руху країни, понад те, перетворюється з інструменту цивілізаційного вибору на імперативну вимогу збереження Україною свого існування як держави.

Головним завданням у сфері європейської інтеграції на сьогодні є імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка включно з передбаченою нею зоною вільної торгівлі забезпечує перехід відносин України з ЄС на принципово новий рівень, уможливує значну інтенсифікацію торговельних, політичних, соціальних, культурних зв'язків, а також активізацію і поглиблення співробітництва у сфері безпеки. Угода про асоціацію, формалізуючи поступові та послідовні кроки в напрямі інтеграції з ЄС, забезпечує Україні реальну можливість поставити на порядок денний питання про членство в ЄС.

Розвиток відносин України з НАТО ґрунтується на засадах партнерства, визначених у Хартії про особливе партнерство між НАТО й Україною та інших документах. Нова Стратегія національної безпеки України передбачає приєднання України в перспективі до загальноєвропейської системи безпеки і має на меті досягнення критеріїв, необхідних для членства в НАТО. Спроможність протистояти російській агресії є перевіркою на дієвість та життєздатність і Північноатлантичного альянсу, і ЄС. Між Україною та цими організаціями, з якими наша держава інтегрується, виникла нова сфера спільних інтересів, нові підстави для співробітництва, що мають життєво важливий характер для обох сторін.

Однією з безпосередніх цілей нападу Росії на Україну є недопущення інтеграції нашої держави до НАТО та ЄС. Кожний конкретний крок України в напрямі наближення до європейських і євроатлантичних структур може спровокувати ескалацію насильства з боку РФ. Очевидно, що Росія й надалі використовуватиме сили, інформацій-

ні, політичні, енергетичні, економічні та інші методи гібридної війни для посилення впливу на розвиток ситуації в Україні й недопущення її європейської та євроатлантичної інтеграції.

Україна завжди виконувала всі свої міжнародні зобов'язання як активний контрибутор європейської та світової безпеки. Найбільш очевидним є внесок України до процесу ядерного роззброєння, її відмова від третього за розміром ядерного арсеналу у світі. Однак надані у Будапештському меморандумі в обмін на крок України гарантії провідних ядерних держав не спрацювали. Питання надійних міжнародно-правових гарантій забезпечення суверенітету й територіальної цілісності нашої держави залишається відкритим.

Агресія проти України з боку Росії, анексія Криму і дії об'єднаних російсько-сепаратистських сил на сході України спонукають до чіткого визначення зовнішньополітичних пріоритетів в умовах воєнної агресії та з урахуванням специфіки гібридної війни, яку веде проти нашої держави Росія. Зовнішня політика за цих умов є насамперед засобом протистояння агресії. І водночас вона має охоплювати всю сукупність необхідних міжнародних зв'язків задля збереження єдності зовнішньополітичного курсу.

Зміни в позиції України на світовій арені потребують поновного осмислення засад зовнішньої політики. Необхідно сформулювати та ухвалили нову зовнішньополітичну доктрину держави. За сучасних умов це має бути **доктрина опору й модернізації**.

Для Української держави важливим є створення системи національної безпеки, адекватної масштабам і значенню загроз і викликів глобалізаційного типу. Це є також одним із найголовніших пріоритетів, що гарантують її виживання і розвиток в умовах глобалізації. Без розбудови такої системи входження країни як повноправного суб'єкта у світовий політичний та економічний простір, наявні системи міжнародної безпеки стає проблематичним. На національному рівні це означає посилення внутрішніх спроможностей щодо протидії глобалізаційним викликам і загрозам, на міжнародному – формування кооперативних та інтеграційних систем співробітництва.

Нова політика має характеризуватися вже не реактивним (реагування на виклики), а проактивним (дія на випередження) спрямуванням. Така політика спроможна відкрити значний простір для реалізації наявних і створення нових можливостей для забезпечення безпеки, стабільності та розвитку країни.

Російська окупація Криму й агресія проти України кардинально змінюють геополітичний ландшафт Чорноморського регіону. Воєнно-політична напруженість у регіоні різко зросла. Маючи потужні збройні сили у Криму, можливість розміщення ядерної зброї та посилюючи свій військово-вий флот, РФ отримала беззаперечне геополітичне домінування в регіоні.

Збройні конфлікти, що відбувалися в регіоні протягом останніх 25 років, мають «спільний знаменник» у вигляді зовнішнього силового втручання з боку РФ. Остання зберігає військову присутність в усіх гарячих точках регіону і підживлює заморожені конфлікти, усіяло перешкоджаючи їх мирному врегулюванню.

У нових геополітичних умовах система чорноморської безпеки має будуватися на жорсткій протидії імперським амбіціям Російської Федерації, що передбачає створення гнучкого альянсу широкого кола демократичних держав та їх об'єднань, впливових міжнародних організацій та інституцій для припинення російської агресії і знешкодження деструктивних впливів з боку РФ.

Регіональна політика держави має здійснюватися у більш прагматичному річизі у спосіб реалізації різнопланових регіональних проєктів співробітництва. Розвиток відносин стратегічного партнерства України з Польщею, Румунією, Туреччиною та низкою інших країн є принциповим для забезпечення стабільності в Центральній і Східній Європі та Чорноморському регіоні.

В умовах агресивних дій РФ проти України євразійська політика нашої держави має бути істотно переосмислена. Унаслідок російської агресії декларовані відносини стратегічного партнерства двох держав фактично перетворилися на відносини стратегічного протистояння. Збереження українсько-російських відносин на сучасному етапі можливе за умов припинення агресії та переведення їх у суто прагматичну площину. Україні також доцільно переводити відносини з іншими країнами СНД переважно у двосторонній формат.

Близькосхідний напрям зовнішньої політики України є дуже перспективним як у політичному, так і в економічному вимірах. Зовнішньополітична діяльність України на близькосхідному напрямі має будуватися відповідно до її стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів та завдань, у тісному взаємозв'язку з іншими головними векторами зовнішньої політики.

В економічному вимірі для нашої держави стрімко набуває великого значення Азійсько-Тихоокеанський регіон, який перетворився на один із трьох світових центрів зростання. Потенціал економічного співробітництва України з державами АТР далеко не вичерпаний, а для країни, що перебуває у стані модернізації, відкриває величезний простір для пошуку нових ринків і створення різноманітних моделей кооперації.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Міжнародне безпекове середовище	5
1.1. Криза системи міжнародної безпеки	5
1.2. Чинники глобальної нестабільності.....	15
1.3. Зовнішні виклики та загрози безпеці держави	30
1.4. Україна в міжнародному середовищі безпеки	38
2. Зовнішньополітична доктрина України.....	45
2.1. Зовнішньополітичний складник національної безпеки	47
2.2. Міжнародні гарантії безпеки України	51
2.3. Європейська та євроатлантична інтеграція в умовах агресії	62
2.4. Регіональна політика України	69
Висновки	92

Наукове видання

Серія «Національна безпека». Випуск 10

ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович
ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ
МІЖНАРОДНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА**

Аналітична доповідь

Літературний редактор: *І. С. Сандул*
Коректори: *І. О. Коваль, О. В. Москаленко*
Комп'ютерне верстання: *Є. Ю. Стрижеус, О. І. Сабадаш*
Відповідальний за випуск: *І. О. Коваль*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел/факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 5,75.
Наклад 200 пр. Зам. № 570

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010

ДЛЯ ПОДАТОК